

Sommaire / Inhoud

Editoriaal

Voorstander van een constructieve hervorming van de wettelijke controle van de rekeningen in Europa

Editorial

Oui à une réforme constructive du contrôle legal des comptes en Europe

01

Woord vooraf - Avant-propos

Concentration in the Belgian Audit Market

05

Concentration in the Belgian Audit Market: a study based on the annual accounts

06

Rondetafelgesprek over "de concentratie in de Belgische auditmarkt"

Table Ronde sur « la concentration dans le marché de l'audit belge »

15

Risk Management in een bedrijfsrevisorenkantoor

24

Le contrôle interne dans le secteur public en Wallonie

28

Controle, consortium en dochteronderneming van te verwaarlozen betekenis in het vennootschapsrecht – een terminologische en functionele analyse

35

Informations périodiques IASB : janvier - juin 2012 /

Laatste berichtgeving IASB: januari - juni 2012

44

Samenvatting van op de ICCI website gepubliceerde adviezen van mei en juni 2012 | *Résumé d'avis publiés sur le site web de l'ICCI en mai et juin 2012*

48

IBR-Berichten

Info IRE

51

Werkzaamheden van de Raad

Travaux du Conseil

51

Kwaliteit van de revisorale werkzaamheden en abnormaal lage erelonen

Qualité des travaux révisoraux et honoraires anormalement bas

54

Mededelingen, omzendbrieven en adviezen gericht aan de bedrijfsrevisoren

Communications, circulaires et avis adressés aux réviseurs d'entreprises

61

Wijzigingen in het register mei - juni - juli 2012

Modifications apportées au registre mai - juin - juillet 2012

62

IBR-Evenementen

Événements IRE

63

Nieuws in het kort

Actualités en bref

64

TAX AUDIT & ACCOUNTANCY

Revue bimensuelle du Centre d'Information du

Révisorat d'entreprises (ICCI)

Abréviation recommandée : TAA

Bureau de dépôt : Bruges

Tweemaandelijks tijdschrift van het Informatiecentrum voor het Bedrijfsrevisoraat (ICCI)

Aanbevolen afkorting: TAA

Afgiftekantoor: Brugge

COMITE DE REDACTION

REDACTIECOMITÉ

P.P. Berger

D. Breesch

Th. Carlier

M. De Wolf (Hoofdredacteur/Rédacteur en chef)

P. Minne

D. Schockaert

D. Smets

Y. Stempniewsky

C. Van der Elst

SECRETARIAT DE REDACTION

REDACTIESECRETARIAAT

ICCI

E. Vanderstappen, D. Smida et/en S. De Blauwe

Bd. E. Jacquemainlaan 135

1000 Brussel - Bruxelles

EDITEUR RESPONSABLE

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

P.P. Berger

Bd. E. Jacquemainlaan 135

1000 Bruxelles - Brussel

IMPRIME PAR

GEDRUKT DOOR

die Keure/la Charte

Business & Economics

Brugge

Editoriaal / Editorial

Voorstander van een constructieve hervorming van de wettelijke controle van de rekeningen in Europa

De Europese Commissie heeft in november 2011 een aantal voorstellen ingediend tot wijziging van de nochtans zeer recente richtlijn 2006/43/EG, als ook tot invoeging in de Europese rechtsregels van een verordening inzake audit.

Deze voorstellen reflecteren vier bekommernissen ten aanzien van de wettelijke controleurs van rekeningen:

- auditors zouden de neiging hebben om diensten aan te bieden die aan relevantie ontbreken in het licht van de behoefte aan financiële zekerheid, in het bijzonder in tijden van crisis;
- het zou de auditors aan professioneel scepticisme, zelfs aan onafhankelijkheid ontbreken;
- de "auditmarkt" zou overmatig geconcentreerd zijn, in ieder geval in het segment van de organisaties van openbaar belang;
- auditdiensten zouden te eenvormig zijn, rekening houdend met de verscheidenheid van de te controleren entiteiten.

De Raad van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) is *unaniem* van oordeel dat meerdere aspecten van de voorstellen van de Europese Commissie evenwel niet op passende wijze tegemoetkomen aan voormelde bekommernissen:

- deze voorstellen houden onvoldoende rekening met de daadwerkelijke rol van de externe auditor die weliswaar kan bijdragen tot het opsporen en beheersen van risico's, zonder evenwel een waarborg tegen alle risico's te bieden, in het bijzonder wanneer deze risico's verband houden met een crisis van het internationale financiële systeem zelf;
- de kernvraag inzake het verbeteren van de kwaliteit van de door de economische actoren verspreide informatie (waaronder de overheid zelf) krijgt, ten onrechte, niet de aandacht die ze zou verdienen; er zou mogen worden verwacht dat in het bijzonder aandacht zou worden geschonken aan bepaalde weerstanden of aarzelingen, om diverse redenen, met betrekking tot financiële transparantie in hoofde van bepaalde bestuurders van te controleren entiteiten (hierbij inbegrepen de overheid);
- er wordt geen enkel voorstel geformuleerd om trent het referentiekader dat in het bijzonder door de organisaties van openbaar belang moet

Oui à une réforme constructive du contrôle légal des comptes en Europe

En novembre 2011, la Commission européenne a présenté des propositions visant à amender la directive 2006/43/CE, pourtant si récente, ainsi qu'à insérer dans l'ordre juridique européen un règlement en matière d'audit.

Ces propositions traduisent des préoccupations de quatre ordres à l'égard des contrôleurs légaux des comptes :

- les auditeurs tendraient à proposer des services manquant de pertinence par rapport aux besoins de sécurité financière, particulièrement en période de crise ;
- les auditeurs manqueraient de scepticisme professionnel, voire d'indépendance ;
- le « marché de l'audit » serait excessivement concentré, tout au moins en ce qui concerne les entités d'intérêt public ;
- les services d'audit seraient trop uniformes au regard de la diversité des entités à auditer.

Aux yeux du Conseil de l'Institut des réviseurs d'entreprises (IRE), *unanime*, plusieurs aspects des propositions de la Commission européenne ne répondent cependant pas de manière appropriée à ces préoccupations :

- ces propositions ne prennent pas suffisamment en compte le rôle véritable de l'auditeur externe, qui peut certes contribuer à la détection et à la maîtrise des risques, mais sans constituer pour autant une assurance tous risques, particulièrement lorsque ceux-ci sont liés à une crise du système financier international lui-même ;
- la question centrale du renforcement de la qualité de l'information diffusée par les acteurs économiques (y compris les pouvoirs publics eux-mêmes), n'est pas traitée de manière aussi centrale qu'elle le mériterait, alors qu'elle supposerait que soient aussi davantage prises en considération certaines résistances ou hésitations, pour des raisons diverses, à la transparence financière dans le chef de certains dirigeants des entités à auditer (y compris les pouvoirs publics) ;
- aucune proposition n'est formulée sur le cadre référentiel à adopter, spécialement par les entités d'intérêt public, relatif à leur propre évaluation.

Uw advies interesseert ons: aarzel niet ons uw suggesties mee te delen op het adres info@icci.be.

Votre avis nous intéresse : n'hésitez pas à nous faire part de vos suggestions à l'adresse info@icci.be.

Michel DE WOLF
Voorzitter IBR/Président IRE

worden aangenomen en in functie waarvan deze de aangepastheid van de procedures van interne controle opgezet met als doel de kwaliteit van de financiële verslaggeving te waarborgen, dienen te beoordelen; evenzo wordt er geen enkel voorstel geformuleerd omtrent het referentiekader dat door de ondernemingen moet worden aangenomen met het oog op de verslaggeving over de risico's en onzekerheden waarmee zij worden geconfronteerd;

- de voorgestelde regels inzake non-auditdiensten zijn van aard om het beroep minder aantrekkelijk te maken en dreigen de competenties van auditkantoren, noodzakelijk voor de uitvoering van kwaliteitsvolle controles, aan te tasten;
- de verscheidenheid van de te controleren entiteiten wordt in wezen slechts onderzocht op grond van het onderscheid dat wordt gemaakt tussen organisaties van openbaar belang en andere entiteiten;
- de huidige doelstellingen van de externe audit blijven ongewijzigd beperkt tot in essentie het onderzoek van de formele conformiteit van de door de gecontroleerde entiteiten verspreide informatie met betrekking tot hun historische prestatie.

Bovendien wordt er in België reeds tegemoet gekomen aan bepaalde bekommernissen van de Commissie:

- de mededingingsvoorwaarden tussen bedrijfsrevisoren worden, overeenkomstig de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof en het Hof van Cassatie, beheerst door de principes die van toepassing zijn op de gehele economische activiteit. In die optiek mogen de bedrijfsrevisorenkantoren niet werken beneden hun kostprijs;
- het college van commissarissen (co-commissariaat), zoals thans erkend in België door de wet en nader uitgewerkt door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren aan de hand van richtlijnen, kent geen principiële oppositie en kan, overeenkomstig het subsidiariteitsprincipe, verder blijven worden opgericht binnen de entiteiten die er de toegevoegde waarde van onderkennen.

De Raad van het IBR is derhalve van plan om het debat – op gang gebracht tijdens de internationale conferentie van 10 februari 2012 waarvan hij co-organisator was – met de vertegenwoordigers van de stakeholders (de gecontroleerde entiteiten, hun managers, werknemers en aandeelhouders, maar ook de cliënten, leveranciers, bankiers, de fiscus, de RSZ, enz.), de toezichthouders en de wetenschappers voort te zetten over initiatieven die zouden kunnen worden genomen – zowel op Belgisch als op Europees en internationaal vlak – teneinde de door de Europese Commissie uitgebrachte bekommernissen beter te analyseren en hierop, desgevallend, gericht in te spelen.

In deze context heeft de Raad van het IBR een ontwerp van bijkomende norm bij de in België van toepassing zijnde internationale controle-normen (ISA's) ter openbare raadpleging voorgelegd. Op basis van deze openbare raadpleging kon, samen

tion de l'adéquation des procédures de contrôle interne mises en place visant à assurer la qualité de l'information financière produite ; de même, aucune proposition n'est formulée sur le cadre référentiel à adopter par les entreprises afin de rendre compte des risques et incertitudes auxquelles celles-ci sont confrontées ;

- les règles proposées en matière de services non-audit sont susceptibles de réduire l'attractivité de la profession et d'appauvrir les cabinets d'audit en matière de maintien des compétences indispensables à la réalisation d'audits de qualité ;
- la diversité des entités à auditer n'est, pour l'essentiel, examinée que sous l'angle d'une séparation entre « entités d'intérêt public » et autres entités ;
- l'audit externe reste confiné dans ses objectifs actuels, à savoir essentiellement un examen de la conformité formelle des informations diffusées par les entités auditées quant à leurs résultats passés.

Par ailleurs, une partie des préoccupations de la Commission sont déjà rencontrées en Belgique, notamment :

- les conditions de concurrence entre réviseurs d'entreprises sont encadrées, conformément à la jurisprudence de la Cour constitutionnelle et de la Cour de cassation, par les principes applicables à l'ensemble des activités économiques. C'est ainsi que les cabinets de révision ne peuvent pas travailler sous leur coût de revient ;
- le collège de commissaires (co-commissariat), tel qu'actuellement permis en Belgique par la loi et éclairé par la guidance de l'Institut des réviseurs d'entreprises, ne rencontre pas d'obstacle de principe et, conformément au principe de subsidiarité, peut continuer à être constitué au sein des entités qui y voient une valeur ajoutée.

Dès lors, le Conseil de l'IRE entend bien poursuivre le débat, initié lors de la conférence internationale qu'il a co-organisée le 10 février 2012, avec les représentants des parties prenantes (les entités auditées, leurs dirigeants, leurs travailleurs et leurs actionnaires, mais aussi les clients, les fournisseurs, les banquiers, le fisc, l'ONSS ...), les autorités de supervision et la communauté scientifique, sur les initiatives qui pourraient être prises tant au niveau belge qu'au niveau européen et international, visant à mieux analyser les préoccupations formulées par la Commission européenne et le cas échéant à y apporter des réponses plus adaptées.

Dans ce contexte, le Conseil de l'IRE a proposé à consultation publique un projet de norme belge complémentaire aux normes internationales d'audit (ISAs). Cette consultation publique a permis d'examiner avec les représentants des parties

met de vertegenwoordigers van de stakeholders, en rekening houdend met de internationale controlenormen, worden nagegaan in welke mate het opportuun is om een Belgische norm uit te vaardigen die de lectuur van het commissarisverslag zou vergemakkelijken en die zou voorstellen dat, in functie van de keuze van het bestuursorgaan van de te controleren entiteit, de wettelijke auditor – naargelang de specifieke behoeften van de entiteit en haar stakeholders – ook zijn oordeel zou geven over de aspecten die door het bestuursorgaan als belangrijk worden beschouwd: de toereikendheid van de interne beheersingsprocedures, de toereikendheid van de beheerssystemen van risico's en onzekerheden, de relevantie van toekomstgerichte informatie, de coherentie tussen de veronderstellingen enerzijds en de omgevingsfactoren van de entiteit anderzijds, prestatie-indicatoren, enz. Dit veronderstelt echter de keuze door de entiteit van referentiekaders met betrekking tot deze aspecten, alsook het bestaan van gepaste normenkaders voor de externe controle van deze aanvullende informatie.

Volgens de Raad van het IBR is het ook passend om de internationale teksten die moeten toelaten op pragmatische wijze de geproportioneerde toepassing van de internationale controlenormen op de kleine en middelgrote ondernemingen aan te pakken (cf. in het bijzonder de tekst van de IAASB “*Applying ISAs proportionately with the size and complexity of an entity*”), op grote schaal onder de Belgische beroepsbeoefenaars te verspreiden.

De Raad van het IBR stelt overigens voor om de organisatie van de initiële en voortgezette vorming van de bedrijfsrevisoren, alsook de methodes die worden gehanteerd bij de externe kwaliteitscontrole, te zien teneinde een professioneel-kritische houding te bevorderen en verder uit te bouwen ten voordele van alle belanghebbenden. Tezelfdertijd dienen de opstellers van jaarrekeningen en jaarverslagen ook te worden gewezen op het belang van waarden als een kritische en proactieve houding en een getrouwe weergave met betrekking tot de informatie.

De Europese instanties daarentegen kunnen misschien ook de behandeling van de voorstellen van de Europese Commissie uitstellen gedurende een redelijke termijn teneinde de internationale normgevers op het vlak van controlenormen en beroepsethiek in staat te stellen om meer aangepaste alternatieve voorstellen te formuleren.

Bij gebrek daaraan, wenst de Raad van het IBR de aandacht van de Europese parlementsleden en de Belgische regering te vestigen op het bestaan van een aantal andere voorstellen dan die van de Commissie uitgewerkt op basis van voormelde beginselen, alsook van de Belgische verworvenheden op dit vlak: evenwicht tussen de gecontroleerde entiteiten en hun auditors (meer bepaald door de commissaris te beschouwen als vennootschapsorgaan veeleer dan als een loutere dienstverlener), het overdragen van bepaalde taken aan de beroepsorde onderworpen aan publiek toezicht, technisch geloofwaardige publieke toezichthoudende instanties die de fundamentele beginselen van de scheiding der machten eerbiedigen, enz.

prenantes et dans le respect des normes internationales d'audit, l'opportunité d'une norme belge qui faciliterait la lecture du rapport du commissaire, et *proposerait*, à la discrétion de l'organe de gestion de l'entité à auditer, que, selon leurs besoins spécifiques et ceux de leurs parties prenantes, le contrôleur légal des comptes donne également son opinion sur les éléments jugés importants par l'organe de gestion : adéquation des procédures de contrôle interne, adéquation des systèmes de gestion des risques et incertitudes, pertinence d'informations prévisionnelles, cohérence d'hypothèses avec l'environnement de l'entité, indices de performance ... Ceci suppose cependant l'adoption par l'entité de cadres référentiels relatifs à ces éléments, ainsi que de cadres normatifs appropriés pour le contrôle externe des informations complémentaires diffusées.

Selon le Conseil de l'IRE, il convient aussi d'organiser une large diffusion au sein de la profession belge des textes internationaux permettant d'appréhender de manière pragmatique l'application proportionnée des normes internationales d'audit aux petites et moyennes entreprises (voir en particulier le texte de l'IAASB « *Applying ISA's proportionately with the size and complexity of an entity* »).

Le Conseil de l'IRE suggère par ailleurs de revoir l'organisation de la formation initiale et continue des réviseurs d'entreprises, ainsi que les méthodes du contrôle de qualité externe, en vue de promouvoir et développer davantage le scepticisme professionnel, au profit de l'ensemble des parties prenantes. Parallèlement, il conviendra de favoriser dans le chef des préparateurs des comptes annuels et des rapports de gestion, également l'importance des valeurs de scepticisme, de sincérité et de pro-activité dans l'information.

De leur côté, les instances européennes feraient bien de reporter l'examen des propositions de la Commission européenne pendant un délai raisonnable afin de permettre aux normalisateurs internationaux en matière de normes d'audit et d'éthique professionnelle, d'édicter des dispositions alternatives plus adaptées.

A défaut, le Conseil de l'IRE souhaite attirer l'attention des parlementaires européens et du gouvernement belge sur l'existence de propositions alternatives à celles de la Commission, sur la base des principes ci-avant mais aussi des acquis de l'expérience belge : équilibre entre les entités auditées et leurs auditeurs (notamment à travers l'institution du commissaire comme un organe social et non comme un simple prestataire de services), délégation de certaines fonctions à l'ordre professionnel soumis à supervision publique, organes de supervision publique crédibles techniquement et respectueux des principes fondamentaux de la séparation des pouvoirs, etc.

Ten slotte wenst de Raad van het IBR meer dan ooit bij te dragen aan een gezonde mededinging tussen de bedrijfsrevisorenkantoren. In dit verband zou elke beperking van het toepassingsgebied van de controle van de jaarrekening een negatieve impact hebben. De wetgever zou er daarentegen goed aan doen om alle mededingingsbeperkende contractuele bepalingen te verbieden en de bekendmaking van het nominaal bedrag van de erelonen van de commissaris te vervangen door de bekendmaking van het percentage van de auditerelonen en non-auditerelonen. Daarnaast kan de ontwikkeling van een specifieke deskundigheid binnen een groter aantal kantoren worden bevorderd, bijvoorbeeld aan de hand van stages en technische werkgroepen samengesteld uit leden van verschillende kantoren. Bepaalde sectorale erkenningen zouden opnieuw kunnen worden onderzocht.

Concluderend staat het Instituut van de Bedrijfsrevisoren open voor hervormingen. In een veranderende wereld op concurrentieel vlak is het immers moeilijk te geloven dat aanpassingen niet nodig zouden zijn.

Maar deze aanpassingen moeten wel rekening houden met de bestaande eisen van de omgeving die kunnen worden ingewilligd. Hervormingen willen doorvoeren op basis van voorbijgestreefde bekommernissen of van verwachtingen die niet kunnen worden waargemaakt, zou neigen tot dwaasheid of utopie.

Michel DE WOLF

Voorzitter van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren

Enfin, le Conseil de l'IRE souhaite contribuer plus que jamais à une concurrence saine entre les cabinets de révision. A cet égard, toute restriction du champ d'application de l'audit des comptes annuels aurait un impact négatif. Le législateur ferait par contre bien de de prohiber toutes clauses contractuelles anticoncurrentielles, et de remplacer la publication du montant absolu des honoraires du commissaire par celle du pourcentage des honoraires audit et non-audit. Le développement des expertises spécifiques peut quant à lui être favorisé au sein d'un plus grand nombre de cabinets, par exemple à travers des stages et des groupes de travail techniques multi-cabinets. Certains agréments sectoriels pourraient être réexaminés.

En conclusion, l'Institut des réviseurs d'entreprises est ouvert aux réformes. Dans un monde en mutation concurrentielle, qui peut en effet croire qu'il n'y a pas des ajustements à apporter à l'existant ?

Mais justement, ces adaptations doivent s'intéresser aux demandes présentes de l'environnement, et pour lesquelles des solutions sont possibles. Vouloir réformer sur la base de préoccupations dépassées, ou d'attentes impossibles à satisfaire, ne présente que l'attrait effrayant de l'absurdité ou de l'utopie.

Michel DE WOLF

Président de l'Institut des Réviseurs d'Entreprises

Concentration in the Belgian Audit Market

Woord vooraf

In deze uitgave van *Tax Audit & Accountancy* wordt een onderwerp behandeld dat vaak ten onrechte als taboe wordt beschouwd: de concentratie in de auditmarkt, met als achtergrond de dualiteit die de vier grootste auditkantoren (*Big Four*) plaatst tegenover de anderen.

Eerst en vooral vindt u de resultaten van een studie gevoerd onder leiding van confrater en collega Prof. Dr. Diane BREESCH en haar medewerkers, die gebaseerd is op de in de jaarrekening 2008 opgenomen gegevens inzake commissarismandaten en daarbij horende erelonen. Vervolgens vindt u het verslag van een rondetafelgesprek met als moderator professor Christoph VAN DER ELST en met als deelnemers de auteurs van voormelde studie, alsook een aantal bedrijfsrevisoren die representatief zijn voor kantoren van een verschillende grootte.

Uit deze bijdragen lijkt het dat deze problematiek een complexe aangelegenheid vormt. Het feit dat vier auditkantoren – elk van een grotere omvang dan eender welk ander kantoor – ook in België heel sterk aanwezig zijn, betekent evenwel niet dat de auditmarkt niet concurrentieel zou zijn, zoals blijkt uit de permanente druk op de prijzen, met alle mogelijke gevolgen dat dit kan hebben op de kwaliteit van de door bedrijfsrevisoren uitgevoerde werkzaamheden.

Een groot aantal personen achten in dit verband de voorstellen van de Europese Commissie overbodig en nutteloos, die als doel hebben het bevorderen van de mededinging door bepaalde vennootschappen te verplichten om regelmatig van auditkantoor te veranderen en door alle bijkomende diensten verstrekt door de auditor te verbieden.

TAA is uiteraard bereid om hieromtrent een debat met de Europese Commissie te organiseren.

Prof. Dr. Michel DE WOLF
Eindredacteur

Avant-propos

Dans cette édition, *Tax Audit & Accountancy* aborde un sujet souvent considéré, mais à tort, comme tabou : la concentration du « marché » de l'audit, avec en toile de fond la dualité qui opposerait les « *Big Fours* » et les autres cabinets.

Nous publions tout d'abord une étude dirigée par notre consœur et collègue Prof. Dr. Diane BREESCH et ses collaborateurs, basée sur les données des comptes annuels 2008 relatives aux mandats de commissaire et aux honoraires y afférents. Et nous poursuivons par une table ronde animée par le professeur Christoph VAN DER ELST, qui a réuni les auteurs de l'étude et quelques réviseurs d'entreprises représentatifs de différentes tailles de cabinets.

De l'ensemble de ces contributions, il apparaît que la problématique est complexe. La présence, en Belgique également, de quatre acteurs tous bien plus gros que n'importe quel autre, ne signifie pas pour autant que le « marché » de l'audit ne soit pas concurrentiel – comme tend à l'indiquer la pression constante sur les prix, avec toutes les conséquences que cela peut avoir sur la qualité des travaux révisoraux.

Dans ce contexte, les propositions de la Commission européenne visant, en vue de favoriser la concurrence, à imposer à certaines sociétés un changement périodique de cabinet d'audit, et en même temps à prohiber tous services complémentaires de l'auditeur, ne sont, aux yeux de beaucoup, ni nécessaires, ni utiles.

TAA est bien sûr prêt à organiser un débat avec la Commission à ce sujet.

Prof. Dr. Michel DE WOLF
Rédacteur en chef

Concentration in the Belgian Audit Market: a study based on the annual accounts

Diane BREEESCH

Associate Professor,
Vrije Universiteit Brussel,
department of Business
Registered auditor,
PKF Bedrijfsrevisoren

Jan DE MUYLDER

PhD Researcher,
Vrije Universiteit Brussel,
department of Business

Kris HARDIES

Postdoctoral Researcher,
Vrije Universiteit Brussel,
department of Business
Visiting research scholar,
University of Florida, Fisher
School of Accounting

Introduction

Nowadays, most countries have audit markets that are dominated by a few relatively equal-sized international firms (the “Big Four”)¹. Several audit regulators around the world have expressed concern over this (growing) market concentration by Big Four audit firms and the adverse effects it may have on audit quality and audit fees (e.g., European Commission, 2010; GAO, 2008; OXERA, 2006; United States Treasury, 2008).

In its recent Green Paper, *Consultation on audit policy – Lessons from the crisis*, the European Commission (2010, p. 15), for example, stated that “the market appears to be too concentrated in certain segments and deny clients sufficient choice when deciding on their auditors”.

Basically, regulators’ concern is that higher levels of concentration imply less competitive markets (while it is widely believed by economists, antitrust scholars, and legislators that competition is a good thing, making consumers better off).

The purpose of this article is to provide an overview on the level of concentration in the Belgian audit market (for the year 2008) and to examine if and to which extent concentration is still increasing.

The remainder of this paper is organized as follows: In the next section, we provide an overview of the existing literature on audit market concentration. In the third section, we describe our research method and data collection. The fourth section reports our overall results. Finally, we conclude with a general discussion of our results.

Literature review

Audit market concentration has also been widely discussed within the academic literature. Traditional structural measures of market concentration are concentration ratios (CR_n).

The most widely used ratio (CR_4) indicates, for example, the extent to which the four largest suppliers dominate the market. Applied to the audit market, the CR_4 equals the cumulative market share of the four largest auditors.

Ideally, audit market shares are measured by *audit fees* (because audit fees reflect the revenues of audit firms), but audit fee data have traditionally not been publicly available². Because of limited audit fee data availability, previous research has often proxied audit firms’ market share by client data (such as total assets or [the square root of] sales).

To some degree, this approach has been justified by the significant positive relationship between these proxies and audit fees (WEETS and JEGERS, 1997).

However, caution is due when comparing concentration ratios based on different measurements. MOIZER and TURLEY (1987) concluded that client sales typically overestimate concentration ratios vis-à-vis concentration ratios using audit fees whereas the square root of client sales generally underestimates the level of concentration.

However, TOMCZYK and READ (1989) and WOOTTON *et al.* (1994) found that the use of proxies for audit fees always leads to an overestimation of the concentration level in an audit market. Proxies based on supplier data (such as number of audits, number of qualified professionals or personnel costs) are less frequently used (WEETS and JEGERS, 1997).

The measure “number of audits” is traditionally considered not to be a good measure because it assumes that audit fees are evenly distributed over all audit engagements not taking into account different client characteristics (MOIZER and TURLEY, 1987).

Supportive for regulators’ concerns, a large number of academic studies have indeed shown that audit markets are characterized by a high degree of concentration, especially within the listed company audit market segments of Anglo-Saxon countries (Table 1).

Table 1: Concentration in the listed company audit markets of Anglo-Saxon countries

Author (year)	Country	Year	Market share measure	CR_4 (%)
THAVAPALAN <i>et al.</i> (2002)	Australia	1998	Audit fees	91.20
ABIDIN <i>et al.</i> (2010)	UK	2003	Audit fees	95.94
FELDMAN (2006)	US	2002	Audit fees	99.40

1 Although the exception rather than the rule, in some countries not all of the Big Four firms are of (roughly) equal size. For example, Deloitte is only a minor player in the Swedish audit market (WALLERSTEDT, 2001). In China, concentration and Big Four dominance has historically been low but is increasing; by the end of 2006, the Big Four had a market

share of 6.93 % (41.39 % in terms of the number of listed clients (listed clients’ total assets) (CHAN AND WU, 2011).

2 However, as from 2007 onwards, audited companies on the Belgian audit market have been required to report the audit fee in the notes to their financial statements (Belgian Company Law, art. 134, § 2).

As to European evidence, audit market concentration studies have been performed in various national audit markets (see, e.g., BIGUS and ZIMMERMANN (2008) for Germany, BUJINK *et al.* (1998) for the Netherlands, LOFT and SJÖFORS (1993) for Sweden and Denmark, SUCHER *et al.* (1999) for the Czech Republic).

A pan-European study by BALLAS and FAFALIOU (2008) provides concentration data for the period 1998–2004 (Table 2).

Table 2: Concentration in the EU-15 listed company audit markets (UK not included)

Country	Year	Market share measure	CR ₄ (%)
Austria	1998	Number of audits	50.00
	2004		72.60
Belgium	1998	Number of audits	61.60
	2004		62.40
Denmark	1998	Number of audits	77.70
	2004		69.20
Finland	1998	Number of audits	82.40
	2004		79.70
France	1998	Number of audits	57.50
	2004		43.80
Germany	1998	Number of audits	44.80
	2004		57.50
Greece	1998	Number of audits	59.50
	2004		74.40
Ireland	1998	Number of audits	79.30
	2004		92.60
Italy	1998	Number of audits	84.50
	2004		92.80
Luxembourg	1998	Number of audits	100.00
	2004		90.00
The Netherlands	1998	Number of audits	87.00
	2004		91.30
Portugal	1998	Number of audits	53.20
	2004		72.10
Spain	1998	Number of audits	86.40
	2004		91.60
Sweden	1998	Number of audits	79.70
	2004		90.60
Average	1998	Number of audits	63.00
	2004		73.70

Source: Ballas and Fafaliou (2008).

Although the level of market concentration differs between European countries, concentration has increased during the eighties and nineties in most countries and has continued to do so after Arthur Andersen's demise in 2002. In line with audit market concentration studies from other countries, also previous studies on the Belgian audit market report an increasing concentration trend (Table 3).

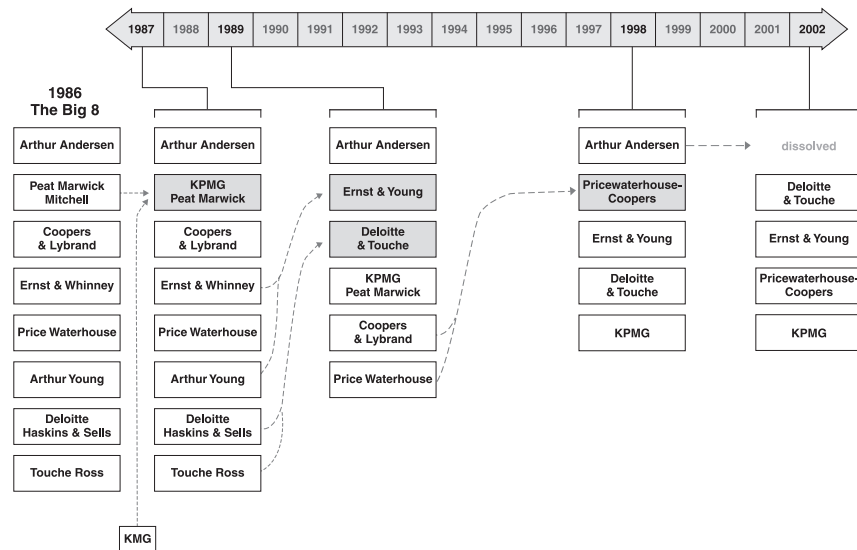
Table 3: Concentration in the Belgian audit market

Author (year)	Year	Market share measure	CR ₄ (%)
WEETS and JEGERS (1997) (sample of 1,300 client firms)	1989	Client sales	41.00
	1994		56.00
	1989	Square root client sales	19.00
	1994		24.00
	1989	Number of audits	41.00
	1994		56.00
WILLEKENS and ACHMADI (2003) (total population)	1989	Personnel cost per audit firm	47.00
	1997		63.00
BRANSON <i>et al.</i> (2004) (sample of 118 [1992] and 199 [2001] client firms)	1992	Square root client sales	46.49
	2001		59.30

More specifically, BRANSON *et al.* (2004) documented that, over time, a smaller group of audit firms gained a (combined) market share of around 60 %: the *eight* largest audit firms in 1992, the *six* largest audit firms in 1995, and only the *four* largest audit firms in 2001 (see also Table 6). This evolution is – despite some time lag – clearly in line with the merger activity in the audit industry and the demise of Arthur Andersen (Figure 1).

The level of concentration is still lower compared to Anglo-Saxon countries.

Figure 1: Significant mergers of the eighties and nineties in the audit industry

Source: GAO (2008, p. 9).

Despite differences resulting from a different measurement base, concentration in European audit markets (and especially the Belgian audit market) tends, on average, to be much lower compared to Anglo-Saxon audit markets.

As depicted in Table 2, within the EU-15 countries, the mean dominance³ of the Big Four was the fourth lowest in Belgium; above two neighboring countries (France and Germany) and below the two other neighboring countries (Luxembourg and the Netherlands)⁴.

SCHAEN and MAIJOR (1997) found that in 1987, only in two (of the 39 studied) client industries the Belgian audit market could be seen as a tight oligopoly. The audit market as a whole was mainly characterized by a loose oligopoly and collusive behavior of the leading audit firms was absent.

The greater dominance of Big Four audit firms in Anglo-Saxon vis-à-vis continental European audit markets has several reasons. First, the demand side of Anglo-Saxon audit markets is to a much greater extent dominated by *larger clients*, leading to higher *client concentration*⁵.

Because larger audit clients typically demand larger auditors, a higher level of *supplier concentration* is also to be expected in these audit markets. Schaen and MAIJOR (1997) indeed found a strong correlation between client concentration and supplier concentration in specific client industries.

Also interesting is that some studies have reported a significant difference in Big Four market shares depending on the client segment (*i.e.* listed company versus private company audit market segments)⁶.

Whereas the audits of listed companies are almost the exclusive prerogative of the Big Four firms, market concentration is generally lower in the private market segment. Taking into account that private (and thus mainly smaller) companies constitute more than 99 % of all the Belgian

companies that are subject to audit (Willekens and Gaeremynck, 2005), it is not surprising that the Big Four market share is quite low in the Belgian audit market as a whole (and the audit markets of most other continental European countries) compared to both Anglo-Saxon and other European countries (Branson *et al.*, 2004; Schaen and Maijor, 1997; Weets, 2000; Weets and Jegers, 1997; Willekens and Achmadi, 2003).

Additionally, viewed from a historical perspective, Big Four companies generally have been present for a longer period in the Anglo-Saxon audit markets compared to the continental European audit markets (Branson *et al.*, 2004). Wallerstedt *et al.* (2001) consider the first-mover advantage to be one of the explanations of the high market share of an audit firm.

In spite of partial overlap of the studied period, prior concentration research on the Belgian audit market has documented different degrees of concentration (Table 3). This is mainly due to the use of different samples and/or proxies to measure market shares.

Given that, as from 2007 onwards, Belgian companies have been required to disclose audit fees in the notes to their financial statements, it is now possible to calculate concentration ratios based upon audit fees (which is the most ideal measure to capture an auditor's market share).

Moreover, as noted in an article of *De Tijd* (November 2010), there is no recent data available on the *whole* Belgian audit market (*i.e.* the listed company and private company audit market segments).

In this article we therefore provide an *update* (for the year 2008) on the level of concentration in the Belgian audit market *as a whole* and we examine if and to which extent concentration is still increasing. Furthermore, we also compare concentration levels in the listed and private client market segments.

3 The wordings 'dominant' and 'dominance' throughout this article refer to the relative (market) size of leading firms in relation to the industry as a whole. These wordings are commonly used in the literature on concentration, see also for example Willekens and Achmadi, 2003; Schaen and Maijor (1997), Weets (1997).

4 Note that other studies report much higher rates of concentration for the German audit market, with the CR4 being around 90 % (e.g., Bigus and Zimmermann, 2008). The lower concentration in the French audit market is arguably a consequence of the fact that joint audits are a legal requirement in France for listed companies and for private companies which are required to report consolidated financial statements.

5 The level of *client concentration* reflects the extent to which the demand side of a market consists of a limited number of large clients. The level of *supplier concentration* (the main subject of this article) measures the dominance of a limited number of large suppliers on the supply side of a market.

6 The vast majority of audit market concentration studies are based upon listed client segment data. In a Belgian context, Schaen and Maijor (1997) provided evidence for a positive correlation between the level of concentration and the market share of listed companies in a certain industry.

Data and Methodology

The empirical results discussed in this article are based upon an analysis of *all* Belgian companies that were subject to control by an external auditor (either mandatory or voluntary) in 2008. There were 17,066 companies for which a statutory audit was required or who voluntarily appointed an external auditor.

Despite the fact that, as from 2007 onwards, companies have been required by law to disclose audit fees in the notes to their financial statements, we had to exclude 2,183 observations because of missing audit fee data.

This process yielded a final sample of 14,883 companies (Table 4). Data were provided by *Graydon Belgium*, a provider of credit information, or collected with the cooperation of the Belgian National Bank, which maintains publicly available archives of financial reports.

Table 4: Derivation of research population

Audited companies in 2008	17,066
– Firms with missing audit fee data	(2,183)
Firms available for final research population	14,883

Source: own calculations.

Table 5: Total audit fees, market share, and number of audits of the audit firms in Belgium for 2008 (audit firms ranked in descending order of total audit fees)

Audit firm	Global network	Total audit fees (*) (million euros)	Market share	Number of audits
PricewaterhouseCoopers	PricewaterhouseCoopers Int.	44.8	19.7 %	1,861
Ernst & Young	Ernst & Young Global	43.8	19.3 %	2,297
Deloitte	Deloitte Touche Tohmatsu	40.9	18.0 %	2,061
KPMG ^a	KPMG International	35.9	15.8 %	1,718
Total Big Four firms		165.4	72.8 %	7,937
BDO ^b	BDO International	8.0	3.5 %	948
RSM Belgium ^c	RSM International	4.0	1.8 %	475
Mazars	Praxity	4.0	1.8 %	332
Grant Thornton	Grant Thornton International	3.0	1.3 %	356
Moore Stephens	Moore Stephens International	2.5	1.1 %	330
Walkiers & C ^o	EuraAudit International	2.5	1.1 %	258
BCG & Associés ^d		2.3	1.0 %	176
VRC ^e		1.9	0.8 %	391
PKF ^f	PKF International	1.7	0.8 %	233
VGD ^g	Nexia International	1.5	0.7 %	192
Callens, Pirenne, Theunissen & Co ^h	Crowe Horwath International	1.4	0.6 %	206
HLB Belgium ⁱ	HLB International	1.3	0.6 %	184
Vandelanotte		1.1	0.5 %	202
Baker Tilly Belgium	Baker Tilly International	0.8	0.4 %	134
Total second-tier firms		36.0	15.8 %	4,417
Total Belgian audit market		227.3	100 %	17,066
^a Klynveld Peat Marwick Goerdeler				
^b Binder, Dijkster Otte & Co				
^c formerly Toelen, Cats, Lebrun, Morlie & Co				
^d Brankaer Cammarata Gilles				
^e Vander Donckt Roobrouck Christiaens				
^f Pannell Kerr Forster				
^g Van Geet, Derick & Co				
^h formerly Callens, Guevar, Van Impe & Co				
ⁱ formerly Hermant-Dodémont & Co				
Analyses based upon financial statement data of all Belgian companies that were subject to control by an external auditor in 2008 (as included in HARDIES [2011])				
(*) Excluding audits with missing audit fee data in the notes to the financial statements.				

To measure concentration we made use of:

1. concentration ratios (CR_n); and
2. HIRSCHMAN-HERFINDAHL Indexes (HHI_n).

The HHI provides insight in the (in-)equality in auditors' respective market shares: the higher the index, the higher the inequality of the audit market partition. According to the 2010 Horizontal Merger Guidelines of the Department of Justice and Federal Trade Commission, a HHI below 0.01 indicates a highly competitive index; a HHI below 0.15 indicates an unconcentrated market; a HHI between 0.15 and 0.25 indicates moderate concentration; a HHI above 0.25 indicates high concentration.

HHI_n is computed as the cumulative squared market share of the n largest auditors:

$$HHI_n = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

with S_i being the market share of the i -th auditor and n the total number of auditors in the relevant audit market⁷.

For all 14,883 audited companies in our research population, the auditor and the audit fee (disclosed in code 9505 in the financial statements) were noted. Next, we summed the audit fees earned by each auditor, which resulted in Table 5.

We observe an increase in market share equality within the Big Four market, despite an overall increase in auditor concentration in the whole audit market.

7 Note that the HHI is strongly dependent on the definition of the relevant market. Computing the HHI_4 , for example, limits the market to the four largest audit firms, which means a Big Four firm's market share is measured relatively to the aggregate market share of the four largest auditors. This is not the case with the CR_4 : a Big Four firm's market share is measured relatively to the aggregate market share of all the audit firms (the market is not limited).

The Big Four earned almost 90 % of the audit fees in the listed client segment, compared to a market share of 72 % in the private client segment.

As illustrated in Table 5, *total audit fees* generated by the Big Four firms in 2008 amounts to more than 165 million euros, compared to cumulative audit fees of 36 million euros for the second-tier audit firms and almost 26 million euros for the smallest audit firms. On individual audit firm level, it is noteworthy that the smallest Big Four audit firm (KPMG) earns four and a half times as much as the largest second-tier audit firm (BDO). BDO in turn earns twice as much as the next audit firm in the rank.

The auditor's *market share* is measured by the ratio of total audit fees received by a specific auditor to the total audit fees gathered by all the auditors in the market (see next section for the interpretation).

Although one cannot fully rely on the *number of audits* to draw conclusions on the level of concentration (as it cannot be assumed that audit fees are evenly distributed over all audit engagements taking into account different client characteristics, see supra), a quick look to these figures reveals that the

Big Four audits approximately 45 % of all the audit clients' financial statements. Ernst & Young and Deloitte have the highest number of audit engagements, whereas PricewaterhouseCoopers with a lower number of audit engagements generates the highest total audit fee. KPMG is the smallest among the Big Four firms as well considering the number of audit engagements as the total audit fee.

Results

Table 6 shows that the trend of increasing concentration in the Belgian audit market has continued to 2008. The Big Four audit firms supplied almost three quarters of the Belgian audit market ($CR_4 = 72.80\%$), suggesting the growing oligopolistic character of the Belgian audit market. However, based on the same market share measure (*i.e.* total audit fees), our results suggest the level of concentration is still lower compared to Anglo-Saxon countries (Table 1).

Table 6: Concentration ratios (CR_n) and HIRSCHMAN-HERFINDAHL Indexes (HHI_n) for the Belgian audit market as a whole

Year	CR_4	Δ	CR_6	Δ	CR_8	$\Sigma\Delta$
1992	46.49 %	8.80 %	55.29 %	6.19 %	61.48 %	14.99 %
1995	41.25 %	9.63 %	50.88 %	7.49 %	58.37 %	17.12 %
1998	53.54 %	8.88 %	62.42 %	3.96 %	66.38 %	12.84 %
2001	59.30 %	9.12 %	68.42 %	3.35 %	71.77 %	12.47 %
2008	72.80 %	5.30 %	78.10 %	2.92 %	81.02 %	8.22 %
Year	HHI_4		HHI_6		HHI_8	HHI
1992	0.264		0.200		0.167	0.067
1995	0.261		0.190		0.152	0.057
1998	0.259		0.201		0.179	0.082
2001	0.251		0.198		0.181	0.095
2008	0.252		0.221		0.206	0.135

Source: BRANSON *et al.* (2004) supplemented by our own calculations for 2008 (making use of audit fees as presented in table 5).

The difference (mentioned as Δ in Table 6) between the aggregate market share of the six largest audit firms (CR_6) and the eight largest audit firms (CR_8) relative to the total market share of the Big Four (CR_4) equals the market share of the top (two or four) second-tier firms. The market share of these top second-tier firms is the lowest in years, indicating that the gap between the Big Four and the largest second-tier firms is widening. This is very interesting in light of the concerns of the European

Commission (2010) because "entry into this top-tier section of the audit market has proven very difficult for many mid tier audit firms".

The HHI_4 sheds a light on the level of market share equality among the Big Four audit firms. The index rose slightly between 2001 and 2008, caused by a growing difference in market share of KPMG relative to PricewaterhouseCoopers, Ernst & Young, and Deloitte (Table 7).

Table 7: Market shares of the Big Four audit firms in Belgium within the Big Four market

Year	PwC	E&Y	Deloitte	KPMG
2001	25.85%	25.60 %	22.19 %	26.34 %
2008	27.09 %	26.48 %	24.73 %	21.70 %

Source: BRANSON *et al.* (2004) supplemented with our own calculations for 2008 (making use of audit fees as presented in table 5).

However, we can conclude that the HHI_4 evolved over the years to approximately 0.25 (Table 6), which means that in Belgium, compared to the years before, the market shares in the Big Four marketplace are evenly distributed.

This might be a much more relevant observation to take into account when discussing concentration in the Belgian audit market given the results of a recent study by FRANCIS *et al.* (2012).

This study shows that concentration *within* the Big Four group appears to be detrimental to audit quality⁸. However, Big Four dominance *per se* does not appear to harm audit quality and is in fact associated with higher earnings quality.

In contrast, the general HHI indicates an overall increase of the level of concentration (from 0.095 in 2001 to 0.135 in 2008, see table 6).

Taken together, we observe an increase in market share equality within the Big Four market, despite an overall increase in auditor concentration in the whole audit market (which is in line with US-based research [DUNN *et al.*, 2011]).

Table 8 provides insight in the concentration levels of the listed client segment ($n = 135$ within our research population) and the private client segment ($n = 14,748$) of the Belgian audit market for 2008. In line with previous research, we find market concentration indeed to be lower in the private client segment vis-à-vis the listed client segment.

The Big Four, for example, earned almost 90 % of the audit fees in the listed client segment, compared to a market share of 72 % in the private client segment. Moreover, the higher HHI_4 in the listed client segment indicates there exists a relatively high concentration in the Big Four market for listed clients (whereas the market shares within the Big Four market for private clients are approximately evenly distributed among the four largest auditors). This is mainly due to the high dominance of Deloitte relative to the other Big Four firms – Deloitte audited 33 (or 24.44 % of all the) listed companies in 2008 and earned 30.90 % of all audit fees in the listed client market segment (own calculations).

Table 8: Concentration ratios (CR_n) and HIRSCHMAN-HERFINDAHL Indexes (HHI_n) for the Belgian audit market, split between listed and private clients for 2008

	CR_4	Δ	CR_6	Δ	CR_8	$\Sigma\Delta$
Listed clients	88.35 %	6.78 %	95.13 %	2.02 %	97.15 %	8.80 %
Private clients	71.80 %	5.15 %	76.95 %	3.17 %	80.12 %	8.32 %
	HHI_4		HHI_6		HHI_8	HHI
Listed clients	0.287		0.250		0.240	0.227
Private clients	0.252		0.222		0.205	0.133

Source: own calculations.

A Note on Concentration and Competition

It is frequently asserted that audit markets are not sufficiently competitive because of high levels of Big Four market concentration. It needs however to be noted that concentration is a relatively coarse measure of competition.

As recently noted by DEDMAN and LENNOX (2009, p. 211), there are both theoretical and empirical problems with the idea that more concentrated markets are necessarily less competitive.

Modern economic theories of industrial organization have therefore moved away from claiming a strict causal relationship between concentration and competition into the direction of simultaneous determination of both concentration and competition by underlying cost and demand factors (see, e.g., FARRELL and SHAPIRO, 1990; SCHMALENSEE, 1988).

Various theoretical models suggest that high industry concentration does not necessarily correspond with low competition intensity and that the relation between concentration and competition could

be positive rather than negative as is commonly assumed by empiricists.

Also from an empirical perspective there are problems associated with the use of industry concentration as a proxy for competition.

First, doing so assumes that all companies within a given industry face the same level of competition. In practice, however, the degree of competition is likely to vary across companies operating in the same industry.

For example, in an industry containing one very large company and a competitive fringe of many smaller companies, the large company might perceive little threat of competition while the smaller companies would perceive competition to be very intense.

Second, companies are likely to perceive that their markets are much narrower than SIC/NACE⁹ codes would otherwise indicate. For example, two companies trading at different ends of the country might not be competing with each other given the geographical distance between them; similarly, a high-end restaurant is unlikely to see itself as competing with a fast food restaurant despite the fact

- 8 In this cross-country study, audit quality at the engagement level is measured by the quality of the audited earnings in the financial statements of the client, with respect to accruals, the likelihood of reporting a loss, and timely loss recognition.
- 9 Standard industry classification (US) / Nomenclature statistique des activités économiques dans la Communauté européenne (EU).

that both operate in the same industry sector. In sum, the relationship between concentration and competition is ambiguous (see, e.g., TIROLE, 1988), the corollary of which is concentration measures can give a highly distorted picture about the degree of competition in a market (see, e.g., BOONE, 2008). So as recently noted by NUMAN and WILLEKENS (2012), “*whether audit markets are indeed competitive is an open empirical question*”.

Conclusion

Triggered by the evolution of the Big Eight to the Big Four and the subsequent concern by regulators about the growing market concentration by Big Four audit firms, ample research on audit market concentration was conducted in the past. The main conclusions of these studies were that:

1. audit markets are, in general, highly concentrated;
2. listed client audit market segments are more concentrated than private company audit market segments; and
3. continental European audit markets are less dominated by the Big Four audit firms compared to Anglo-Saxon countries.

As to Belgium, until recently no updated evidence existed on the level of audit market concentration. Moreover, due to no audit fee data availability, prior research used proxies to measure market shares. In this paper, we fill this gap by providing an update (for the year 2008) of the level of concentration using audit fees to calculate market shares.

Our results clearly show that the Belgian audit market is no exception to the general tendency of increasing concentration in audit markets around the world. The increase in concentration taking place during the eighties and nineties has continued into the new millennium to a Big Four concentration ratio of 73 %.

Moreover, regulators’ concern about the difficulty to enter the top-tier segment will not weaken as our figures show that the largest second-tier audit firms have not been able to reduce the market share distance to the Big Four. It is, however, important to note that we also document an increase in market share equality to the extent that none of the Big Four firms is dominant within the Big Four group (*i.e.* none of the Big Four firms is dominant relative to the other Big Four firms).

Although our results confirm the lower level of concentration in the Belgian audit market *as a whole* compared to the Anglo-Saxon countries, the Big Four audit firms do strongly dominate the listed client segment of the Belgian audit market.

The level of concentration in the listed client market segment amounts to almost 90 %, compared to a concentration level of around 72 % in the private client segment.

To end, contrary to the whole audit market and the private client segment, the listed client market segment in Belgium is fairly dominated by one of the Big Four firms (*i.e.* Deloitte).

References

- S. ABIDIN, V. BEATTIE, A. GOODACRE, 2010, Audit market structure, fees and choice in a period of structural change: evidence from the UK – 1998-2003. *The British Accounting Review*, 42 (3): p. 187-206.
- A. BALLAS, I. FAFALIOU, 2008, Market shares and concentration in the EU auditing industry: the effects of Andersen's demise. *International Advances in Economic Research*, 14 (4): p. 485-497.
- J. BIGUS, R.-C. ZIMMERMANN, 2008, Non-audit fees, market leaders and concentration in the German audit market: a descriptive analysis. *International Journal of Auditing*, 12 (3): p. 159-179.
- J. BOONE, 2008, Competition: theoretical parameterizations and empirical measures. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 164 (4): p. 587-611.
- J. BRANSON, D. BREESCH, A. MASSY, 2004, Concentratie in de Belgische auditmarkt: een onderzoek over de periode 1992-2001 en van de gevolgen van het verdwijnen van Arthur Andersen. *Accountancy & Bedrijfskunde*, 24 (1): p. 4-16.
- W. BUIJINK, S. MAIJOR, R. MEUWISSEN, 1998, Competition in auditing: evidence from entry, exit, and market share mobility in Germany versus The Netherlands. *Contemporary Accounting Research*, 15 (3): p. 385-404.
- K.H. CHAN, D. WU, 2011, Aggregate quasi rents and auditor independence: evidence from audit firm mergers in China. *Contemporary Accounting Research*, 28 (1): p. 175-213.
- E. DEDMAN, C. LENNOX, 2009, Perceived competition, profitability and the withholding of information about sales and the cost of sales. *Journal of Accounting and Economics*, 48 (2-3): p. 210-230.
- De Tijd. 2010. *De grote vier in het vizier*. 13 November.
- K. DUNN, M. KOHLBECK, B. W. MAYHEW, 2011, The impact of the Big 4 consolidation on audit market share equality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30 (1): p. 49-73.
- European Commission. 2010. *Consultation on audit policy – Lessons from the crisis*. Available at: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/audit/green_paper_audit_en.pdf.
- J. FARRELL, C. SHAPIRO, 1990, Horizontal mergers: an equilibrium analysis. *American Economic Review*, 80 (1): p. 107-126.
- J.A. FRANCIS, P.N. MICHAS, S.E. SEAVEY, 2012, Does audit market concentration harm the quality of audited earnings? Evidence from audit markets in 42 countries. *Contemporary Accounting Research*, forthcoming.
- E.R. FELDMAN, 2006, A basic quantification of the competitive implications of the demise of Arthur Andersen. *Review of Industrial Organization*, 29 (3): p. 193-212.
- Government Accountability Office (GAO). 2008. *Public accounting firms: Continued concentration in audit market for large public companies does not call for immediate action*. Available at: <http://www.gao.gov/new.items/d08163.pdf>.
- K. HARDIES, 2011, The gendered production of audit quality. Unpublished doctoral dissertation. Vrije Universiteit Brussel.
- A. LOFT, A. SJÖFORS, 1993, Audit concentration in Sweden and Denmark: a comparative analysis. In: K. ARTSBERG, A. LOFT, S. YARD, (Eds.), *Accounting research in Lund*, p. 155-175. Malmö: Lund University.
- S. MAIJOR, W. BUIJINK, A. WITTELOOSTUIJN, M. ZINKEN, 1995, Long-term concentration in the Dutch audit market: the use of auditor association membership lists in historical research. *Abacus*, 31 (2): p. 152-177.
- P. MOIZER, S. TURLEY, 1987, Surrogates for audit fees in concentration studies. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 7 (1): p. 118-123.
- W. NUMAN, M. WILLEKENS, 2012, An empirical test of spatial competition in the audit market. *Journal of Accounting and Economics*, 53 (1-2): 450-465.
- OXERA, 2006, *Competition and choice in the U.K. audit market. Prepared for the department of trade and industry and financial reporting council*. Oxford: Oxera Consulting.
- M. SCHAEN, S. MAIJOR, 1997, The structure of the Belgian audit market: the effects of clients' concentration and capital market activity. *International Journal of Auditing*, 1 (2): p. 151-162.
- R. SCHMALENSEE, 1988, Industrial economics: an overview. *The Economic Journal*, 98 (392): p. 643-681.
- P. SUCHER, P. MOIZER, M. ZAROVA, 1999, Accounting in Europe – The images of the Big Six audit firms in the Czech Republic. *European Accounting Review*, 8 (3): p. 499-522.
- S. THAVAPALAN, R. MORONEY, R. SIMNETT, 2002, The effect of the PricewaterhouseCoopers merger on auditor concentration in Australia: a note. *Accounting and Finance*, 42 (2): p. 153-167.
- J. TIROLE, 1988, *The theory of industrial organization*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- S. TOMCZYK, W. READ, 1989, Direct pricing on auditors' initial engagements: further evidence. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 9 (1): p. 98-106.
- United States Treasury. 2008. *Final report of the advisory committee on the auditing profession to the U.S. Department of the Treasury*. Available at: <http://www.treasury.gov/about/organizational-structure/offices/Documents/final-report.pdf>.
- E. WALLERSTEDT, 2001, The emergence of the Big Five in Sweden. *European Accounting Review*, 10 (4): p. 843-867.
- V. WEETS, 2000, De keuze van een commissaris-revisor in grote Belgische handels- en industriële ondernemingen. Unpublished doctoral dissertation. Vrije Universiteit Brussel.
- V. WEETS, M. JEGERS, 1997, Are the 'Big Six' 'big' in Belgium? *The European Accounting Review*, 6 (4): p. 773-789.
- E. WALLERSTEDT, 2001, The emergence of the Big Five in Sweden, 10 (4): p. 843-867.
- M. WILLEKENS, C. ACHMADI, 2003, Pricing and supplier concentration in the private client segment of the audit market: market power or competition? *The International Journal of Auditing*, 38 (4): p. 431-455.
- M. WILLEKENS, A. GAEREMYNCK, 2005, *Prijzetting in de Belgische auditmarkt*. Brugge: die Keure.
- C. WOOTTON, S. TONGE, M. WOLK, 1994, Pre and post Big 8 mergers: comparison of auditor concentration. *Accounting Horizons*, 8 (3): p. 58-74.

Samenvatting

Naar aanleiding van de evolutie van de *Big Eight* naar de *Big Four* en van de daarop volgende bezorgdheid van diverse regelgevende instanties over de groeiende marktconcentratie van *Big Four*-auditkantoren, werd in het verleden reeds uitvoerig onderzoek verricht naar de concentratie op de auditmarkt. De hoofdconclusies van deze studies waren dat (1) de auditmarkten over het algemeen zeer geconcentreerd zijn; (2) het auditmarktsegment van de beursgenoteerde vennootschappen geconcentreerder is dan het auditmarktsegment van de private vennootschappen; en (3) continentaal Europese auditmarkten minder overheerst worden door *Big Four*-auditkantoren dan in de Angelsaksische landen.

Voor wat de Belgische auditmarkt betreft, waren er geen recente gegevens beschikbaar over de concentratie op de auditmarkt. Aangezien er geen gegevens voorhanden waren over audithonoraria, werd in voorafgaand onderzoek bovendien het marktaandeel van een auditor gemeten op basis van cliëntgegevens (zoals het totaal van de activa of verkopen) of leveranciergegevens (zoals het aantal audits). In dit artikel vullen we deze leemte door een update te verschaffen voor het jaar 2008 van de concentratiegraad op de Belgische auditmarkt. Gelet op het feit dat Belgische vennootschappen sinds 2007 verplicht zijn om hun audithonoraria te vermelden in de toelichting bij hun financiële overzichten, baseren we ons op audithonoraria, zijnde de meest ideale maatstaf voor de weergave van marktaandelen op de auditmarkt. Daarnaast wordt ook de concentratiegraad op de deelmarkten van de beursgenoteerde en private vennootschappen vergeleken.

Onze resultaten tonen duidelijk aan dat de Belgische auditmarkt geen uitzondering vormt op de wereldwijde tendens van stijgende concentratie op de auditmarkt. De concentratieverhoging van de jaren 80 en 90 heeft zich voortgezet in het nieuwe millennium tot een *Big Four* concentratiegraad van 73 %. Er dient evenwel te worden opgemerkt dat we binnen de *Big Four*-markt ook een bewijs leveren van de stijgende gelijkheid van marktaandelen in die mate dat geen enkel *Big Four*-kantoor overheerst binnen de groep van de *Big Four* (m.a.w., geen van de *Big Four*-kantoren overheerst ten aanzien van de andere *Big Four*-kantoren).

Hoewel de resultaten van onze studie bevestigen dat de concentratiegraad op de Belgische auditmarkt als een geheel lager is dan de concentratiegraad in de Angelsaksische landen, overheersen de *Big Four*-auditkantoren in sterke mate het segment van de beursgenoteerde vennootschappen op de Belgische auditmarkt. De concentratiegraad in de deelmarkt van de beursgenoteerde vennootschappen bedraagt ongeveer 90 % tegenover een concentratiegraad van ongeveer 72 % in de deelmarkt van de private vennootschappen.

Résumé

Suite au passage des *Big Eight* aux *Big Four* et de la préoccupation de certains régulateurs qui s'en est suivie concernant la concentration accrue du marché de l'audit des cabinets de révision des *Big Four*, de nombreuses études ont été menées par le passé sur la concentration du marché de l'audit. Les principales conclusions de ces recherches étaient que (1) les marchés de l'audit présentent de manière générale une forte concentration, que (2) les segments du marché de l'audit des sociétés publiques sont plus concentrés que les segments du marché de l'audit des sociétés privées et que (3) les marchés de l'audit de l'Europe continentale se trouvent moins sous l'emprise des cabinets de révision des *Big Four* que les pays anglo-saxons.

En ce qui concerne le marché belge de l'audit, aucune donnée récente n'était disponible sur la concentration de marché. De plus, en raison de l'absence d'informations sur les honoraires d'audit, les études précédentes portaient sur les parts de marché par procuration, analysées par le biais des données clients (telles que le total des actifs ou des ventes) ou des données fournisseurs (telles que le nombre d'audits). Dans cette étude, nous comblons ce vide en fournissant une mise à jour du niveau de concentration du marché belge de l'audit en tant qu'ensemble. Etant donné que depuis 2007 les entreprises belges sont tenues d'indiquer les honoraires d'audit dans l'annexe aux états financiers, nous nous basons sur les honoraires d'audit, qui constituent l'élément idéal pour mesurer les parts du marché de l'audit. De plus, nous comparons également les niveaux de concentration dans les segments du marché des clients privés et ceux des clients publics.

Les résultats obtenus indiquent clairement que le marché belge de l'audit ne déroge pas à la règle générale d'une concentration accrue des marchés de l'audit de par le monde. Cette hausse de la concentration a commencé dans les années quatre-vingt et nonante et s'est poursuivie lors du nouveau millénaire. Il est cependant important d'observer que nous faisons également état d'une hausse de l'égalité des parts de marché, dans la mesure où aucun des cabinets des *Big Four* ne se démarque parmi le groupe (en d'autres termes, aucun des cabinets des *Big Four* n'est dominant au sein du groupe des *Big Four*).

Bien que nos résultats confirment que le marché belge de l'audit en tant qu'ensemble présente une concentration plus faible que les pays anglo-saxons, les cabinets des *Big Four* dominent fortement le segment des clients publics du marché belge de l'audit. Le niveau de concentration du segment des clients publics atteint près de 90 % par rapport au niveau de concentration de presque 72 % du segment des clients privés.

Rondetafelgesprek over “de concentratie in de Belgische auditmarkt”

Table Ronde sur « la concentration dans le marché de l’audit belge »

Op donderdag 19 april 2012 werd in de kantoren van het IBR een rondetafelgesprek georganiseerd onder het voorzitterschap van Prof. Dr. Christoph VAN DER ELST met als thema de concentratie in de Belgische auditmarkt.

Voor deze gelegenheid werden tal van vooraanstaande persoonlijkheden uitgenodigd die samen een grondige kennis en ervaring verworven hebben in deze materie. Enerzijds werden enkele auteurs van het TAA-artikel “Concentration in the Belgian Audit Market” uitgenodigd, met name Prof. Dr. Diane BREESCH en drs. Jan DE MUYLDER, om een verdere toelichting te geven omtrent hun gevoerd onderzoek. Anderzijds namen een aantal confraters deel aan het rondetafelgesprek, meer bepaald confraters Marleen MANNEKENS (toen Partner Grant Thornton Belgium – mid-tier), Pierre-Hugues BONNEFOY (Partner Deloitte Bedrijfsrevisoren – Big 4) en Freddy CALUWAERTS (Venoot CDO – Small and Medium Practice (SMP) – voorzitter Belgisch Overlegcomité der Bedrijfsrevisoren (BOBR) vzw).

Le jeudi 19 avril 2012, une table ronde s’est tenue dans les locaux de l’IRE, sous la présidence du Prof. Dr. Christoph VAN DER ELST, sur le thème de la concentration dans le marché de l’audit belge.

A cette occasion ont été conviées de nombreuses personnalités de premier plan porteuses de connaissances et expériences approfondies en la matière. D’une part, certains auteurs de l’article du TAA « Concentration in the Belgian Audit Market » ont été invités, tels que le Prof. Dr. Diane BREESCH et le doctorant Jan DE MUYLDER, afin de commenter l’étude qu’ils ont menée. D’autre part, un certain nombre de confrères ont participé à la table ronde, plus particulièrement la consœur Marleen MANNEKENS (alors Associée Grant Thornton Belgium – mid-tier) et les confrères Pierre-Hugues BONNEFOY (Associé Deloitte Réviseurs d’entreprises – Big 4) et Freddy CALUWAERTS (Associé CDO – Small and Medium Practice (SMP) – président du Comité belge de concertation des réviseurs d’entreprises (CBCR) ASBL).

Marleen MANNEKENS

Pierre-Hugues BONNEFOY

Diane BREESCH

Freddy CALUWAERTS

Jan DE MUYLDER

Christoph VAN DER ELST

Christoph VAN DER ELST : Je vous propose de débiter cette table ronde par une présentation des intervenants.

Christoph VAN DER ELST: Ik ben hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg en anderzijds ook nog verbonden aan de Universiteit van Gent (UGent). Een aantal jaren heb ik als adviseur voor de Hoge Raad voor de Economische Beroepen gewerkt, vandaar de link met en de interesses voor het revisoraat.

Diane BREESCH: In hoofddorde ben ik verbonden aan de Vrije Universiteit van Brussel (VUB) waar ik als hoofddocente aan de faculteit Economische Wetenschappen de cursussen rond audit en accountancy doceer. Daarnaast ben ik ook bedrijfsrevisor met ervaring in zowel grote (PwC) als middelgrote (PKF België) auditkantoren. Ik ben tevens lid van de Commissie SME/SMP van het IBR. Het artikel "*Concentration in the Belgian Audit Market*" is geschreven vanuit mijn academische hoedanigheid.

Jan De MUYLDER: Ik ben doctoraatstudent aan de VUB onder het promotorschap van professor BREESCH. Daarnaast geef ik ook les in boekhouding gerelateerde vakken en ben ik coauteur van het artikel "*Concentration in the Belgian Audit Market*".

Pierre-Hugues BONNEFOY : Je suis associé depuis dix ans dans le cabinet Deloitte Réviseurs d'Entreprises. La plupart de mes clients sont des sociétés cotées. Je suis également chargé de cours à l'Université libre de Bruxelles (ULB) et membre de la Commission Contrôle de qualité à l'IRE.

Freddy CALUWAERTS: Ik ben bedrijfsrevisor met kantoor in Mechelen en maak deel uit van een associatie van zes bedrijfsrevisoren met een link naar een Waals kantoor bestaande uit een vijftiental bedrijfsrevisoren. Verder heb ik van 1995 tot 2001 in de Raad van het IBR gezeteld en heb ik deel uitgemaakt van de Commissie van Toezicht, later van de Commissie Normen voor de beroepsuitoefening, van de Tuchtcommissie als plaatsvervangend lid en van de Commissie van Beroep, eveneens als plaatsvervangend lid. In 1993 heb ik mee het Belgisch Overlegcomité der Bedrijfsrevisoren (BOBR) vzw opgericht om de belangen van de kleine en middelgrote bedrijfsrevisorenkantoren te verdedigen. Hiervan ben ik eveneens voorzitter en het is dan ook in deze functie dat ik aan dit rondetafelgesprek deelneem.

Marleen MANNEKENS: Van opleiding ben ik handelsingenieur aan de VUB – Solvay Business School en heb ik een *Maîtrise en Gestion fiscale* aan de ULB. Ik ben bedrijfsrevisor en vennoot bij het *mid-tier*-kantoor Grant Thornton. Verder heb ik recentelijk ook een aantal functies opgenomen binnen het IBR. Zo ben ik lid van de Commissie Normen voor de beroepsuitoefening en voorzitter van de werkgroep Bijzondere opdrachten.

Christoph VAN DER ELST : Je voudrais proposer au Prof. Dr. BREESCH de présenter brièvement le « marché » de l'audit en Belgique, en le comparant avec le marché européen, pour indiquer s'il y a ou non des problèmes.

Diane BREESCH: De opzet van de studie is er onder meer gekomen door de actualiteit. Het Groenboek van de Europese Commissie (EC) "Auditbeleid: uit de crisis getrokken lessen" heeft de concentratie op de auditmarkt immers opnieuw naar voren geschoven. Met ons onderzoek brengen we in kaart wat dit voor de Belgische auditmarkt betekent. Er bestaan weliswaar reeds eerdere onderzoeken omtrent dit onderwerp, maar deze zijn eerder fragmentarisch en gedateerd.

In het artikel lijsten we eerst op wat internationaal van toepassing is. Hierbij zien we dat in de *listed market* (beursgenoteerde ondernemingen) de concentratiegraad toch wel hoog is. Een typische maatstaf die hiervoor gebruikt wordt is de *concentration ratio* (CR), waarbij er gekeken wordt wat het marktaandeel is van de *Big 4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG en PwC), dus de vier grootste auditkantoren. De beste maatstaf die het marktaandeel weerspiegelt is deze van de *audit fees*. Deze maatstaf is echter niet altijd beschikbaar. In het verleden heeft men hiervoor dan ook vaak tal van *proxy's* gebruikt, zoals bijvoorbeeld het aantal auditopdrachten. Deze laatste proxy is evenwel niet zo'n goede maatstaf aangezien deze ervan uitgaat dat de *audit fees* gelijkmatig gespreid zijn.

Internationaal komt ook naar voor dat er een onderscheid bestaat tussen enerzijds de continentaal-Europese markt en anderzijds de Anglo-Amerikaanse markt, waarbij de concentratiegraden op de Anglo-Amerikaanse markt hoger zijn dan deze op de continentaal-Europese markt. Een mogelijke reden hiervoor kan zijn dat we met een andere cliëntenmarkt te maken hebben. Daar waar de Anglo-Amerikaanse markt uit meer grote en beursgenoteerde ondernemingen bestaat, telt de continentaal-Europese markt eerder kleinere privéondernemingen (die in België grotendeels zelf dochterondernemingen zijn van andere grote ondernemingen). Dit maakt dat naarmate de cliënten groter worden, de leveranciers die gekozen worden eveneens groter zullen zijn (in het jargon "*client and supplier concentration*"). Anderzijds kan de oorsprong van het auditkantoor (de *supplier*) ook wel een doorslaggevende factor zijn. Zo zien we dat het merendeel van de *Big 4* Anglo-Amerikaans van oorsprong is, wat maakt dat zij meer zullen voorkomen op de Anglo-Amerikaanse markt en minder op de continentaal-Europese markt.

Vervolgens kijken we in de studie voor de Belgische auditmarkt in welke mate de CR is gewijzigd doorheen de tijd. Uit onze bevindingen blijkt dat deze CR wel is toegenomen onder meer als gevolg van de fusies die zich in de laatste 20 jaar hebben voorgedaan. Deze stijging blijft evenwel lager dan het Anglo-Amerikaanse gemiddelde.

We stellen ook vast dat de concentratie binnen de *Big 4* onderling (CR4-ratio) vrij gelijk blijkt te zijn. Bovendien zien we dat de auditconcentratie tussen beursgenoteerde en niet-beursgenoteerde ondernemingen nogal verschillend is. De *Big 4* nemen ook in België het leeuwenaandeel van de beursgenoteerde ondernemingen in (90 %), ten opzichte van slechts 70 % van de niet-beursgenoteerde ondernemingen.

Opvallend is ook dat binnen het segment van de beursgenoteerde ondernemingen, de ongelijkheid binnen de *Big 4* onderling iets uitgesprokener is dan in de rest van de auditmarkt. Deloitte is hierbij duidelijk koploper.

Ons onderzoek is gebaseerd op de volledige auditmarkt in de mate dat alle data beschikbaar waren. Van de circa 17.000 ondernemingen die in 2008 een commissaris hebben aangesteld, waren er immers ongeveer 2.000 ondernemingen die geen *auditfee* ter beschikking stelden in de toelichting van hun jaarrekening, hoewel ze hiertoe vanaf 2007 verplicht zijn. Wij hebben bijgevolg niet gewerkt met een *proxy* om het marktaandeel te berekenen, maar wel met de *auditfees* zoals beschikbaar in de toelichting.

Ten slotte zou ik graag verwijzen naar tabel 5 van het artikel, die een goed overzicht geeft van het marktaandeel van *auditfees* per kantoor en het aantal audits. Hier is immers een aanzienlijke sprong waarneembaar tussen de kleinste *Big 4*, zijnde KPMG, en het grootste *mid-tier*-kantoor, zijnde BDO.

Christoph VAN DER ELST: Hieraan zou ik graag nog twee zaken koppelen.

Ten eerste, werd het verband tussen enerzijds de concentratie op de auditmarkt (gemeten naar het aantal mandaten, dan wel de *auditfees*) en anderzijds de omvang van de kantoren, geteld in het aantal hoofden bedrijfsrevisoren, onderzocht? Uiteraard vermoed ik dat, als men de *Big 4* in aantallen gaat optellen, zij ook verreweg de grootste groep van bedrijfsrevisoren uitmaken, zodanig dat het in zekere zin dan ook logisch is dat zij de meeste mandaten opnemen. Is er eventueel sprake van een “wanverhouding” dat men toch nog veel meer mandaten heeft dan dat zou kunnen worden verwacht van de spreiding binnen de bedrijfsrevisorenmarkt?

Ten tweede, onmiddellijk krijgt men het debat van “de concentratie is hoog, dus dat is nadelig voor de concurrentie”. Delen jullie deze mening?

Freddy CALUWAERTS: Betreffende uw eerste vraag, zou volgens onze gegevens één derde van de bedrijfsrevisoren natuurlijke personen in België bij een *Big 4*-kantoor werken.

Marleen MANNEKENS: Er kan worden verwezen naar het Groenboek van de EC dat onder meer de “concentratieproblematiek” aankaart. Evenwel stelt zich terecht de vraag wat deze concentratieproblematiek precies behelst. Overdreven prijszetting? Naar mijn mening is er in België geen probleem van overdreven prijszetting. Ik ben immers van mening dat we moeilijk nog lager kunnen gaan. Zou de EC de hoge concentratiegraad dan linken aan de problematiek van kwaliteit (eventueel een vermindering van alertheid)?

Pierre-Hugues BONNEFOY : Je suis tout à fait d'accord avec votre analyse. Je ne pense pas que la Belgique connaisse une situation d'oligopole

qui contrôlerait le montant des honoraires. Nous faisons face à une véritable concurrence sur les honoraires et la concentration au sein du secteur – dont la définition devra encore être débattue ultérieurement au cours de cette table ronde – n'a pas d'impact à la hausse sur le niveau des honoraires, bien au contraire. Nous nous situons dans un secteur extrêmement concurrentiel. Cette concurrence est d'ailleurs exacerbée par le fait que nos honoraires sont tout à fait transparents. Lors d'un appel d'offre, les confrères connaissent parfaitement le montant des honoraires du commissaire en place tel figure en annexe des comptes annuels. Pour peu que la sélection se fasse sur le montant des honoraires, ils sont donc parfaitement à même de se positionner vis-à-vis du commissaire en place. Notre secteur est beaucoup plus concurrentiel que les autres.

Freddy CALUWAERTS: Persoonlijk denk ik dat de concentratieproblematiek gerelateerd is met het imago en de reputatie van auditkantoren.

Marleen MANNEKENS: Volgens mij is de eerste bezorgdheid van de EC niet zozeer de honoraria. Zij vermeldt dit slechts in de marge. Er zou dus een link moeten zijn tussen concentratie en kwaliteit maar naar mijn mening is ook dat niet echt uitgesproken. Door het feit dat de EC zo sterk inspeelt op dit aspect en haar post-crisis bezorgdheid uitdrukt, zou zij dit blijkbaar als een probleem beschouwen.

Diane BRESCH: Eigenlijk is het enige wat de EC letterlijk zegt: “*The market appears to be too concentrated in certain segments and deny clients sufficient choice when deciding on their auditors*”. Zij spreekt dus niet over kwaliteit of prijs maar wel over de keuze die daardoor beperkt wordt.

Marleen MANNEKENS: In dat geval valt de problematiek dan eigenlijk onder het Directoraat-generaal Concurrentie terwijl het debat zich afspeelt onder het Directoraat-generaal Interne markt en diensten.

Christoph VAN DER ELST : Nous constatons donc une certaine évolution vers les grandes sociétés d'audit puisque la concentration est de 72 % dans les sociétés non cotées et de 90 % dans les sociétés cotées.

Pierre-Hugues BONNEFOY : Notre métier se complexifie en raison des normes internationales d'audit et des normes comptables internationales, relativement complexes à mettre en place. Notre métier est de plus en plus régulé, contrôlé. Tout cela exige des investissements importants pour les cabinets d'audit. Pour rester à jour en matière d'IFRS, en matière de normes ISA. Ce niveau d'investissement ne se perçoit pas dans les analyses mais explique partiellement la concentration dans le secteur et permet probablement de comprendre le mouvement accru de fusions entre plus petits cabinets.

Ces regroupements permettent en effet de partager le coût des technologies, des systèmes, des programmes de formation, etc., à mettre en œuvre. Il me semble qu'il existe une perception erronée du degré élevé de technologie et de procédures à établir au sein des cabinets, comme

par exemple les outils informatiques pour documenter et archiver nos dossiers, les bases de données pour gérer et partager les connaissances.

Aujourd'hui, pour auditer un certain type de clients, vous ne pouvez malheureusement plus – et je suis très sincère en disant cela –, être un cabinet de taille relativement modeste. C'est la réalité du marché et du contexte réglementaire dans lequel nous évoluons. Auditer une société cotée en normes belges, voici vingt ans, était probablement plus simple qu'auditer une société cotée en normes IFRS aujourd'hui. L'environnement évolue régulièrement, les normes changent et se complexifient.

Marleen MANNEKENS: Ik wil dit sterk nuanceren in de zin dat informatietechnologie en gespecialiseerde kennis zoals bv. voornoemde IFRS, eveneens sterk aanwezig zijn bij *mid-tier*-kantoren en bijgevolg de auditconcentratie niet rechtvaardigen. Mijns inziens heeft de *mid-tier* heel veel geïnvesteerd op vlak van technologie en andere kenniscentra en beschikt zij ook over de nodige software om ISA-compliant te zijn. Ik denk ook niet dat de eerste bezorgdheid van de cliënt zou zijn of het bedrijfsrevisorenkantoor al dan niet beschikt over de nodige auditsoftware. Men verwacht dat dit sowieso het geval is en naar mijn mening heeft de *mid-tier* aangetoond dat zij hier zeker op het niveau staat van de *Big 4*. Wel vermoed ik dat er een perceptie bestaat dat kwaliteit en kantoorgrootte (*size*) met elkaar gepaard gaan. Wanneer men in beursgenoteerde ondernemingen uiteindelijk de beslissing moet nemen, zullen zij in vele gevallen als het ware het zekere voor het onzekere nemen en vanuit de perceptie "grootte staat voor kwaliteit", een *Big 4* selecteren. Naar onze mening is deze link tussen kwaliteit en *size* verkeerd, niettegenstaande het feit dat zij vandaag sterk heerst in de markt, wat de concentratie uiteraard verder in de hand werkt.

Christoph VAN DER ELST: Is er vanuit academische hoek reeds zicht op hoe kantoorgrootte zich verhoudt tot kwaliteit en werd deze perceptie daadwerkelijk vastgesteld?

Diane BREESCH: In eerste instantie dienen wij ons de vraag te stellen wat auditkwaliteit (*audit quality*, AQ) precies inhoudt. Op de IBR-studiedag "De kwaliteit van de externe audit, een hefboom voor de Europese economie" heb ik deze notie proberen uiteen te zetten. De meest klassieke definitie van auditkwaliteit is deze van DeANGELO uit 1981. Volgens deze definitie hangt de auditkwaliteit samen met de waarschijnlijkheid (zoals gepercipieerd door de markt) dat een auditor afwijkingen in de financiële overzichten van de gecontroleerde entiteit zal ontdekken en rapporteren. De kans dat een auditor afwijkingen ontdekt, hangt onder meer af van zijn technische deskundigheid. De kans dat de auditor de gevonden fout vervolgens ook nog rapporteert, is een maatstaf voor zijn onafhankelijkheid ten aanzien van de gecontroleerde entiteit.

Het inschatten van de auditkwaliteit is voor de gecontroleerde entiteit en de gebruikers van haar financiële overzichten geen gemakkelijke opgave. Het auditproductieproces is voor het

merendeel van de stakeholders immers een "black box" en niet waarneembaar. Aangezien er geen direct meetbaar instrument voorhanden is, zullen zij surrogaten ontwikkelen voor de auditkwaliteit zoals bijvoorbeeld de grootte van het auditkantoor. Grote auditkantoren hebben immers meer te verliezen bij een *audit failure* dan kleinere kantoren. Een ander veel gebruikt surrogaat voor de auditkwaliteit is de reputatie van een auditor. Op basis van deze surrogaten wordt in de internationale literatuur maar zeker ook in de praktijk, de auditmarkt meestal op tweedelige (dichotome) wijze ingedeeld: de grote internationale kantoren zijnde de "*Big Four* (B4)" versus de "*non-Big Four* (NB4)".

Naast bovenstaande surrogaten wordt auditkwaliteit voor onderzoeksdoeleinden ook dikwijls gemeten aan de hand van onder meer de *auditverklaring*. Het eindproduct van het auditproductieproces, d.i. het controleverslag en de hierin opgenomen auditverklaring, is immers meestal het enige dat derden ter beschikking hebben. Voor de auditverklaring kan zowel een "continue" dan wel "tweedelige" maatstaf voor auditkwaliteit worden gehanteerd. De continue maatstaf voor auditkwaliteit, met name "de kans dat er door de auditor een niet-goedkeurende verklaring wordt afgeleverd" gaat ervan uit dat een minder onafhankelijke auditor wellicht minder geneigd zal zijn een aangepaste verklaring te vormen uit vrees deze klant te verliezen. De tweedelige benadering benadrukt de juistheid van de auditverklaring door het verband na te gaan tussen continuïteitsverklaringen (*going concern opinions*, GCO) en faillissementen, de zogenaamde type I- en type II-fouten (*audit failures*). Er dient evenwel benadrukt dat een *going concern* opinie niet noodzakelijk wil zeggen dat er ook effectief een faillissement zal optreden. Deze maatstaf heeft evenwel zijn tekortkomingen: het meer tot uitdrukking brengen van een *modified* opinie of GCO kan immers ook te maken hebben met het conservatisme van de auditor, los van kwaliteit op zich. Na de boekhoudschandalen werd in België bijvoorbeeld waargenomen dat het aandeel toelichtende paragrafen fors toenam om na enkele jaren opnieuw af te nemen.

Ook *earnings management* wordt dikwijls als maatstaf van AQ weerhouden. Men gaat er van uit dat een auditor die controle uitoefent op de jaarrekening, de kwaliteit van de financiële overzichten nakijkt en controleert of er niet te veel *abnormal accruals* waarneembaar zijn, bijvoorbeeld te veel voorzieningen aangelegd voor dubieuze debiteuren of te veel afwaarderingen van voorraden, enz. Hoe meer *abnormal accruals* waarneembaar zijn, hoe lager de kwaliteit van de financiële overzichten en dus ook hoe lager de auditkwaliteit. Deze maatstaf heeft evenwel ook zijn nadelen. Niet alleen de auditor maar ook de onderneming die de jaarrekening opstelt, heeft in de kwaliteit van de financiële rapportering immers een zeg.

Een betere maatstaf voor auditkwaliteit is uiteraard de "black box" openen en bijvoorbeeld nagaan (cf. een recent onderzoek door Joost van BUUREN in Nederland) in welke mate de vastgestelde verschillen ook effectief worden aangepast.

Onderzoekers moeten dan evenwel over de nodige informatie beschikken en inzage krijgen in de dossiers, wat niet altijd evident is.

Christoph VAN DER ELST : Nous avons entendu, au cours de ce débat, que la complexité de la profession et les investissements informatiques sont un argument en faveur de structures de plus grande taille. Il y a aussi, dans la perception, une corrélation entre qualité et taille. Monsieur CALUWAERTS, quelle est votre réaction sur ce sujet ?

Freddy CALUWAERTS: Voor de bedrijfsrevisor is techniciteit inderdaad belangrijk maar loutere techniciteit leidt tot een “*thick the box*”-houding en dat is nefast voor ons beroep en de *inflow* van het beroep. De techniciteit samen met het menselijk aspect en de professionele oordeelsvorming (*professional judgment*), zijn van belang voor de opinievorming en de werkzaamheden. Wat het technisch aspect betreft, dient het IBR volgens zijn opdracht en doelstelling te zorgen voor een korps specialisten die bekwaam zijn de functie van bedrijfsrevisor te vervullen (cf. art. 3 gecoördineerde wet van 22 juli 1953).

Christoph VAN DER ELST : Il semble que vous indiquez tous trois qu'il n'y a pas de réel problème de concentration. Les mid-sized firms, dites-vous, peuvent offrir toute la gamme de services pour tous les types de sociétés, cotées ou non. Un autre aspect, plus problématique, concerne les honoraires. Faut-il réagir à ce sujet ?

Diane BREESCH: We moeten hier misschien aanhalen dat de Belgische markt, in vergelijking met de Amerikaanse markt, een zeer gereguleerde markt is, ook vanuit het oogpunt van de cliënt. Zodra bepaalde groottecriteria overschreden zijn, moet een onderneming een commissaris aanstellen. Deze regulering heeft ook tot gevolg dat de concurrentie op de Belgische auditmarkt niet dezelfde is voor alle cliënten.

Naar mijn mening dient een onderscheid gemaakt te worden tussen enerzijds de cliënten die vrijwillig de auditdiensten aannemen omwille van de toegevoegde waarde die hieraan verbonden is en anderzijds deze die geen commissaris zouden aanstellen indien zij daartoe niet verplicht zouden zijn (*lower size segment*). Bij de eerste groep speelt auditkwaliteit en auditproductdifferentiatie zeker ook een rol, los van de prijs, terwijl bij de tweede groep enkel de aanstellingsverplichting telt, alsook het auditverslag dat getekend moet worden om in orde te zijn. Bij deze laatste groep is prijsconcurrentie wellicht heel stringent aanwezig.

Christoph VAN DER ELST: Zou ik mogen beweren dat de verplichting om zo vroeg al een commissaris aan te stellen misschien niet zo fantastisch is omdat men dan juist de prijsconcurrentie gaat opdrijven? Enerzijds is men op Europees niveau reeds aan het werken aan een versoepeling voor het grote aantal kleine en middelgrote bedrijven. Anderzijds zou men kunnen stellen dat deze drempels in zekere zin de markt beschermen, want men kan sancties verwachten indien men geen

commissaris aanduidt.

Freddy CALUWAERTS: Wij stellen toch vast dat er in dit marktsegment belangrijke correcties op de jaarrekening doorgevoerd worden dankzij de aanstelling van een commissaris. Door deze regulering gaan de bedrijven dus meer bedrijfseconomische cijfers geven, los van concurrentie.

Diane BREESCH: Dit is het debat van reguleren versus dereguleren. Reguleren is vooral in het belang van de stakeholders aangezien zij baat hebben bij een kwaliteitsvolle financiële rapportering. Vanuit het standpunt van de cliënt, die verplicht is een commissaris aan te stellen, is het prijsaspect evenwel ongetwijfeld van belang.

Freddy CALUWAERTS: De meeste cliënten waarderen de positieve bijproducten van onze controlewerkzaamheden, die zich vooral situeren op het vlak van interne controle of interne beheersing.

Pierre-Hugues BONNEFOY : En matière d'honoraires, lors de la remise d'offre, nos interlocuteurs ne sont souvent plus ceux avec lesquels nous avons l'habitude de collaborer, principalement dans les grandes sociétés. Auparavant, les appels d'offre émanaient de la direction financière, et c'est avec elle que se poursuivait la négociation. Si aujourd'hui la direction financière est encore présente, le département des achats occupe souvent le devant de la négociation avec un objectif très clair, celui de réduire les coûts. Je ne porte pas de jugement de valeur en m'exprimant de la sorte mais constate simplement un état de fait, qui joue incontestablement sur l'évolution des honoraires. Ce constat vaut pour tous les services d'audit, pas uniquement pour les mandats de commissaire.

Même si la société veut poursuivre la collaboration avec le même cabinet d'audit, au moment du renouvellement du mandat, il y aura souvent une renégociation – parfois significative – des honoraires.

L'évolution des honoraires me semble le fruit d'une conjonction de facteurs : un changement des interlocuteurs dans la négociation, la situation économique actuellement défavorable et enfin, la concurrence dans le secteur.

Marleen MANNEKENS: Volgens mij zijn de prijsproblematiek en de concentratie heel complex. Ik begrijp volkomen dat wanneer het aankoopdepartement een rol speelt in het proces van een openbare aanbesteding, dit ongetwijfeld *price driven* is en het de finesses van het product, zijnde de audit, niet zo goed kan inschatten als het financieel departement waarmee de bedrijfsrevisor contact heeft en samenwerkt. Dit is inderdaad een nadeel.

Er dient evenwel te worden opgemerkt dat het soms ook averechts kan werken wanneer het financieel departement beslist over de honoraria van de commissaris. De ene week zit de commissaris als het ware samen met de *Chief Financial Officer* (CFO) en probeert hij deze te

overtuigen van bepaalde voorgestelde correcties en/of kaart hij tekortkomingen (*deficiencies*) in zijn organisatie aan, terwijl de commissaris de week nadien met de CFO de hernieuwing van het mandaat en de honoraria bespreekt. Er is dus een *thin line* van onafhankelijkheid om met deze personen opnieuw te moeten onderhandelen over de honoraria. Bijgevolg is deze kwestie complex, maar zeker te nuanceren.

Jan De MUYLDER: Zoals reeds eerder gesteld, is auditkwaliteit op zich moeilijk te meten en is vooral de *perceptie* op de kwaliteit belangrijk en niet zozeer de kwaliteit op zich. Dit is een heel groot verschil aangezien concentratie wordt opgebouwd door het feit dat de ondernemingen een bepaalde auditor aannemen waarvan zij een bepaalde kwaliteitsperceptie hebben. Als de kwaliteit al niet op een gestructureerde wijze kan worden bepaald, is het logischerwijs nog moeilijker om de perceptie op deze kwaliteit te meten.

Christoph VAN DER ELST: Stelt zich hier het probleem dat de stakeholders die baat hebben bij de diensten van de commissaris bijna nooit dezelfde zijn als diegenen die instaan voor de hernieuwing van het commissarismandaat en eventueel de andere diensten? Si c'est le cas, y a-t-il des éléments dont il faut tenir compte à l'avenir (réglementations, etc.) pour conserver le lien entre qualité et niveau de prix ?

Diane BREESCH: In tegenstelling tot heel wat andere diensten en producten bestaat er in het auditberoep inderdaad een driehoeksverhouding. De bedrijfsrevisor heeft enerzijds te maken met de cliënt wiens jaarrekening dient gecontroleerd te worden, met wie hij eventuele materiële afwijkingen dient te bespreken en de audithonoraria dient te onderhandelen. Anderzijds bestaat er ook een belangrijke maatschappelijke taak tegenover de stakeholders. Soms zit de commissaris dus tussen twee vuren, zodanig dat het bepalen van de uiteindelijke auditkwaliteit heel moeilijk is.

Pierre-Hugues BONNEFOY : Personnellement, je ne crois pas trop au vieux débat du conflit d'intérêts entre différentes activités au sein d'un cabinet et son impact sur la qualité des travaux d'audit. Tout d'abord, nous avons, en Belgique, une réglementation très stricte en matière d'indépendance. Ensuite, les outils de suivi dont dispose le cabinet permettent de gérer les problèmes d'indépendance et les risques éventuels de conflits d'intérêts. Ces outils sont gérés par des personnes indépendantes de l'audit du client concerné. Enfin, il faut se reposer sur la conscience professionnelle de l'auditeur. La Belgique est donc très stricte en matière d'indépendance, et c'est une bonne chose. Pour le reste, j'estime que ce débat ressort davantage de la perception.

En matière de qualité d'audit, la maîtrise des facteurs techniques sera le véritable défi de notre métier pour les années futures. Maîtriser les évolutions nous engage à une mise à jour permanente, par exemple en matière d'IFRS ou d'ISA, tant au niveau des normes que de leur interprétation. Cette maîtrise de la technicité aura une conséquence directe sur la qualité du

travail et sur le respect des normes à appliquer. Je suis d'accord avec vous, l'Institut des Réviseurs d'Entreprises doit nous aider, en nous apportant le soutien nécessaire pour appliquer ces normes.

C'est un véritable enjeu et je n'ai pas le sentiment que les dispositions proposées par la Commission européenne abordent cet aspect.

Je suis aussi convaincu qu'une certaine taille ou structure est nécessaire pour faire face à la complexité des normes et maîtriser les règles d'indépendance.

Marleen MANNEKENS: Ik ben het hier niet mee eens. Het aspect geestelijke onafhankelijkheid op "*le moment suprême*", dus nadat de auditor voldoende technische kennis heeft verworven, de audit heeft voltooid en wanneer er discussies ontstaan over bepaalde correcties of tekortkomingen, speelt wel degelijk mee. U zegt dat iedereen integer genoeg moet zijn om geestesonafhankelijkheid te laten primeren, maar dit geldt evengoed voor bepaalde aspecten van de toepassing onder de ISA's (en andere normen). Dit raamwerk bepaalt immers dat men genoeg kennis en ervaring moet hebben vooraleer de opdracht te mogen aanvaarden. De integriteit nodig voor onafhankelijkheid geldt dus evengoed voor de ISA's. In de praktijk is er dus wel een onafhankelijkheidsprobleem, cf. de herbenoemingen, de *fee*-discussie en de morele druk die er heerst.

Freddy CALUWAERTS: De toepassing van IFRS geldt momenteel slechts voor een deel van de markt. Een grote meerderheid van de 17.000 ondernemingen passen momenteel de IFRS nog niet toe. Wat de ISA's betreft, is men op zoek naar hun *scalability*. Men moet voldoende efficiënt te werk gaan, maar toch voldoen aan de *quality control*-vereisten. Zo is het niet de bedoeling dat de bedrijfsrevisor eindeloos vragenlijsten zou invullen zonder dat het echt een doel heeft. Er wordt thans getracht om deze normering zodanig te interpreteren dat zij ook volledig van toepassing kan zijn op kleine ondernemingen volgens de geest van de ISA's.

Christoph VAN DER ELST: Er is nog een ander element dat ik graag in het debat zou brengen. Eind november 2011 heeft de EC een voorstel tot aanpassing aan Richtlijn 2006/46/EG omtrent de wettelijke controle van de jaarrekening, gelanceerd. Er zijn minstens een tweetal aspecten die specifiek handelen over de thematiek van de concurrentie en het openbreken van de markt. Eén aspect dat heel expliciet wordt aangestipt is het verder openbreken van de eigendomsstructuur van auditkantoren teneinde dit los te koppelen van het bestuur. Op het niveau van het bestuur zou de meerderheid heel duidelijk nog in handen zijn van mensen uit het beroep, terwijl de eigendom volledig vrij is. In het voorstel staat heel expliciet vermeld dat dit kan leiden tot nieuwkomers en meer concurrentie.

Diane BREESCH: Dit debat werd in de academische wereld ook gevoerd onder de noemer "*commercialism versus professionalism*". De academici zijn er niet van overtuigd dat dit de auditkwaliteit ten goede zou komen. Indien

andere personen dan diegenen die de audit effectief uitvoeren, aandeelhouder worden van een auditkantoor, gaat mogelijkwerijs het commerciële aspect nog harder doorwegen met alle mogelijke gevolgen op de auditkwaliteit.

Marleen MANNEKENS: Ik denk dat dit onmogelijk kan stoken met de deontologie en doelstelling van het beroep van bedrijfsrevisor. Iemand die aandeelhouder zou worden van een kantoor en niet tot het beroep behoort, heeft als doelstelling winst en *return*.

Diane BREESCH: Dit probleem situeert zich los van het feit dat niet-auditors aanwezig zijn. Iedere vennoot wordt immers geconfronteerd met de tweestrijd tussen *commercialism* en *professionalism*. Aan de ene kant wil hij zoveel mogelijk of toch voldoende verdienen, terwijl hij aan de andere kant zo professioneel mogelijk wil blijven.

Marleen MANNEKENS: Maar nu is er nog die *trade off* tussen *return* en risico, waarbij risico een stok achter de deur is voor auditkwaliteit. Wanneer een niet-auditor aandeelhouder zou worden, dreigt deze *trade off* voor de niet-auditor weg te vallen, wat zou resulteren in een gevaarlijke situatie.

Christoph VAN DER ELST : Les grandes sociétés d'audit ont-elles une opinion divergente ?

Pierre-Hugues BONNEFOY : Je partage l'opinion de mes confrères. L'activité révisoriale dote le professionnel d'une grande responsabilité sociétale. Je ne pense pas qu'elle soit compatible avec la situation extrême où un cabinet d'audit deviendrait une société cotée. Des solutions intermédiaires pourraient être trouvées mais l'ouverture du capital d'une société d'audit à tout un chacun me semble inadéquate car elle créerait assurément des conflits.

Christoph VAN DER ELST : On pourrait simplifier le rôle de l'auditeur. Ainsi, au niveau européen, il existe de grandes différences dans le rôle du commissaire aux comptes. La Belgique est, par exemple, le seul pays où le commissaire joue un rôle explicite dans le conseil d'entreprise. On pourrait simplifier l'objectif de l'audit, en le réduisant au simple contrôle des comptes et à leur représentativité de l'état de la société. Il existerait dès lors des arguments pour limiter l'exercice de la profession à des auditeurs agréés.

Pierre-Hugues BONNEFOY : Cela me semble un autre sujet. Ceci pourrait se justifier pour une activité non réglementée (ex. agences de notation), une activité que chacun peut exercer librement. Or, dans notre cas, l'activité est précisément réglementée. Pour pouvoir certifier des comptes, il faut un certain statut, défini par la loi, qui contraint à des règles d'indépendance et de qualité des travaux. Je ne vois pas comment notre activité, comme telle, pourrait s'exercer au sein d'une société commerciale classique. La situation est différente pour d'autres activités, par exemple les sociétés de certification de qualité.

Jan DE MUYLDER: Blijkbaar is de EC van oordeel dat, ondanks alle argumenten die hier reeds zijn

besproken, de *Big 4* het veel gemakkelijker hebben om een ander kantoor over te nemen en dat dit de concentratie nog meer zal verhogen. De kleinere kantoren of de *mid-tiers* hebben het evenwel veel moeilijker om over te gaan tot een fusie of overname. Het aantrekken van extern ("niet-revisoraal") kapitaal kan ertoe leiden dat kleinere auditkantoren ook de mogelijkheid krijgen om te fuseren of kantoren over te nemen.

Diane BREESCH: Volgens de EC zou dit er ook toe leiden dat op termijn een systemisch risico vermeden zou kunnen worden indien een *Big 4*-kantoor zou verdwijnen. Dit is overigens ook de achterliggende reden waarom de EC voorstander is van *joint audits* met één *Big 4* en één niet-*Big 4*-kantoor. Al deze initiatieven zouden volgens de EC meer kansen bieden aan niet-*Big 4*-kantoren.

Christoph VAN DER ELST: Een ander voorstel van de EC is het invoeren van het Europees paspoort-regime, zoals reeds bekend is voor andere activiteiten. Zodra men in één Lidstaat van de EU als auditor actief mag zijn, dan zou deze auditor in alle 27 Lidstaten vrij soepel zijn diensten kunnen gaan aanbieden. Zien jullie daar een mogelijkheid voor de kleine en middelgrote kantoren?

Marleen MANNEKENS: Voor mij is het niet helemaal duidelijk wat de voorgestelde maatregel zou bijbrengen. De auditor die tot een internationaal netwerk behoort, kan nu al een beroep doen op de andere kantoren van het internationaal netwerk die onmiddellijk diensten kunnen verstrekken in samenwerking met deze auditor of op diens verzoek. Dit probleem is dus niet actueel. De veronderstelling dat bv. een Belgisch kantoor zou interveniëren in Frankrijk zonder een beroep te doen op het kantoor van het netwerk ter plaatse, lijkt mij utopisch zonder een algehele harmonisatie van de wetgeving in Europa.

Deze wetgeving is tot op heden binnen Europa nog te verschillend en dit meer bepaald op vlak van fiscale en sociale wetgeving. Zonder een grondige kennis van de betreffende lokale wetgevingen lijkt het te risicovol om in de huidige omstandigheden controles uit te voeren in andere rechtsgebieden. Het is dus vooruitlopen op een harmonisatie op vlak van wetgeving en regulering in het algemeen. Gezien het huidige functioneren van de internationale auditnetwerken, lijkt deze maatregel overbodig.

Christoph VAN DER ELST: Zijn er nog andere aspecten die jullie graag zouden aankaarten?

Marleen MANNEKENS: In tabel 2 van het artikel zijn er opvallende verschillen te merken tussen de landen onderling inzake de concentratiegraad. In sommige landen neemt deze concentratie immers af terwijl ze in andere landen juist toeneemt. Ik vind het belangrijk te weten of men hiervan de oorzaak kent, teneinde te achterhalen welke hefbomen de concentratie van de auditmarkt opentrekken.

Diane BREESCH: Uit eerder onderzoek blijkt alvast dat de oorsprong van het auditkantoor een rol speelt op het vlak van de concentratie. Zo blijkt dat Frankrijk doorgaans laag scoort op vlak van

concentratie, wat deels kan worden verklaard door het feit dat de *Big 4*-kantoren geen Franse *roots* hebben. In vergelijking met Nederland, dat een hoge concentratiegraad kent, kan dit deels verklaard worden door het feit dat KPMG Nederlandse *roots* heeft. Er is dus een oorsprongsverband merkbaar dat meespeelt op de concentratiegraad, zeker binnen continentaal Europa. Maar uiteraard kunnen ook andere determinanten een rol spelen zoals cultuur en ondernemingslandschap. Verder onderzoek moet hier meer duidelijkheid in brengen.

Jan De MUYLDER: Ook het aspect “voorkeur van de cliënt” speelt mee. De EC heeft het moeilijk met de concentratie van de *Big 4* binnen de auditmarkt omdat deze concentratie onder meer de keuze van de cliënten zou beperken. Uit onderzoek naar de voorkeur van cliënten voor een grotere keuze aan auditors blijkt dat cliënten niet dezelfde auditor als hun concurrent wensen. In de jaren '90 heeft een auditor van Coca-Cola ontslag genomen omwille van het feit dat Pepsi-Cola dezelfde auditor had. Dit aspect speelt dus ook mee in de keuze van de cliënt.

Christoph VAN DER ELST: Het komt mij bevreemdend over dat Pepsi-Cola en Coca-Cola een andere auditor zouden willen. Ik verwijs hierbij naar een Amerikaans onderzoek dat aantoonde dat er wel degelijk sectorspecialisatie bestaat binnen de *Big 4* onderling. Chez les *Big 4*, il semble qu'on connaît une concentration beaucoup plus large dans certains secteurs. Le secteur pharmaceutique fait systématiquement appel au cabinet de révision X, tandis que le secteur automobile s'adresse plus volontiers au cabinet Y.

Pierre-Hugues BONNEFOY: La dimension « connaissance du secteur » joue un rôle certain dans la sélection du cabinet. Quand un client choisit un auditeur, il le choisit aussi pour la valeur ajoutée apportée par ce dernier. Pour bien auditer, il faut bien connaître l'activité du client. Dans leur prise de décision, les sociétés auditées font le choix entre deux approches. Soit elles optent pour le cabinet de révision spécialisé dans leur secteur, quitte à ce que le cabinet audite leurs concurrents, soit elles sélectionnent un autre cabinet de révision qu'elles estiment plus « indépendant » mais dont la connaissance du secteur concerné sera moindre. Les deux choix me semblent tout à fait respectables.

Christoph VAN DER ELST: In het kader van de concentratie verlagende maatregelen op de auditmarkt, heeft de EC tevens veel aandacht besteed aan de maatregel om een *joint audit* te verplichten. Wat vinden jullie hiervan?

Diane BRESCH: De meerderheid van de onderzoekers die het effect van een *joint audit* op auditkwaliteit hebben nagaan, is er niet van overtuigd dat een *joint audit* een kwaliteitsverhoging tot gevolg heeft.

Marleen MANNEKENS: Naar mijn mening is dit eigenlijk een kwestie van hoe auditkwaliteit gedefinieerd wordt. Persoonlijk en uit eigen ervaring ben ik er wel van overtuigd dat *joint*

audits de kwaliteit verhogen. Grant Thornton International heeft in 2012 een enquête uitgevoerd bij de bedrijven naar de perceptie van *joint audit*. In België zijn de bedrijven geen vragende partij omdat zij er van uitgaan dat deze maatregel kostprijsverhogend zou werken en een hogere administratieve last (*burden*) zou teweegbrengen. Toch denk ik dat *joint audits* de concentratie zouden opentrekken en tevens de kwaliteit zouden verhogen.

Pierre-Hugues BONNEFOY: En matière d'audits conjoints, il y a du bon et du moins bon. Tout d'abord, il est naïf de croire qu'un audit conjoint permettra de maintenir le même niveau d'honoraires. Soyons réalistes. Ensuite, il faut définir les règles de répartition des travaux et la taille des sociétés auxquelles l'audit conjoint s'adresse car on ne peut pas l'appliquer à tous les types de clients. Enfin, l'audit conjoint ne peut aboutir à une forme de concurrence accrue entre auditeurs. Si l'aspect émulation est important et peut favoriser la qualité et renforcer l'indépendance, j'estime néanmoins qu'il faut éviter la relation de concurrence malsaine entre les deux auditeurs. En France, ce système fonctionne depuis des années mais la taille des sociétés françaises est supérieure à celle des belges. Une taille critique de société est nécessaire pour le mettre en place. Et dès lors, si sur papier, l'audit conjoint semble présenter certains avantages, sa mise en place dans la pratique n'est pas aisée. La prudence s'impose.

Christoph VAN DER ELST: En wat met de externe rotatie van auditkantoren? Denken jullie dat deze maatregel een positief effect zou hebben op de auditkwaliteit?

Pierre-Hugues BONNEFOY: Il faut être très prudent, une fois encore. En théorie, en termes d'indépendance, cette mesure paraît séduisante. Mais dans la pratique, elle pose des difficultés. Dans notre métier, il faut bien comprendre le client et son activité. Cet apprentissage prend du temps et nécessite un certain investissement. Qu'il y ait une rotation du commissaire - personne physique (rotation interne) tous les six ans, comme en Belgique, me paraît normal. Ce principe fonctionne bien, même si une réflexion sur la durée de six ans pourrait être menée.

La rotation entre cabinets (rotation externe) pose davantage question. La perte de connaissance relative à un client est évidente. Le coût doit par ailleurs être considéré. Là aussi, faisons preuve de réalisme. On ne peut pas affirmer, d'une part, que l'audit coûte trop cher, qu'il faut réduire les coûts, et d'autre part, ajouter à chaque fois de nouvelles contraintes. Quand vous débutez un audit, la phase d'apprentissage à l'entrée ne peut être valorisée comme telle. Ce coût est absorbé sur une relation de longue durée. Si la relation est abrégée, la phase d'apprentissage devra inévitablement être répercutée sur le coût. Dès lors, la proposition de rotation, si elle paraît pertinente au premier abord, exige une analyse approfondie de ses conséquences.

Marleen MANNEKENS: Er bestaan wetenschappelijke studies die aantonen dat externe rotatie van

auditkantoren zeker niet de kwaliteit verhogen. Toch bestaat de bezorgdheid dat wanneer iemand te lang met hetzelfde dossier betrokken is, deze persoon minder waakzaam zou zijn of minder professioneel scepticisme aan de dag zou leggen.

Interne rotatie kan hier evenwel een oplossing bieden. Eens een dossier overgaat naar een andere partner binnen hetzelfde kantoor, zal het dossier vanuit een vernieuwde aandacht en eventueel andere invalshoeken, worden benaderd. Deze persoon zal opnieuw zaken in vraag stellen en zijn specifieke ervaring aanwenden. Voormelde doelstelling kan dus reeds in belangrijke mate worden bereikt via een gezonde rotatiegraad binnen het auditteam zelf. In de veronderstelling dat externe rotatie een extra toegevoegde waarde zou opleveren, zou deze extra waarde niet opwegen tegen de extra kosten en het verlies aan *know-how* die ongetwijfeld gepaard gaan met externe rotatie.

Diane BREESCH: Ook is het mogelijk dat een auditkantoor minder geneigd zou zijn om te investeren in het opbouwen van de noodzakelijke *know-how* aangezien na zes jaar de auditor sowieso zijn mandaat dient af te staan. Het zou dus zelfs een averechts effect tweeweg kunnen brengen.

Uitgaand van de sterke prijsconcurrentie op de Belgische auditmarkt, rijst de vraag naar het eigenlijke effect van deze constante prijsdruk. In welke mate beïnvloedt dit de werkzaamheden van de auditor? Aangezien de door de auditor uitgevoerde werkzaamheden altijd even kwaliteitsvol dienen te zijn, veronderstel ik dat hij zal moeten inboeten op marges?

Freddy CALUWAERTS: In ieder geval kan de auditor zich niet veroorloven om in te boeten op kwaliteit. Ik ben dus van mening dat er dient te worden ingeleverd op marges en dat sommigen hierdoor een andere richting dan audit (bv. consultancy) kiezen.

Marleen MANNEKENS: Volgens mij is er wel degelijk een impact op marges maar het valt op dat vooral in de vennootschappen en overheidsbedrijven met een sterke reglementering van marktbevraging, meer wordt gefactureerd dan de vastgestelde prijs. Er wordt eerst een lage prijs vastgesteld en nadien wordt getracht om de cliënt te overtuigen om meer te kunnen factureren. Mijns inziens is het gevolg hiervan een mogelijke bedreiging van de onafhankelijkheid omdat men voor de meer facturatie de goedkeuring dient te hebben van de CFO aan wie men tevens gebeurlijk correcties voorstelt en tekortkomingen aankaart. Er zijn regels om deze praktijken in te perken maar als men een belangrijke *fee* heeft en men de “*one to one*”-regel hierop toepast, kan toch een groter bedrag worden gefactureerd.

Christoph VAN DER ELST: Hierbij zou ik toch een tweetal opmerkingen willen formuleren. Ten eerste, doordat de prijs onder druk staat, zal men al sneller deze “*one to one*”-regel bereiken. Bovendien is het toepassingsgebied van de “*one to one*”-regel relatief beperkt. Ten tweede zou dit inhouden dat een absoluut verbod van meer factureren, ofwel de marges minder

onder druk zal zetten – de prijzen moeten dan omhoog omdat men uit zijn kosten moet geraken –, ofwel een betere vrijwaring van de onafhankelijkheid zal waarborgen.

Marleen MANNEKENS: In principe is dit zo maar men kan dit niet maken omdat er onvoorziene omstandigheden kunnen zijn of bijzondere transacties kunnen gebeuren die niemand op voorhand kan inschatten, noch de commissaris op het moment van zijn *fee proposal*, noch de vennootschap op het moment van haar bevraging. Dus ik denk niet dat men kan zeggen van “het kan niet”.

Christoph VAN DER ELST: Dat is een ander aspect. Deze situatie zou eventueel een aanpassing van de *auditfee* verantwoorden. Een herziening van de *auditfee* is streng gereguleerd, doch wel mogelijk.

Marleen MANNEKENS: Er zijn ook bijkomende *auditservices* die uitbesteed worden omdat de *fee* onvoldoende is. Ook voor de aanpassing van de *auditfee* “*en cours de route*” dient onderhandeld te worden met de CFO, wat de onafhankelijkheid van de commissaris in het gedrang zou kunnen brengen. Dit probleem blijft zich voordoen zelfs indien een auditcomité in de vennootschap zou opgericht zijn, want het auditcomité zal ongetwijfeld advies inwinnen bij de CFO. Bovendien kan het gebeuren dat deze laatste zich hierdoor in een moeilijke positie werkt ten aanzien van het auditcomité, wanneer hij zou moeten uitleggen dat de meer facturatie voortvloeit uit bv. gebrekkige interne procedures en controles.

Christoph VAN DER ELST : Je remercie tous les participants pour leur captivante contribution.

Risk Management in een bedrijfsrevisorenkantoor

Dries SCHOCKAERT

Director PwC Bedrijfsrevisoren

Inge SAEYS

Partner Van Cauter-Saeys
& Co (JPA Belgium)
Raadslid IBR

Dit artikel heeft tot doel een eerder praktische invulling te geven aan de zogenaamde “risk management functie” binnen een bedrijfsrevisorenkantoor¹, rekening houdend met de specificiteiten van het Belgische auditberoep.

In eerste instantie zullen wij dit artikel toespitsen op een aantal algemene principes die op alle bedrijfsrevisorenkantoren van toepassing zijn. Verder zal worden ingegaan op kantoor specifieke elementen zoals bv. de grootte van het kantoor en de externe visibiliteit in termen van een cliëntenportfolio.

Algemene principes van risk management

A. Typologie van de risico's

De risico's die door de “risk management functie” worden geïdentificeerd en waarop het risk management beleid van een bedrijfsrevisorenkantoor wordt gesteund, worden gewoonlijk in de hieronder vermelde categorieën ingedeeld, waarbij telkens een paar (hypothetische) voorbeelden worden gegeven, m.a.w. de onderstaande lijst is niet exhaustief:

- Met ethiek/deontologie gerelateerde risico's:
 - het risico dat de bedrijfsrevisor op niet onafhankelijke of niet objectieve wijze de revisorale werkzaamheden zou uitvoeren en te vertrouwen met de cliënten omgaat;
 - het mogelijk niet respecteren van de geheimhoudingsplicht die op grond van art. 458 van het strafwetboek bestaat (rekening houdend met de uitzonderingen voorzien in art. 79 van de gecoördineerde wet van 22 juli 1953);
 - het mogelijk niet in overeenstemming handelen met de verplichtingen van de bedrijfsrevisoren zoals opgenomen in het KB van 10 januari 1994².
- Cliënten- en opdrachtengerelateerde risico's:
 - het risico dat een cliënt of opdracht wordt aanvaard aan een vergoeding die niet in verhouding staat tot de onderliggende risico's;
 - het mogelijk aanvaarden van een opdracht die een belangenconflict binnen het kantoor met zich meebrengt.
- Productrisico:
 - het aanbieden van een nieuwe dienstverlening waarbij de interne expertise ontbreekt;
 - het niet raadplegen van (interne of externe) deskundigen wanneer dat nodig is, uit hoofde van de complexiteit van bepaalde dossiers waarmee het kantoor wordt geconfronteerd;
 - het niet consulteren van deskundigen in situaties waar de interne beleidsmaatregelen dit expliciet voorschrijven.
- Contractrisico:
 - het achterwege laten van een opdrachtbrief en contractvoorwaarden;
 - het gebruikmaken van verkeerde contractvoorwaarden; een goed model werd door het Informatiecentrum voor het Bedrijfsrevisoraat (ICCI) ontwikkeld voor de in België actief zijnde bedrijfsrevisorenkantoren³;
 - het niet duidelijk specificeren in de opdrachtbrief welke de verantwoordelijkheden zijn van de gecontroleerde cliënt, bv. voor het opstellen van de financiële informatie die het voorwerp van de opdracht uitmaakt (*subject matter information*);
 - het niet opnemen in de opdrachtbrief (en in het verslag) dat het verslag desgevallend enkel gericht is aan een bepaalde geadresseerde en dat er geen aansprakelijkheid noch verantwoordelijkheid wordt gedragen in het geval dit verslag in de handen van derden zou belanden.
- Uitvoeringsrisico:
 - een gebrek aan kennis van de Internationale Controlestandaarden (ISA's), met inbegrip van de vereisten inzake het vergrendelen en het bewaren van het controledossier;
 - het uitvoeren van een opdracht die niet in overeenstemming is met de van toepassing zijnde professionele standaarden;
 - het onvoldoende gebruikmaken van professionele oordeelsvorming;
 - het onvoldoende uitoefenen van een professioneel kritische instelling;
 - het niet beschikken over een voldoende uitgebouwd vormingsprogramma, dan wel het niet (voldoende) deelnemen aan de door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) georganiseerde opleidingsseminaries;
 - het zich niet aanschaffen van geschikte vakliteratuur waardoor de kwaliteit betreffende essentiële aspecten van de uitvoering van de opdracht in het gedrang zou komen.
- Het niet in overeenstemming zijn met de van toepassing zijnde voorschriften:
 - met betrekking tot de onafhankelijkheid, bijvoorbeeld de vereisten met betrekking tot

1 Er kan worden verwezen naar de volgende wetenschappelijke artikels mbt. Risk Management: K.M. JOHNSTONE and J.C. BEDARD (2003) Risk Management in Client Acceptance Decisions. *The Accounting Review* 78 (4): 1003-1025; K.M. JOHNSTONE and J.C. BEDARD (2004). “Audit Firm Portfolio Management Decisions”. *Journal of Accounting Research* 42 (4): 659-690.

2 Het IBR heeft een publieke consultatie uitgevoerd met betrekking tot de wijziging van dit KB, cf. www.ibr-ire.be/nl/regelgeving/normen_en_aanbevelingen/ontwerpen/Pages/De-Raad-publiceert-de-ontvangen-commentaren-inzake-het-voortontwerp-van-Deontologische-Code-van-de.aspx.

3 Cf. Voorbeeld van een algemeen contractueel kader voor prestaties, beschikbaar via de website www.icci.be.

- rotatie en *one-to-one*;
- opgelegd door wet- en regelgeving, inclusief de plichtplegingen jegens het IBR.
- Risico's verbonden aan de interne organisatie van het bedrijfsrevisorenkantoor zelf:
 - het kantoor heeft geen strategie m.b.t. haar eigen organisatie en haar werkwijze en heeft geen kwaliteitsplan uitgewerkt:
 - geen inzicht in de verantwoordelijkheden van het bestuursorgaan; en
 - te grote afhankelijkheid van vennoten voor het aanbrengen van omzet.
 - gebrek aan uitgewerkt personeelsbeleid. Dit kan zich vertalen in een te grote afhankelijkheid van sleutelmedewerkers met specifieke kennis of in het onjuist inschatten van de personeelsbehoefte;
 - gebrek aan formele procedures wanneer een beroep wordt gedaan op externe dienstverleners die het gebrek aan in-huis deskundigen moet oplossen zoals IT-ondersteuning, gebruikte *hardware* en *software*, *back-up*;
 - gebrek aan formele afspraken binnen het kantoor i.v.m. interne en externe communicatie, vergadernotities, memo's, archiefbeheer;
 - risico's verbonden aan discontinuïteit – gebrek aan opmaak van een *business continuity plan*.
- Aansprakelijkheidsrisico:
 - blootstelling aan aansprakelijkheid via de risico's die in de hierboven vermelde rubrieken worden besproken;
 - impact op de reputatie van het bedrijfsrevisorenkantoor via claims en geschillen.
- uitbouw van een intern kwaliteitsbeheersingssysteem in overeenstemming met ISQC-1⁴;
- kwalitatieve methodologie rekening houdend met de van toepassing zijnde controlenormen (al dan niet gebaseerd op een bestaand auditsoftwareprogramma);
- betrokkenheid bij interne projecten waaraan bepaalde risico's zijn verbonden;
- opvolging van uitstaande aangelegenheden (laatste component van een intern beheersingssysteem, cf. onder meer COSO-framework en ISA 315);
- het verschaffen van updates van kennis en inzichten betreffende bv. recentelijk goedgekeurde interne beleidsmaatregelen en –procedures, normen of aanbevelingen voor de beroepsuitoefening die finaal door de Hoge Raad voor de Economische Beroepen (HREB) en de Minster bevoegd voor Economie werden goedgekeurd, relevante mededelingen en omzendbrieven of adviezen verstrekt door de Voorzitter van het IBR;
- uitoefening van de functie van *Anti Money Laundering (AML) Compliance Officer* die, overeenkomstig de betrokken Belgische norm⁵, moet worden aangeduid indien het bedrijfsrevisorenkantoor onder meer minstens 10 beroepsbeoefenaars omvat⁶. In dit verband is het nuttig te herinneren aan de wettelijke verplichtingen van elke bedrijfsrevisor (en derhalve van elk bedrijfsrevisorenkantoor) ter identificatie van (mogelijke) nieuwe cliënten en ter verificatie van deze identiteit⁷;
- consultatiefunctie, kwaliteitsreview overeenkomstig ISQC-1.

De risk management functie wordt gestuurd via de door het kantoor uitgewerkte beleidslijnen en procedures van interne kwaliteitsbeheersing, en specifiek via een jaarlijks op te stellen plan.

Het is aan te raden dat de *risk management* functie wordt gestuurd via de door het kantoor uitgewerkte beleidslijnen en procedures van interne kwaliteitsbeheersing, en specifiek via een jaarlijks op te stellen plan. In dit plan worden de risico's geïdentificeerd en ingeschat en worden de belangrijkste te nemen maatregelen opgenomen. Tevens zal er bijzondere aandacht worden besteed aan de risico's die als "*significant*" worden aangemerkt, d.i. waarvoor de inherente complexiteit, de waarschijnlijkheid van optreden en de mogelijke impact op de beroepsbeoefening binnen het kantoor hoog is, zodat mogelijkerwijs dit risico een strategische (her)overweging binnen het kantoor noodzakelijk maakt en, desgevallend, bijzondere aandacht vraagt van de leiding van het kantoor.

Het spreekt voor zich dat een dergelijk plan een essentieel element uitmaakt van een meer bredere strategie die het bedrijfsrevisorenkantoor voor de komende jaren uitstippelt. Om deze reden is het dan ook van belang dat er een duidelijke en onafhankelijke communicatie tot stand komt tussen de *risk management* functie enerzijds en de leiding van het bedrijfsrevisorenkantoor anderzijds, zodat de opvolging van openstaande problemen tot een goed einde kan worden gebracht.

B. Uitvoering van de risk management functie

Deze functie moet passen in een groter geheel binnen het kantoor waarin wordt voorzien in de volgende dimensies:

Een deel van de invulling van de *risk management* functie van een bedrijfsrevisorenkantoor kan worden gestuurd door aan de verantwoordelijke, naast de noodzakelijke vorming, bijkomende mogelijkheden aan te bieden die hem in staat stelt zich in zijn functie te bekwaamen zoals het bijwonen van belangrijke vergaderingen met anderen die gelijkaardige functies in andere kantoren vervullen, bv. binnen commissies en werkgroepen van het IBR.

Het aanhouden van een netwerk van contacten is immers cruciaal in het verkrijgen van kennis en informatie die relevant is voor de uitvoering van het beroep van bedrijfsrevisor. Bovendien is het noodzakelijk dat binnen de *risk management* functie van een bedrijfsrevisorenkantoor wordt voorzien in een verspreiding van relevante van toepassing zijnde informatie naar de medewerkers van dat kantoor.

Last but not least dient binnen de *risk management* functie ook de nodige aandacht te gaan naar de menselijke dimensie, met name de luisterbereidheid, de contactvaardigheid en de beschikbaarheid. Deze functie kan pas echt een effectieve werking kennen indien er bereidheid bestaat binnen het bedrijfsrevisorenkantoor om een effectieve communicatie tot stand te brengen (zowel vanuit de opdrachtuitvoering naar het *risk management* toe als *vice versa*), zodat op tijdige wijze de nodige informatie ter beschikking komt. Laatstgenoemde is niet mogelijk indien de intermenselijke contacten niet op natuurlijke of ongedwongen wijze kunnen tot stand komen. Laten we niet vergeten dat de

- 4 Het ICCI heeft voorzien in een online handboek intern kwaliteitsbeheersingssysteem (ISQC 1) (cf. www.icci.be/nl/publicaties/Downloads/Pages/handboek-isqc-1.aspx).
- 5 Paragraaf 11.1 van de Norm inzake de toepassing van de wet van 11 januari 1993 tot voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor het witwassen van geld en de financiering van terrorisme.
- 6 Cf. [www.icci.be/nl/seminaries/Pages/Anti-witwassengemeenschappelijkereglementeringvoordedrieinstututenmetbetrekkingtotdenieuwewetgevinginontwikkeling\(11-109n\).aspx](http://www.icci.be/nl/seminaries/Pages/Anti-witwassengemeenschappelijkereglementeringvoordedrieinstututenmetbetrekkingtotdenieuwewetgevinginontwikkeling(11-109n).aspx).
- 7 Voor (potentiële) cliënten zowel natuurlijke personen als rechtspersonen (voor laatstgenoemden ook identificatie en verificatie van de uiteindelijke begunstigten, behoudens uitzonderingen toegestaan op grond van de AML wetgeving). Voor meer details in verband met voornoemde verplichtingen verwijzen wij naar de omzendbrief van het IBR d.d. 28 juni 2011 (cf. www.ibr-ire.be/nl/regelgeving/rechtsleer/omzendbrieven/Pages/Omzendbrief-2011-7-richtlijnen-met-betrekking-tot-de-implementatie-van-de-Norm-van-het-IBR.aspx).

Het is belangrijk dat een duidelijke en onafhankelijke communicatie tot stand komt tussen de risk management functie en de leiding van het bedrijfsrevisorenkantoor.

Het is noodzakelijk dat binnen de risk management functie wordt voorzien in een verspreiding van relevante informatie naar de medewerkers van het bedrijfsrevisorenkantoor.

preventieve rol soms effectiever kan zijn dan de 'correctieve' rol, onder het motto "voorkomen is beter dan genezen".

Laten we, ter illustratie, de situatie beschouwen waarin een verslag van feitelijke bevindingen wordt verschaft aan een cliënt, na de uitvoering van overeengekomen specifieke werkzaamheden (*agreed upon procedures*) conform de *International Standards on Related Services* (ISRS) 4400. Het eindverslag is, zoals gebruikelijk, enkel bestemd voor de cliënt die samen met het bedrijfsrevisorenkantoor de opdrachtbrief heeft ondertekend.

Het is evenwel mogelijk om in bepaalde gevallen aan onze cliënt de toestemming te verlenen om een kopie van het verslag te bezorgen aan een derde instantie (bv. een regelgevende autoriteit of een extern orgaan die op basis van dat verslag tot beslissingen komt die een impact hebben voor de cliënt).

Overeenkomstig het algemeen kader voor contractuele prestaties dat via het ICCI aan alle kantoren beschikbaar wordt gesteld, moet het onderscheid gemaakt worden tussen die opdrachten die in het natuurlijk verlengde liggen van de uitvoering van een commissarismandaat (de zgn. "certificeringsopdrachten", cf. Paragraaf 1.1. van voornoemd algemeen kader⁸) en de zgn. "overige opdrachten" (cf. Paragraaf 1.2. van het algemeen kader).

De essentie van dit onderscheid is erin gelegen dat bij de toepassing van paragraaf 1.1. de wettelijke aansprakelijkheidsregeling (beperking van de aansprakelijkheid tot een bedrag van 3 of 12 mio EUR) van toepassing is, daar waar conform paragraaf 1.2. een contractuele beperking van de aansprakelijkheid geldt.

Hierbij moet worden opgemerkt dat deze aansprakelijkheidsbeperking enkel geldig is in de juridische relatie tussen het bedrijfsrevisorenkantoor en de betrokken cliënt en derhalve niet geldt voor een derde die het verslag, na expliciete toestemming van het bedrijfsrevisorenkantoor, kan inkijken.

In het geval dat het inkijken van het verslag door een derde wordt aanzien als een onaanvaardbaar risico (wat voor ISRS 4400-opdrachten eerder de uitzondering zou zijn dan de regel), kunnen bijvoorbeeld volgende maatregelen aan de cliënt worden voorgesteld in het kader van intern *risk management*:

- de cliënt verbindt er zich toe in de opdrachtbrief om, voorafgaand aan het verschaffen van een kopie van het verslag aan de derde, door deze derde een *hold-harmless letter* te laten ondertekenen waarin deze derde belooft ons verslag op vertrouwelijke wijze te behandelen en verder afziet van het claimen van mogelijke schade ten aanzien van het bedrijfsrevisorenkantoor; en
- de cliënt verbindt er zich toe om het bedrijfsrevisorenkantoor te vergoeden voor elke door een derde geclaimde schade.

Kantoor specifieke elementen van de risk management functie

Bovenop de algemene principes die voor elk bedrijfsrevisorenkantoor, *mutatis mutandis*, van toepassing zijn, is het tevens belangrijk rekening te houden met de elementen die een kantoor specifieke aanpak vereisen.

Voor *sole practitioners* kan het passend worden geacht dat de (enige) bedrijfsrevisor de *risk management* functie uitoefent of uitbesteedt, terwijl voor kleine of middelgrote bedrijfsrevisorenkantoren deze functie door de verschillende bedrijfsrevisoren op disparate wijze kan worden waargenomen, zonder dat er in een formele functie alsdusdanig wordt voorzien. De functie wordt derhalve een gedeelde verantwoordelijkheid en regelmatig formeel overleg kan worden georganiseerd om de informatieverspreiding optimaal te organiseren.

Daarentegen is het mogelijk dat de grotere bedrijfsrevisorenkantoren aparte *risk management* posities invullen, teneinde de coördinatie mogelijk te maken tussen bv. de besluitvorming bij het aanvaarden of voortzetten van cliëntenrelaties, de gestelde vragen tijdens consultaties en de werking van de overige interne functies zoals bv. de personeelsafdeling, de interne vormingsdiensten en de interne juridische dienst.

Verder moet ook worden rekening gehouden met de specifieke kenmerken van het bedrijfsrevisorenkantoor, waaronder de samenstelling van de cliëntenportfolio. Naarmate bv. meer organisaties voor openbaar belang (PIE's, waaronder bv. de entiteiten genoteerd op gereguleerde Belgische beurzen) tot de cliëntenportfolio behoren, wordt de kans van sterke visibiliteit naar de externe wereld groter.

Dit resulteert mogelijk niet enkel in een grotere opportuniteit voor het bedrijfsrevisorenkantoor in termen van het aanbieden van andere niet verboden diensten voor zover de Belgische onafhankelijkheidsregels (*in casu* de *one-to-one* regel) worden nageleefd, maar tevens is dit een bron van bijkomende risico's zoals het vergroten van het reputatierisico indien zou blijken dat de wettelijke controle niet werd uitgevoerd in overeenstemming met de van toepassing zijnde professionele standaarden.

Derhalve is het niet uitgesloten dat bijkomende *risk management* gerelateerde beleidslijnen en -procedures van kracht worden gemaakt, naast een strikte toetsing van de naleving van alle relevante onafhankelijkheidsbepalingen, waardoor extra veiligheidsmaatregelen (*safeguards*) ter bewaking van de auditkwaliteit tot stand komen (bv. bijkomende interne dossierreviews).

Het staat elk bedrijfsrevisorenkantoor vrij om dergelijke extra maatregelen te treffen met betrekking tot dat deel van de cliëntenportfolio dat aan bepaalde (hoge risico)voorwaarden voldoet.

8 In dit kader kan bv. worden verwezen naar de Pharma Tax opdrachten die op grond van een Belgische wettelijke bepaling door een bedrijfsrevisorenkantoor moeten worden uitgevoerd (cf. Mededeling van het IBR "Pharmaceutische sector. Limietdatum 30 september 2009", www.ibr-ire.be/nl/regelgeving/rechtsleer/mededelingen/Pages/Farmaceutische-sector-limietdatum-30-september-2009.aspx).

Conclusie

De *risk management* functie kan door een bedrijfs-revisorenkantoor worden ingesteld als een aparte in te vullen functie dan wel als zijnde een gedeelde verantwoordelijkheid van de verschillende bedrijfs-revisoren of de verantwoordelijkheid van de alleen werkende bedrijfsrevisor.

De functie kadert in een breder geheel van verantwoordelijkheden binnen het bedrijfsrevisorenkantoor, waardoor een effectieve wederzijdse communicatie met de beroepsbeoefenaars enerzijds en met de leiding van het kantoor anderzijds belangrijk is.

Afhankelijk van de specifieke kenmerken van het bedrijfsrevisorenkantoor (bv. de grootte van het kantoor of de samenstelling van de cliëntenport-

folio) is het mogelijk om binnen deze functie speciale aandacht te besteden aan bijzondere risicofactoren.

In dat kader kan het als *good practice* worden beschouwd om jaarlijks een *risk management* plan op te stellen teneinde te kunnen inspelen op de geïdentificeerde en ingeschatte risico's via bv. uitgewerkte beleidslijnen en -procedures in een kwaliteitshandboek, bijkomende communicatie, vorming, e.d.

De preventieve rol kan soms effectiever zijn dan de correctieve, onder het motto "Voorkomen is beter dan genezen".

Résumé

La fonction de gestion des risques dans un cabinet de révision est axée sur l'évaluation et la prise en charge des risques liés à l'éthique et à la déontologie, l'acceptation et le maintien de relations client, la mission même et son exécution, la conclusion de contrats avec l'entité contrôlée et l'éventuelle responsabilité légale et contractuelle. Il est important que l'appréciation et la prise en charge des risques soient détaillées dans un plan annuel de gestion des risques qui tienne compte de la stratégie du cabinet de révision.

La fonction de gestion des risques accorde de surcroît l'attention nécessaire à d'autres aspects de l'exercice de la profession au sein du cabinet, tels que la formation, le contrôle de la qualité interne et la méthodologie. Il convient également de consacrer l'attention nécessaire à la dimension humaine, notamment la disposition à l'écoute, l'aptitude à communiquer et la disponibilité. Certains contacts externes peuvent également influencer la fonction de manière positive, par exemple les commissions et les groupes de travail au sein de l'Institut des Réviseurs d'Entreprises (IRE).

Lors de la mise en pratique de cette fonction, l'on prendra en considération les caractéristiques spécifiques du cabinet de révision, comme la composition du portefeuille de clients (p.ex. la part que représentent les EIP dans ce portefeuille). En ce qui concerne les *sole practitioners* (professionnels exerçant à titre individuel), le (seul) réviseur d'entreprises peut exercer ou sous-traiter la fonction de gestion des risques, alors que dans les petits et moyens cabinets de révision, cette fonction peut être assurée de façon répartie entre les différents réviseurs d'entreprises. Au sein des grands cabinets de révision, la fonction de gestion des risques peut être remplie de manière plus formelle.

Summary

The risk management function within an audit firm focuses on the assessment of and the response to ethics-related risks, the acceptance and continuance of client relationships, the engagement itself and its performance, the conclusion of contracts with the audited entity, as well as on any legal and contractual liability. It is important that the risk assessments and the responses to those risks are detailed in an annual risk management plan that takes into account the strategy of the audit firm.

Besides, the risk management function gives due consideration to other aspects of the practice of the profession in the audit firm, such as training, internal quality control and methodology. It is also appropriate to pay the necessary attention to the human dimension, including the readiness to listen, the ability to communicate and the availability. Some external contacts can also have a positive effect on the function, for example the commissions and working groups within the Belgian Institute of Registered Auditors (IBR-IRE).

When carrying out this function, the specific features of the audit firm must be taken into consideration, like the client portfolio composition (e.g. the share of PIEs in the portfolio). As regards sole practitioners, the (only) registered auditor can carry out or contract out the risk management function, whilst in the small and medium-sized audit firms, this function can be fulfilled disparately by the various registered auditors. In large audit firms, the risk management function can be performed in a more formal framework.

Le contrôle interne dans le secteur public en Wallonie

Faska Khrouz
Professeur à la
Solvay Brussels School, ULB

Cet article vise à examiner la manière dont le contrôle interne a été transposé dans le secteur public et plus particulièrement en Wallonie.

Cet examen se fera suite notamment aux réformes de la comptabilité en vue de se conformer aux normes IPSAS¹ et au référentiel international COSO, pour tenir compte de la suppression du visa préalable de la Cour des comptes et de la modification des modalités de contrôle, et pour élaborer des états financiers susceptibles d'être repris dans le cadre du SEC95.

En vue de procéder à une telle analyse du contrôle interne dans le secteur public wallon et dans celui de la Communauté française, nous définirons d'abord le processus de contrôle interne par rapport aux référentiels COSO1 et COSO2, nous rappellerons ensuite les principales dispositions réglementaires relatives aux nouveaux systèmes comptables et aux procédures de contrôle interne et nous examinerons enfin la mise en œuvre de ce processus, les difficultés rencontrées et quelques recommandations susceptibles de réduire ces difficultés.

Le contrôle interne

A. Définition du contrôle interne

Le contrôle interne regroupe des procédures appropriées, intégrées à l'organisation, et qui visent à identifier de manière préventive les risques, à protéger les ressources et à assurer une information fiable, complète et totalement transparente vers les tiers en se conformant aux lois et règlements. Il doit être vu et compris comme un arsenal davantage préventif que répressif.

Pour le *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission* (COSO)², le contrôle interne est « un processus mis en œuvre par le conseil d'administration, les dirigeants et le personnel d'une organisation, destiné à fournir une assurance raisonnable quant à la réalisation d'objectifs entrant dans la réalisation et l'optimisation des opérations, la fiabilité des informations financières et la conformité aux lois et aux réglementations en vigueur »³.

Le COSO⁴ définit globalement le contrôle interne comme « un processus engagé par le conseil d'administration, la direction et d'autres agents d'une entité pour offrir des assurances raisonnables quant à la réalisation d'objectifs dans les catégories suivantes : efficacité et efficience des opérations ; fiabilité des rapports financiers ; respect des législations et réglementations en vigueur. ».

Retenons donc essentiellement que le contrôle interne se définit comme un processus destiné à fournir une assurance raisonnable quant aux objectifs suivants⁵ :

- optimisation des processus et des activités d'un office ; afin de fournir un travail efficace et à un

coût minimal, tout en limitant au maximum les erreurs et les risques ;

- fiabilité des informations financières et de gestion ;
- conformité aux lois et aux réglementations en vigueur.

B. Structure et présentation des composantes du contrôle interne

On retrouve dans le dispositif de contrôle interne cinq composantes relativement liées mais dont la mise en œuvre peut se faire de manière appropriée en fonction du secteur, de la nature de l'activité et de la taille de l'organisation. Ces composantes constituent le cadre de référence du contrôle interne dans une organisation :

- environnement de contrôle ;
- activités de contrôle ;
- évaluation des risques ;
- information et communication et
- pilotage et suivi.

Les objectifs généraux représentent ce vers quoi l'entité tend tandis que les composantes du contrôle interne représentent les moyens nécessaires pour atteindre ces objectifs. Ce lien est représenté ci-dessous par une matrice à trois dimensions :

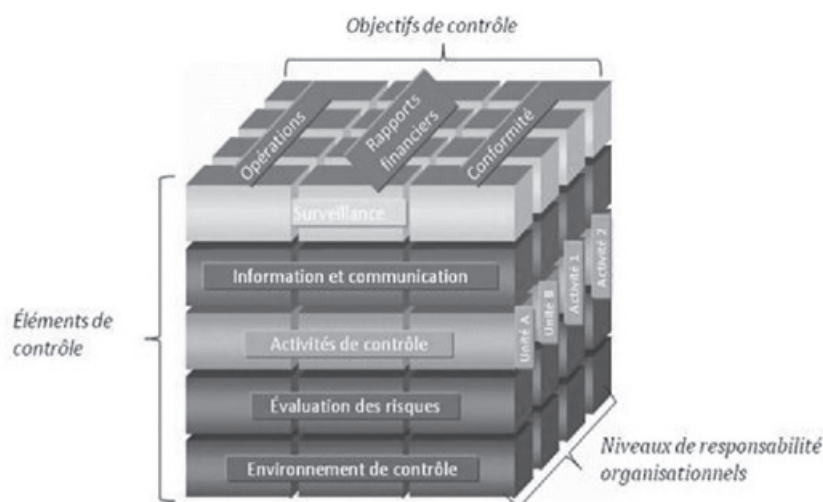
- les trois objectifs en colonnes verticales (sur la face supérieure du cube) : opérations, rapports financiers et reddition des comptes et conformité (aux lois), et parfois un quatrième objectif relatif à la préservation des ressources ;
- les cinq composantes de contrôle interne en rangs horizontaux (sur la face avant du cube) : environnement de contrôle, évaluation des risques, activités de contrôle, information et communication, pilotage et

1 International Public Sector Accounting Standards.
2 Les sponsoring organizations, qui ont constitué une initiative privée, sont American Accounting Association (AAA), American Institute of Chartered Public Accountants (CPAs), Financial Executives International (FEI), Association of Accountants and Financial Professionals in Business (IMA) et Institute of Internal Auditors (IIA).
3 V. Tsapi (dir), *Les implications économiques, comptables et fiscales dans le système Ohada*, Ed. l'Harmattan, 2009, Paris.
4 Modèle COSO : *Internal Control – Integrated Framework*, publié par le Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) en 1992 aux USA.
5 Contrôle fédéral des finances, *Mise en place d'un système de contrôle interne (SCI)*, Suisse, Berne, 2nde édition, Octobre 2007.

- les processus ou activités, départements de l'organisation sur le côté du cube (transversal).

est mieux représentée dans un cube qui met tous ces éléments en évidence.

L'interaction entre les composantes, les facteurs de contrôle interne et les activités de l'organisation

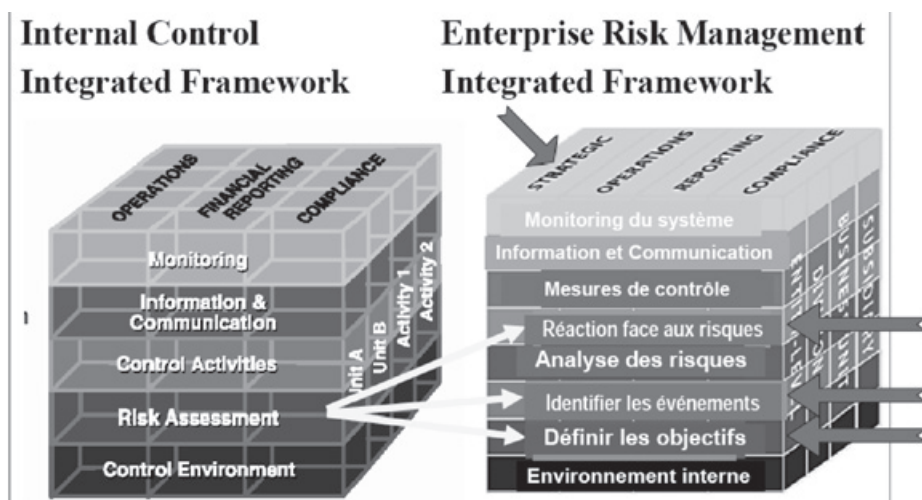
www.tbs-sct.gc.ca/pol/doc-fra.aspx?id=17174§ion=text

C. Evolution et composantes additionnelles du COSO

En raison de l'évolution de l'environnement, le COSO1 a évolué vers le COSO2 sachant que :

1. un objectif supplémentaire à long terme (en vertical sur la face supérieure du cube), celui de la stratégie en vue d'intégrer les aspects mission, vision et valeurs qui vont de pair avec la stratégie ; les trois autres objectifs deviennent dépendants de celui à long terme de la stratégie ;
2. sur les cinq composantes, une, importante, (en horizontal sur la face avant du cube) relative au risque, se décline en quatre sous-composantes : *objective setting*, *event identification*, *risk assessment* et *risk response* et
3. des précisions quant aux domaines, activités ou unités.

COSO1 1992 → COSO2 (ERM) 2004

Le contrôle interne dans le secteur public

Pour mettre en œuvre le système de contrôle interne, les pouvoirs publics prennent en considération deux sources précises, le COSO et les lignes directrices sur les normes de contrôle interne à promouvoir dans le secteur public de l'*International Organization of Supreme Audit Institutions* (INTOSAI), d'une part, et la réforme de la comptabilité publique, d'autre part.

Nous venons d'analyser le système de contrôle interne sur la base des référentiels COSO1 et COSO2 et il importe de mentionner à cet égard que le secteur public est déjà attentif au COSO2 comme on le verra avec l'arrêté royal du 17 août 2007⁶.

Il convient de voir à présent en quoi consistent les lignes directrices de l'INTOSAI, adaptées en 2004 et rédigées sous la présidence belge du groupe de travail de contrôle interne sachant que l'INTOSAI utilise comme modèle le système intégré de contrôle interne élaboré par le COSO, plus une dimension éthique⁷.

A. Les lignes directrices de l'INTOSAI en contrôle interne

L'INTOSAI, organisation internationale des institutions supérieures de contrôle des finances publiques, est très active dans le domaine de l'audit et du contrôle des finances publiques⁸. Elle a notamment édité les « *Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector* »⁹ et se réfère constamment au référentiel du COSO. Elle utilise à cet égard la définition du COSO pour le contrôle interne et celle de l'*Institute of Internal Auditors* pour l'audit interne. Elle tient à prendre en compte l'évolution de la matière et de l'environnement et notamment les développements en matière d'*Enterprise Risk Management* émanant du COSO.

En 2001 les lignes directrices de l'INTOSAI de 1992 sur les normes de contrôle interne ont été actualisées, afin d'y intégrer les dernières conceptions développées par le COSO.

S'agissant de transposition au secteur public, la Commission de l'INTOSAI a ajouté une dimension éthique, d'abord en raison de l'attention portée, au cours de ces dernières années, à la détection et à la prévention de la fraude dans ce secteur et ensuite parce que la comptabilité de ce secteur, sauf dans le cas des pouvoirs locaux, est une comptabilité budgétaire, de type caméral, non outillée pour préserver le patrimoine et les ressources.

1 - Définition du contrôle interne

Il n'est alors pas surprenant de retrouver l'équivalent de la définition du COSO, à laquelle l'INTOSAI

a ajouté un quatrième objectif, la préservation des ressources.

Le contrôle interne est « *un processus intégré mis en œuvre par les responsables et le personnel d'une organisation et destiné à traiter les risques et à fournir une assurance raisonnable quant à la réalisation, dans le cadre de la mission de l'organisation, des objectifs généraux suivants* :

- *exécution d'opérations ordonnées, éthiques, économiques, efficaces et efficaces ;*
- *respect des obligations de rendre compte ;*
- *conformité aux lois et réglementations en vigueur et*
- *protection des ressources contre les pertes, les mauvais usages et les dommages.* »¹⁰

2 - Objectifs du système de contrôle interne (la face supérieure du cube)

Le système retient quatre objectifs généraux distincts mais cependant interdépendants, même si le quatrième, relatif à la protection des ressources peut être considéré comme un sous-objectif du premier objectif :

- a. Exécution d'opérations ordonnées, éthiques, économiques, efficaces et efficaces. L'éthique renvoie à un comportement irréprochable dans le cadre de la gestion des ressources publiques.
- b. Respect des obligations de rendre compte. La reddition des comptes porte sur la gestion des fonds publics et suppose une information complète et régulière d'informations financières et non financières, fiables et pertinentes.
- c. Conformité aux lois et réglementations en vigueur. Dans le secteur public, cela porte généralement sur les recettes et les dépenses publiques, le respect du droit et des normes comptables.
- d. Protection des ressources. Cela vise les mauvais usages, le gaspillage, les abus, la mauvaise gestion, les erreurs, la fraude et les irrégularités. Cet objectif a été ajouté par l'INTOSAI au COSO1 pour souligner l'importance de la préservation des ressources qui proviennent de fonds publics d'autant que, en l'absence d'une comptabilité patrimoniale, la comptabilité budgétaire, seule, « *on cash basis* », rend mal compte de la valeur et de l'évolution de ces ressources.

3 - Composantes du système de contrôle interne

L'INTOSAI retient les cinq composantes classiques :

- environnement de contrôle ;
- évaluation des risques ;
- activités de contrôle ;
- information et communication et
- pilotage.

a. Environnement de contrôle : selon l'INTOSAI, les facteurs constitutifs de l'environnement de contrôle sont :

- 9 The current text is the 2004 revision by the INTOSAI Internal Control Standards Committee, approved by the XVIIIth INCOSAI of October 2004. It has been subsequently integrated in the INTOSAI standards/guidances as "INTOSAI GOV 9100".
- 10 Lignes directrices de l'INTOSAI relatives aux normes de contrôle interne à promouvoir dans le secteur public, p.7, www.intosai.org/uploads/1guicpubsecf.pdf.

Pour mettre en œuvre le système de contrôle interne, les pouvoirs publics prennent en considération deux sources précises, le COSO et les lignes directrices sur les normes de contrôle interne à promouvoir dans le secteur public de l'International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI), d'une part, et la réforme de la comptabilité publique, d'autre part.

6 AR du 17 août 2007 relatif au système de contrôle interne dans certains services du pouvoir exécutif fédéral.

7 Lignes directrices de l'INTOSAI relatives aux normes de contrôle interne à promouvoir dans le secteur public. www.intosai.org/uploads/1guicpubsecf.pdf.

8 Elle a été fondée en 1953, regroupe 188 institutions nationales telles que des cours des comptes, la Cour des comptes européenne et quatre associations internationales parmi lesquelles l'*Institute of Internal Auditors* (IIA). Elle est prestigieuse en ce qu'elle intervient dans diverses institutions internationales, qu'elle organise une conférence internationale triennale intitulée INCOSAI (International Congress of Supreme Audit Institutions) et édite une revue trimestrielle, the quarterly *International Journal of Government Auditing*.

- l'intégrité tant personnelle que professionnelle et les valeurs éthiques des responsables et du personnel ;
 - l'engagement à un niveau de compétence ;
 - le style de management ;
 - la structure de l'organisation et
 - les politiques et pratiques en matière de ressources humaines.
- b. L'évaluation des risques implique les éléments suivants :
- l'identification des risques ;
 - l'analyse des risques ;
 - l'évaluation du degré d'aversion au risque de l'organisation et
 - la mise au point des réponses à y apporter (transfert, tolérance, traitement ou suppression).
- c. Les activités de contrôle englobent des activités orientées vers la détection et la prévention :
- les procédures d'autorisation et d'approbation ;
 - la séparation des tâches ;
 - le contrôle de l'accès aux ressources et aux documents ;
 - les vérifications ;
 - les réconciliations entre documents ;
 - les analyses de performance opérationnelle (mesure de l'efficacité et de l'efficience) ;
 - les analyses périodiques des opérations et des processus (en accord avec les réglementations) et
 - la supervision.
- d. Information et communication : l'INTOSAI considère que tant l'obtention d'une information fiable et pertinente que la communication de manière ascendante, transversale et descendante dans l'organisation sont nécessaires. L'information doit donc satisfaire aux critères suivants :
- adéquation (présence de l'information voulue) ;
 - délai ;
 - à jour ;
 - exactitude et
 - accessibilité.
- e. Pilotage : le suivi est nécessaire sachant que chacun, au sein d'une organisation, doit jouer le jeu et assumer une part de responsabilité dans le système de contrôle interne.

L'INTOSAI insiste sur :

- le fait que le contrôle interne doit pouvoir fournir une assurance raisonnable quant à la réalisation des objectifs de l'organisation. Par conséquent, le soin apporté à la fixation de ces objectifs généraux conditionne l'efficacité du processus de contrôle interne ;
- la nécessité de créer un environnement de contrôle efficace, fondement de tout le système de contrôle interne et
- la nécessité alors de procéder à une évaluation des risques auxquels l'organisation est confrontée pour réaliser sa mission et atteindre ses objectifs.

4 - Structure du système de contrôle interne (SCI)

A présent que les quatre objectifs généraux (colonnes verticales) et les cinq composantes (rangs horizontaux) sont identifiés, il est important de les croiser et de tracer le lien qui unit les objectifs qui représentent ce que l'organisation souhaite réaliser et les composantes qui représentent les outils qui permettent d'atteindre ces objectifs.

A titre d'exemple, la quatrième composante « *Information et communication* » fournit les informations financières et non financières pour « *Rendre compte* » (premier objectif), pour la « *conformité* » aux lois et règlements (deuxième objectif), pour la gestion des « *Opérations* » (troisième objectif) et pour la « *Protection des ressources* » (quatrième objectif).

La matrice montre comme l'a fait le COSO que le contrôle interne peut aussi bien s'appliquer à l'organisation tout entière qu'à une entité, un département.

B. Le dispositif législatif et réglementaire fédéral (AR du 17 août 2007) et le contrôle interne

Examinons à présent le dispositif législatif et réglementaire au niveau fédéral pour voir comment ces différents outils ont été transposés. L'AR du 26 mai 2002 relatif au contrôle interne obligeait déjà chaque SPF et chaque SPP à assurer le bon fonctionnement de son SCI, mais la définition et la structure qu'il en donnait sont relativement dépassées.

L'AR du 17 août 2007, relatif au système de contrôle interne dans certains services du pouvoir exécutif fédéral, adapte, précise et complète les dispositions de cet AR du 26 mai 2002 en vue de fixer un cadre de référence actualisé et partagé au sein de l'Administration fédérale en même temps qu'il étend le champ d'application à la quasi-totalité des entités publiques.

Ce référentiel correspond au COSO (1992 et 2004) et à l'INTOSAI (2004) qui a transposé le COSO au secteur public.

Dans le cadre de cette amélioration du SCI, l'arrêté royal dépasse les aspects techniques et le respect d'obligations légales et laisse une large place à la dimension démocratique. Certes, le SCI continue à fonctionner selon les cinq composantes classiques, mais cependant modifiées comme suit :

- Environnement de contrôle : cette dimension suppose l'introduction d'outils de diagnostic des forces et faiblesses, des opportunités et menaces de l'organisation par rapport à son

L'Inspection des finances intervient a priori dans la vérification des dépenses et la Cour des comptes va baser son « contrôle externe » sur le « contrôle interne » pour effectuer ses propres contrôles, a posteriori, dès lors que le visa préalable est supprimé.

- 11 Cette méthode SWOT intervient dans le cadre d'analyses stratégiques devant identifier les *Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats*.
- 12 Art. 2. Commentaire par articles, Service public fédéral Budget et Contrôle de la Gestion, 17 août 2007.
- 13 Nous n'évoquerons pas la Loi du 16 mai 2003 fixant les dispositions générales applicables aux budgets, au contrôle des subventions et à la comptabilité des communautés et des régions, ainsi qu'à l'organisation du contrôle de la Cour des comptes qui ne fait pas encore intervenir le système de contrôle interne.
- 14 Walcomfin, Communauté française-Région Wallonne, www.walcomfin.be
- 15 Parlement de la Communauté française, session 2011-2012, 5 décembre 2011, projet de décret portant organisation du budget et de la comptabilité des services du Gouvernement de la Communauté française.
- 16 Parlement wallon, session 2011-2012, 17 novembre 2011, projet de décret portant organisation du budget et de la comptabilité des services du gouvernement de la Région wallonne, Reddition du compte général.
- 17 Décret du 15 décembre 2011 portant organisation du budget et de la comptabilité des Services du Gouvernement wallon, MB 29.12.2011.

- environnement ou, en d'autres termes, une analyse stratégique de type SWOT¹¹ ;
- Evaluation des risques : cela suppose d'identifier et d'apprécier les risques étant donné que « la gestion des risques a pour préalable indispensable la formulation des objectifs stratégiques, opérationnels, financiers et de conformité »¹². Cette dimension a été renforcée dans le cadre du COSO2 Enterprise Risk Management ;
 - Activités de contrôle : cela suppose d'intégrer des mesures de contrôle aux processus normaux et de prendre en considération les capacités grandissantes de l'informatique dans ce domaine ;
 - Information et communication : cette composante doit interagir avec les autres composantes de la matrice COSO/INTOSAI. Cela suppose de soigner la qualité de l'information et la fluidité la circulation de celle-ci ;
 - Pilotage ou monitoring : cela suppose de vérifier en permanence que le SCI fonctionne normalement, qu'il génère les effets escomptés et qu'on identifie le moyen de l'améliorer.

C. L'organisation du budget et de la comptabilité (loi du 22 mai 2003) et le contrôle interne

La loi du 22 mai 2003 relative à la réforme de la comptabilité budgétaire de l'Etat prévoit également des mesures cadres fédérales qui régissent le contrôle interne et les règles de gestion en matière de comptabilité (FEDCOM), mais son entrée en vigueur est constamment reportée.

Pourtant, en prévoyant de créer un système de comptabilité patrimoniale qui puisse assurer l'évaluation du patrimoine et le suivi des variations du patrimoine et en intégrant à cette comptabilité financière, la comptabilité budgétaire basée sur les transactions, le législateur met au point un outil de gestion tout à fait cohérent avec le SCI COSO/INTOSAI¹³.

Cette comptabilité générale qui renseignerait sur le patrimoine immobilier, mobilier, les créances, les valeurs disponibles, les dettes à long terme et à court terme serait doublée d'un système de comptes particuliers et d'un système de comptabilité analytique susceptible de renseigner sur les coûts de certains services prestés.

L'analyse de cette comptabilité publique date de 2002, l'implantation en a été planifiée pour 2009 puis pour 2010 puis pour 2012. Il s'ensuit que plusieurs administrations restent en attente avec diverses fonctions non suffisamment séparées, des phases du processus d'achat non définies, des listes de personnel doté de compétences de décision parfois incomplètes, et parfois même des comptes non transmis à la Cour des comptes pour contrôle.

Le contrôle interne dans le secteur public wallon

A. Suppression du visa préalable de la Cour des comptes et maintien du rôle de l'inspection des finances

Le visa préalable n'est plus d'application mais la Cour des comptes reste compétente pour contrôler

la comptabilité budgétaire et la comptabilité patrimoniale en ce qu'elle pourra certifier le compte général qui comprend le compte d'exécution budgétaire, le bilan, le compte de résultats, l'annexe et le tableau des flux de trésorerie.

« La modification de la loi organique de la Cour des comptes, en vigueur au 1er janvier 2012, entraîne la disparition de la mission juridictionnelle de la Cour à l'égard des ordonnateurs.

La nouvelle modalité de contrôle de la Cour qui est la certification du compte général est une mission d'audit externe pour le compte du Parlement visant à lui donner une assurance raisonnable que le compte général est établi en suivant la législation, et est régulier, sincère et fidèle.

La certification ne fera pas obstacle au contrôle de légalité et de régularité par la Cour des comptes. »¹⁵.

Il apparaît ainsi que si la Cour des comptes est l'organe chargé de contrôler la comptabilité pour le compte du Parlement, l'Inspection des Finances peut être considérée comme partie intégrante du contrôle interne en ce qu'elle va contrôler les dépenses pour le compte du Gouvernement.

Il s'ensuit que l'Inspection des finances intervient a priori dans la vérification des dépenses et que la Cour va baser son « contrôle externe » sur le « contrôle interne » pour effectuer ses propres contrôles, a posteriori, dès lors que le visa préalable est supprimé.

B. Organisation du budget et de la comptabilité des services du Gouvernement de la Région wallonne

L'équipe WALCOMFIN a « finalisé, en novembre 2010, une proposition complète (exposé des motifs, articles et commentaires) d'avant-projets portant organisation du budget et de la comptabilité des services du Gouvernement de la Région wallonne/de la Communauté française. L'adoption de ces décrets emportera leur mise en vigueur au 1er janvier 2012, date à partir de laquelle les lois coordonnées sur la comptabilité de l'Etat cesseront d'être appliquées dans les deux entités. »¹⁴

Le projet de décret portant organisation du budget et de la comptabilité des services du gouvernement de la Région wallonne du 17 novembre 2011 mentionne que la loi de dispositions générales n'émet aucune exigence en matière de contrôle¹⁶. Toutefois, ce projet « instaure l'obligation d'un contrôle interne et d'un système d'audit interne » notamment en raison de la suppression du visa préalable de la Cour des comptes, « considéré unanimement à notre époque comme une modalité désuète et inefficace » et du « décalage des contrôles a priori vers des contrôles a posteriori non plus nécessairement systématiques. »

Il est vrai qu'on assiste à un « renversement de culture ». « Reste qu'un contrôle interne fort doit être organisé par le gouvernement pour s'assurer de la conformité des décisions aux lois, décrets, arrêtés, circulaires, règlements et contrats, de la prévention et de la détection des fraudes et des erreurs, (...). Actuellement un pan important de ce contrôle interne est assuré par le seul contrôleur des engagements. »¹⁷

Est-ce bien son rôle ? Il nous semble à cet égard que la compréhension du SCI par les autorités wallonnes est quelque peu particulière lorsqu'on lit que : « *Un audit interne indépendant est prévu pour s'assurer de la qualité du contrôle interne et pour émettre des conseils en la matière.* ».

C. Dispositions relatives à la surveillance et au contrôle¹⁸

Dans le décret portant organisation du budget et de la comptabilité des Services du Gouvernement wallon du 15 décembre 2011, « le contrôle interne vise à donner une assurance raisonnable d'une maîtrise des risques concernant notamment :

- 1° la conformité des décisions aux lois, décrets, arrêtés, circulaires, règlements et contrats ;
- 2° le respect des phases d'engagements et de liquidation des dépenses et de la correcte constatation des droits à l'égard des tiers ;
- 3° la prévention et la détection des fraudes et des erreurs ;
- 4° l'accomplissement des objectifs assignés ;
- 5° la fiabilité et l'intégrité des données opérationnelles et financières ;
- 6° la bonne gestion financière ;
- 7° la protection du patrimoine ;
- 8° la conservation des pièces et des valeurs détenues par les trésoriers ;
- 9° la gestion des approvisionnements et des fournitures nécessaires au fonctionnement et à l'activité de l'entité. »¹⁹

Certes, avec la suppression du visa, le rôle de la Cour des comptes est clair relativement au contrôle externe et à la certification du compte général. La Cour :

« 1° est chargée du contrôle de la comptabilité générale et de la comptabilité budgétaire de l'entité ;
2° veille à ce qu'aucun crédit de dépenses du budget ne soit dépassé et qu'aucun transfert n'ait lieu ;
3° examine la légalité et la régularité des dépenses et des recettes. En ce qui concerne ces dernières, la Cour exerce un contrôle général sur les opérations relatives à l'établissement et au recouvrement. »²⁰

Tant en ce qui concerne la Région wallonne que la Communauté française, on ne comprend pas le sens de la phrase suivante :

« En ce qui concerne le contrôle, un grand principe pour le contrôle interne est appliqué, c'est une internalisation des contrôles. Ce contrôle interne va être mis en place par le gouvernement afin d'avoir une assurance raisonnable de maîtrise des risques. »²¹

Le projet de décret portant organisation du budget et de la comptabilité des services du Gouvernement de la Région wallonne précise que : « le contrôle administratif et budgétaire est l'instrument grâce auquel le gouvernement supervise et garde la maîtrise de l'exécution de ses budgets. »²²

Mais n'y a-t-il pas confusion lorsque ce même projet poursuit par : « Ce contrôle peut être assimilé à un contrôle interne organisé par le gouvernement pour lui-même, qui est indépendant du contrôle interne organisé par l'administration, mais lui est complémentaire » ? Y aurait-il un double contrôle interne en Région wallonne ?

Peut-on alors assimiler un contrôle administratif et budgétaire à un système de contrôle interne ? Tous

les spécialistes du contrôle interne répondront en chœur par la négative !

Comment se fait-il que ce décret ne se réfère ni au modèle COSO ni au modèle de l'INTOSAI dont les travaux relatifs à ces modèles ont été dirigés par un groupe présidé par la Cour des comptes belge ? Comment expliquer que les travaux parlementaires wallons et ceux de la Communauté française demeurent totalement muets sur le référentiel COSO ?

Tout au plus, est-il mentionné que : « Lorsque l'Inspection des Finances (Cellule Audit) développe à son propre usage des normes spécifiques, celles-ci s'inspirent d'abord des Lignes directrices européennes concernant l'application des Normes de contrôle de l'Organisation internationale des Institutions supérieures de contrôle des finances publiques INTOSAI, ensuite des Normes internationales d'Audit de l'International Federation of Accountants (IFAC), ensuite des Normes pour la pratique professionnelle de l'audit interne du Institute of Internal Auditors. »²³

Enfin, le décret cite neuf objectifs à atteindre. Si l'on se réfère à la matrice du COSO1, il y aurait alors neuf objectifs (au lieu de quatre) et cinq composantes mais si l'on se réfère au COSO2/INTOSAI, il y aurait neuf objectifs et huit composantes !

De ce fait, les deux décrets se révèlent, sur cet élément, inutilement complexes et provoqueront à coup sûr un alourdissement des tâches administratives à force de répétitions de vérifications surabondantes, alors que ce n'est absolument pas la raison d'être du contrôle interne !

Conclusion

L'adoption du système de contrôle interne au niveau fédéral et au niveau des régions constitue une initiative à saluer même si ce processus ne s'est pas accompagné d'une mise en œuvre réelle de la nouvelle comptabilité (FEDCOM, WALCOMFIN, etc.), pourtant prévue de longue date et devant compléter le dispositif budgétaire basé sur les transactions « on cash basis » par une comptabilité patrimoniale devant générer un compte global comportant un compte d'exécution budgétaire, un bilan, un compte de résultats, une annexe et un tableau des flux de trésorerie.

A priori, ces outils vont dans le sens de plusieurs objectifs prônés par les matrices COSO1 et COSO2 d'autant qu'ils seront désormais contrôlés par la Cour des comptes.

Le COSO1 constituait déjà une référence sur laquelle se sont alignés la Cour des comptes, le niveau fédéral et la Région de Bruxelles-capitale. Ce modèle a évolué vers le COSO2 avec une valeur ajoutée réelle et des éléments additionnels en matière d'analyse SWOT, d'objectifs stratégiques, d'une analyse poussée des risques et de la possibilité de croiser les objectifs et les composantes avec des départements, des activités ou des domaines.

L'INTOSAI a ensuite approprié ce modèle en le complétant d'un quatrième objectif, la préservation des ressources, considérant par ailleurs que le contrôle interne doit demeurer un processus intégré et non

Peut-on assimiler un contrôle administratif et budgétaire à un système de contrôle interne ? Tous les spécialistes du contrôle interne répondront en chœur par la négative !

18 Ibid.

19 Dispositions relatives à la surveillance et au contrôle Titre VI. - chapitre 1er. - Le contrôle et l'audit internes Art. 46.

20 Chapitre III. - Art. 50. Art. 10, § 1er, de la loi de dispositions générales.

21 Parlement de la Communauté française, session 2011-2012, 5 décembre 2011, projet de décret portant organisation du budget et de la comptabilité des services du Gouvernement de la Communauté française.

22 Ibid.

23 Art. 9. Ministère de la Région wallonne. T14 JANVIER 2004. - Contrat d'administration, entre le Gouvernement wallon et le Gouvernement de la Communauté française, d'une part, et le Corps interfédéral de l'Inspection des Finances, d'autre part, pour l'exécution d'une mission d'audit des systèmes de gestion et de contrôle des programmes cofinancés par les Fonds structurels européens (période 2000-2006).

un élément supplémentaire superposé à l'organisation.

Il est curieux que ce courant d'idées n'ait pas percé en Région wallonne. Certes, dès lors que le visa préalable n'est plus d'application, un système de contrôle interne devient incontournable mais, tout en en donnant une définition large mais correcte, la Région wallonne ignore les modèles internationaux de COSO1, COSO2/INTOSAI. Elle évoque même,

de manière assez curieuse, une « *internalisation des contrôles* » et un « *contrôle administratif et budgétaire* ».

Face à un « renversement de culture » relatif aux contrôles *a posteriori* et non plus *a priori*, le référentiel INTOSAI constitue une base solide sur laquelle la Région pourra bâtir son système de contrôle interne avec un nombre raisonnable d'objectifs et de composantes, parmi lesquels les objectifs stratégiques à long terme.

Samenvatting

Dit artikel tracht na te gaan hoe het interne beheersingsproces werd geïmplementeerd in de overheidssector en meer in het bijzonder in Wallonië.

De boekhoudhervormingen vormden immers een eerste drijfveer om zich in overeenstemming te stellen met de IPSAS – teneinde financiële overzichten op te stellen overeenkomstig het Europees rekeningensysteem ESR95 – als ook met het internationaal COSO-raamwerk. De afschaffing van het voorafgaand visum van het Rekenhof en de wijziging van diens toezichtregels vormden een tweede drijfveer.

Het artikel specificeert eerst het interne beheersingsproces ten aanzien van de raamwerken COSO 1 en COSO 2, onderzoekt vervolgens de belangrijkste regelgevende bepalingen met betrekking tot de nieuwe boekhoudsystemen en de interne beheersingsprocedures in de overheidssector, in het algemeen, en analyseert ten slotte hoe dit proces in de Waalse overheidssector wordt begrepen.

Er blijkt dat de interne beheersing op het niveau van het Rekenhof en op federaal niveau in het algemeen goed wordt begrepen voor wat de modellen COSO 1, COSO 2 en INTOSAI betreft, en op adequate wijze wordt geassimileerd zelfs indien dit systeem nog niet wordt toegepast. Het lijkt ons echter dat in Wallonië de administratieve en budgettaire controle vreemd genoeg wordt gelijkgesteld met de interne beheersing.

Aangezien het voorafgaand visum van het Rekenhof niet meer van toepassing is, kan de interne beheersing weliswaar niet meer worden vermeden. Er blijkt dat, ondanks de ruime (met een te groot aantal doelstellingen) maar correcte definitie van het begrip "interne beheersing", het Waals Gewest zich niet heeft gebaseerd op de hierboven vermelde internationale modellen.

Ten overstaan van een totale "cultuuromwenteling" op vlak van de controles achteraf in plaats van vooraf, vormt het INTOSAI-raamwerk echter een stevige basis voor het Waals Gewest voor het uitwerken van zijn intern beheersingssysteem bestaande uit een redelijk aantal doelstellingen en bestanddelen, waaronder de strategische doelstellingen op lange termijn.

Summary

The purpose of this article is to examine how internal control has been transposed to the public sector and more specifically in Wallonia.

The accounting reforms undertaken to comply with the IPSAS and allow the preparation of financial statements that can be used within the framework of ESA95 and to comply with the international COSO standards, were a first step. The abolition of prior approval by the Court of Auditors and the modification of its monitoring rules were a second step.

The article first sets out the internal control process in relation to the COSO1 and COSO2 standards, then examines the main regulatory provisions concerning the new accounting systems and the internal control procedures in the public sector, in general, and finally analyses the understanding of this process in the Walloon public sector.

It appears that, at the level of the Court of Auditors and at the federal level, the internal control system (ICS) is generally well understood in view of the models COSO1, COSO2 and INTOSAI, and properly assimilated even if it has not yet been implemented. However, it seems that the administrative and budgetary control is, oddly enough, assimilated to ICS in Wallonia.

As prior approval of the Court of Auditors has been abolished, an internal control system becomes paramount. By providing a broad (with too many objectives) but accurate definition of ICS, it appears that the Walloon Region does not refer to the abovementioned international models.

Yet, in view of the « cultural switch » regarding *a posteriori* instead of *a priori* controls, the INTOSAI standards provide a solid foundation on which the Region will be able to build its ICS with a reasonable set of objectives and components, including the long-term strategic objectives.

Controle, consortium en dochteronderneming van te verwaarlozen betekenis in het vennootschapsrecht – een terminologische en functionele analyse

De artikelen 5 tot 10 van het Wetboek van vennootschappen houden een wettelijk begrippenarsenaal in voor de toepassing van het jaarrekeningen- en vennootschapsrecht. Ze bevatten de noties controle, moeder- en dochtervennootschap en consortium die op identieke wijze worden omschreven.

Deze bepalingen, en niet langer het jaarrekeningenrecht inzonderheid de bijlage bij het koninklijk besluit van 8 oktober 1976 met betrekking tot de jaarrekening van ondernemingen, vormen sinds 2001 het gemeen recht inzake de notie controle en aanverwante begrippen. Deze begrippen werden later door de Zevende Richtlijn² bevestigd en opgenomen in het koninklijk besluit van 6 maart 1990 op de geconsolideerde jaarrekening van de ondernemingen (Consolidatiebesluit). Het was de wet van 18 juli 1991³ die de Koning⁴ machtigde om voor het vennootschapsrecht de begrippen “moedervernootschap” en “dochtervennootschap” te omschrijven (Moeder-Dochterbesluit). Het codificerend Wetboek van vennootschappen bevorderde voormelde koninklijke besluiten op de (geconsolideerde) jaarrekening en het Moeder-Dochterbesluit tot wet.

De wet van 22 maart 2012 tot wijziging van het Wetboek van vennootschappen en van de wet van 17 juli 1975 met betrekking tot de boekhouding van de ondernemingen⁵ introduceerde de notie *dochteronderneming van te verwaarlozen betekenis* als vrijstelling van de consolidatieverplichting in het Wetboek van vennootschappen.

Deze bijdrage beoogt een bespreking te geven van voormelde noties voor de toepassing van het vennootschapsrecht.

Bespreking van de begrippen controle, moeder- en dochtervennootschappen

A. Algemene hoofdcriteria van de notie controle

Onder controle wordt begrepen “*de bevoegdheid in rechte of in feite om een beslissende invloed uit te oefenen op de aanstelling van de meerderheid van de bestuurders of zaakvoerders of op de oriëntatie van het beleid*” (art. 5, § 1 W. Venn.). Doorslaggevend is de stem- of beslissingsmacht, niet het kapitaalbelang. Bovendien steunt controle wezenlijk op de bevoegdheid: het volstaat immers dat de controlerende vennootschap het recht heeft haar zienswijze aan de andere vennootschap op te dringen, ongeacht of zij van deze bevoegdheid ook effectief gebruik maakt.

In de definitie van het controlebegrip zijn er twee criteria opgenomen: de aanstelling van de bestuurders enerzijds en de oriëntatie van het beleid anderzijds. Het is opmerkelijk dat een formeel criterium, met name de aanstelling, als alternatief voor een inhoudelijk criterium, *in casu* de oriëntatie van het beleid, wordt geformuleerd.

De vraag rijst welk criterium primeert bij eventuele tegenstrijdigheid tussen beide criteria. Een antwoord kan worden gevonden aan de hand van een nadere analyse van de criteria in artikel 5 van het Wetboek van vennootschappen om de aard van de controle – in feite of in rechte – te bepalen. Hieruit blijkt meermaals dat de term “*bezit van de meerderheid van de stemrechten*” expliciet of impliciet wordt gehanteerd. Bijgevolg kan worden geargumenteed dat de benoemingsbevoegdheid niet het hoofdcriterium is, maar slechts een toepassingsgeval is waarin de beslissende invloed op de oriëntatie van het beleid wordt uitgeoefend.⁶

- 1 Onderhavige overwegingen verbinden enkel hun auteur.
- 2 Richtl. Raad E.G. nr. 83/349, 13 juni 1983 op de grondslag van artikel 54, lid 3, sub g) van het Verdrag betreffende de geconsolideerde jaarrekening, *P.B.L.* 18 juli 1983, afl. 193, 1.
- 3 Wet van 18 juli 1991 tot wijziging van wetten betreffende de handelsvennootschappen gecoördineerd bij KB van 30 november 1935, *BS* 26 juli 1991.
- 4 KB van 14 oktober 1991 tot bepaling van de begrippen moedervernootschap en dochtervennootschap voor de toepassing van de gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen, *BS* 24 oktober 1991.
- 5 *BS* 12 april 2012.

Erwin VANDERSTAPPEN¹
Diensthof Juridische
Zaken van het IBR
Algemeen afgevaardigde van
het ICCI

6 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 30-32, nrs. 37-38; zie ook J. WOUTERS, “Controle over een vennootschap als regelgevend criterium”, *TRV* 1993, 121, nr. 20. *Contra*: H. OLIVIER, « Commentaire de l'article 5 C. Soc. » in X, *Commentaire systématique Code des sociétés*, Brussel, Kluwer, 2001, 4, is van mening dat de meerderheid van de bestuurders het meest duidelijke criterium is. P.-A. FORTIERS, « La notion de contrôle et le périmètre de la consolidation », in CDVA (ed.), *Nouvelles orientations en droit comptable*, Luik, Ed. Collection Scientifique de la Faculté de Droit, 1994, 314, nr. 5. Hij stelt dat de tekst niet toelaat om, in geval van concurrentie tussen beide criteria, de benoemingsbevoegdheid achter te stellen. Volgens K. GEENS en M. WYCKAERT (*Beginnels van Belgisch Privaatrecht, IV Verenigingen en vennootschappen, Deel II de Vennootschap, A. Algemeen Deel*, Mechelen, Kluwer, 2011, 285, nr. 158, voetnoot 821) is laatstgenoemde stelling terecht.

In de definitie van het controlebegrip zijn er twee criteria opgenomen: de aanstelling van de bestuurders enerzijds en de oriëntatie van het beleid anderzijds. Het is opmerkelijk dat een formeel criterium, met name de aanstelling, als alternatief voor een inhoudelijk criterium, in casu de oriëntatie van het beleid, wordt geformuleerd.

Wat er precies onder “*beslissende invloed op de oriëntatie van het beleid*” dient te worden verstaan is vatbaar voor interpretatie.

VAN ACHTERBERG schrijft – voor de toepassing in het Nederlands recht – dat ermee wordt aangegeven dat een vennootschap haar leiding in de andere vennootschap met beslissende stem kan doorzetten, dan wel dat ze desgewenst kan ingrijpen in het beleid van de andere vennootschap of dat ze beleidsbeslissingen kan afdwingen⁷. Professor WYMEERSCH beschouwt de beïnvloeding minder dirigistisch en ontleedt ze als “*de mogelijkheid van een vennootschap om de beleidsbeslissingen van een andere zodanig om te buigen dat de economische bewegingsvrijheid van laatstgenoemde op wezenlijke punten kan worden beheerst door de wil van eerstgenoemde*.”⁸

De meer genuanceerde interpretatie van professor WYMEERSCH is te verkiezen, vooral omdat het instructierecht van de moedervennootschap strijdig wordt geacht met fundamentele regels van het Belgisch vennootschapsrecht zoals het verbod voor de raad van bestuur om zijn bevoegdheden weg te dingen en het feit dat de raad van bestuur geen bindende instructies van de algemene vergadering heeft te ontvangen⁹.

Men kan besluiten dat het voor de toepassing van het eigenlijk hoofdcriterium, de “*beslissende invloed op de oriëntatie van het beleid*”, voldoende is dat een dochtervennootschap de wensen van de moedervennootschap niet zomaar naast zich neer kan leggen. De aard van de structuur van de vennootschapsgroep zal aldus de bewegingsruimte van de dochtervennootschap bepalen.

B. Vermoedens van controle in rechte en in feite

1 - Inleiding

Artikel 5, § 2 en § 3 van het Wetboek van vennootschappen maakt een onderscheid naargelang de moedervennootschap de bevoegdheid heeft haar beslissing in rechte dan wel in feite op te leggen aan de dochtervennootschap. De definitie van het controlebegrip wordt derhalve onderbouwd met onweerlegbare – waarvan het tegenbewijs niet mogelijk is – vermoedens in geval van juridisch vaststaande controle (hierna controle in rechte) en weerlegbare – tegenbewijs is wel mogelijk – vermoedens in geval van controle op grond van feitelijke situaties (hierna controle in feite).

Wat de inhoud¹⁰ van beide controlevormen betreft, is er een duidelijk verschil. Bij controle in rechte heeft de controlerende vennootschap de juridische bevoegdheid – op grond van juridische verbindende argumenten – om het beleid binnen de dochtervennootschap naar eigen inzicht te oriënteren. Bij controle in feite gaat het om situaties waarin een vennootschap op grond van een minderheidsbelang de vennootschap controleert en er geen andere onderneming is die over de juridische controlebevoegdheid beschikt. Controle in rechte primeert aldus.

2 - Controle in rechte (juridische controle)

De notie “*controle in rechte*” wordt niet als dusdanig gedefinieerd. Artikel 5, § 2 van het Wetboek van vennootschappen somt daarentegen wel de gevallen op waarin deze controle onweerlegbaar vermoed wordt te bestaan:

- Bezit van de meerderheid van de stemrechten verbonden aan het totaal van de aandelen van de betrokken vennootschap (art. 5, § 2, 1° W. Venn.).

Het gaat hier om het bezit van de meerderheid van de stemrechten en niet om het bezit van de meerderheid van het kapitaal. In ieder geval wordt hier het bezit van de meerderheid van de stemrecht verlenende kapitaalaandelen bedoeld. Een gewone meerderheid van 50 % + 1 stem van het totaal aantal stemrechten voldoet aan de meerderheidsvereiste¹¹. In de mate dat er winstbewijzen of -aandelen zijn waaraan statutair stemrecht werd toegekend, moet ook hiermee rekening worden gehouden.

- Het recht de meerderheid van de bestuurders of zaakvoerders te benoemen of te ontslaan (art. 5, § 2, 2° W. Venn.).

In dit tweede vermoeden valt meteen op dat niet alleen de benoeming maar ook het ontslag wordt vermeld, daar waar de algemene hoofdcriteria van “*controle over een vennootschap*” zich beperken tot hun aanstelling. Dit vermoeden kan derhalve als een uitbreiding van de hoofdcriteria worden beschouwd.

Hier worden de gevallen bedoeld waarin een vennoot contractueel of statutair overeenkomstig artikel 551¹² van het Wetboek van vennootschappen de juridische bevoegdheid bezit de meerderheid van het bestuur te benoemen of te ontslaan.

- Statutaire of conventionele toerekening van controlebevoegdheid (art. 5, § 2, 3° W. Venn.).

Het derde vermoeden betreft de situatie waarin een “*vennoot krachtens de statuten van de vennootschap of krachtens met die vennootschap gesloten overeenkomsten over de controlebevoegdheid beschikt*”.

Wat de redactie van dit vermoeden betreft, kunnen drie opmerkingen worden geformuleerd¹³. Om te beginnen houdt de omschrijving een zekere kringredenering in: het te definiëren begrip “*controle*” wordt immers met behulp van het begrip “*controlebevoegdheid*” omschreven. Verder wordt er geen informatie gegeven over de aard of de inhoud van de controlebevoegdheid. Daar de mogelijke invulling “*bevoegdheid om de meerderheid van het bestuur aan te stellen*” reeds onder het vorige vermoeden valt, slaat de controle bijgevolg op de statutaire of conventionele bevoegdheid om “*een beslissende invloed op de oriëntatie van het beleid*” uit te oefenen.

Ten slotte geldt hier de voorwaarde dat de controlerende vennootschap vennoot is. Dit is moeilijk te begrijpen aangezien de grondslag van de controle het bestaan van statutaire of conventionele mechanismen is en niet een of ander aandelenbezit.

- 7 M.P. VAN ACHTERBERG, *De juridische definitie van het economische verschijnsel concern in het ondernemingsrecht*, Deventer, Kluwer, 1989, 69.
- 8 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 32, nr. 39.
- 9 A. FRANCOIS, *Vennootschapsbelang. Het vennootschapsbelang in het Belgisch vennootschapsrecht. Inhoud en grondslagen*, Antwerpen, Intersentia, 1999, 69, nr. 515.
- 10 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 27, nr. 34.
- 11 K. BYTTEBIER, “Art. 5-13” in X, *Comm V. en V.*, Antwerpen, Kluwer, 2002, 4.
- 12 H. OLIVIER, « Commentaire de l'article 5 C. Soc. » in X, *Commentaire systématique Code des sociétés*, Brussel, Kluwer, 2001, 7.
- 13 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 45-46, nrs. 54-55.

Contractuele regelingen met andere personen dan een vennoot vallen bijgevolg niet onder het vermoeden.

- Stemrechtovereenkomsten (art. 5, § 2, 4° W. Venn.).

Overeenkomstig het vierde vermoeden is er sprake van controle in rechte “wanneer op grond van een overeenkomst met andere vennoten van de betrokken vennootschap, een vennoot beschikt over de meerderheid van de stemrechten verbonden aan het totaal van de aandelen van die vennootschap”.

Dit geval is eigenlijk een variëteit¹⁴ van het eerste vermoeden. De meerderheid van de stemrechten kan immers rechtstreeks worden bekomen via aandelenparticipaties of onrechtstreeks via een stemrechtovereenkomst. In het eerste vermoeden is de controlerende vennoot in het bezit van de meerderheid van de stemrecht verlenende aandelen, terwijl hij in het vierde vermoeden het stemrecht uitoefent zonder de aandelen te bezitten doch wel op basis van een overeenkomst.

- Gezamenlijke controle (art. 5 § 2, 5° W. Venn.) en gemeenschappelijke dochtervennootschap (art. 9 W. Venn.).

Gezamenlijke controle staat voor de “controle die een beperkt aantal vennoten samen uitoefenen, wanneer zij zijn overeengekomen dat beslissingen omtrent de oriëntatie van het beleid van de betrokken vennootschap niet zonder hun gemeenschappelijke instemming kunnen worden genomen”.

In de wettelijke omschrijving van gezamenlijke controle zijn vier constitutieve bestanddelen te onderscheiden:¹⁵

- (1) het bestaan van een overeenkomst;
- (2) tussen een beperkt aantal vennoten, dat samen een controlemacht bezit;
- (3) met betrekking tot de uitoefening van de macht om het beleid van de vennootschap te oriënteren; en
- (4) uiterlijk gesloten op het ogenblik dat de deelneming wordt verworven die de gezamenlijke controle moet verlenen.

Gezamenlijke controle kan dus enkel bestaan tussen vennoten, ongeacht de omvang van hun participatie in de gemeenschappelijke dochtervennootschap. Het begrip gemeenschappelijke dochtervennootschap in artikel 9 van het Wetboek van vennootschappen staat voor “een vennootschap ten opzichte waarvan een gezamenlijke controle staat”.

Meestal gaat het hier om gezamenlijke 50/50-bestuurde joint-ventures. Toch kan gezamenlijke controle ook slaan op een significante minderheidsdeelneming¹⁶. De gemeenschappelijke dochtervennootschap is geen van elk van beide moedervennootschappen afhankelijke vennootschap, maar wordt door de gezamenlijke wil van beide beheerst. Geen enkele beleidsbeslissing kan aldus worden genomen zonder de gemeenschappelijke instemming van de contractspartijen-vennoten.

3 - Controle in feite (feitelijke controle)

Artikel 5, § 3 van het Wetboek van vennootschappen introduceert feitelijke controle met een absoluut minimum aan omschrijving, daarmee ruimte latend voor een zo uitgebreid mogelijke inhoud die het begrip kan worden toegemeten¹⁷. Controle is in feite wanneer ze “voortvloeit uit andere factoren dan bedoeld in § 2”, in casu andere factoren die juridisch afdwingbare controle doen ontstaan. Deze vage¹⁸ negatieve definitie laat ruimte voor alle mogelijke aspecten van feitelijke controle-uitoefening: juridische verhoudingen, commerciële verhoudingen, persoonlijke bindingen en feitelijke toestanden¹⁹. Het gaat hier om omstandigheden waarin een vennootschap op grond van een minderheidsbelang in feite een andere onderneming controleert en bovendien geen andere vennootschap-aandeelhouder de juridische controlebevoegdheid bezit, ook al oefent hij deze bevoegdheid niet effectief uit.

Het valt op dat, in tegenstelling tot de vermoedens van controle in rechte, de controlerende vennootschap niet noodzakelijk aandeelhouder moet zijn van de feitelijk gecontroleerde vennootschap.

Voor de praktijk is er een weerlegbaar vermoeden van feitelijke controle ingeschreven dat als volgt luidt: “een vennoot wordt, behoudens bewijs van het tegendeel, vermoed over de controle in feite te beschikken op deze vennootschap, wanneer hij op de voorlaatste en laatste algemene vergadering van deze vennootschap stemrechten heeft uitgeoefend die de meerderheid vertegenwoordigen van de stemrechten verbonden aan de op deze algemene vergaderingen vertegenwoordigde aandelen”.

Er wordt in geen minimale participatiedrempel voorzien. Toch spreekt het voor zich dat hoe lager de drempel in percentage, hoe makkelijker het tegenbewijs kan worden geleverd.²⁰

C. Moeder- en dochtervennootschap

Artikel 6 van het Wetboek van vennootschappen omschrijft de begrippen moedervennootschap en dochtervennootschap ter aanduiding van vennootschappen waartussen een controleverhouding bestaat.

14 J.-P. MAES en Y. STERNIER, « La transposition en droit belge de la Septième directive du Conseil des Communautés Européennes relative aux comptes consolidés », *TBH* 1990, 471.

15 J. WOUTERS, “Gezamenlijke controle, verplicht overnamebod en gelijke behandeling der aandeelhouders. Kanttekeningen bij het arrest Wagon-Lits”, *RW* 1992-’93, 627 e.v.; Over deze atypische controle in rechte: M. WYCKAERT, “Zeggenschap, (gezamenlijke) controle en onderling overleg: een verhaal van schakeringen en nuances” in Jan Ronse Instituut (ed.), *Openbaar bod en transparantie 2007*, Kalmthout, Biblio, 2008, 79, nr. 22 e.v.

16 J.-P. MAES, “Juridische aspecten van het consolidatiebesluit van 6 maart 1990”, in G. SCHRANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Financiële Herregulering in België*, Kluwer, Antwerpen, 1991, 204.

17 R. STRUBBE, “Feitelijke controle en consolidatie”, *V&F* 1999, 321.

18 J.-P. MAES en Y. STERNIER, « La transposition en droit belge de la Septième directive du Conseil des Communautés Européennes relative aux comptes consolidés », *TBH* 1990, 473.

19 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 56, nr. 70.

20 P.-A. FORIERS, « La notion de contrôle et le périmètre de la consolidation », in CDVA (ed.), *Nouvelles orientations en droit comptable*, Luik, Ed. Collection Scientifique de la Faculté de Droit, 1994, 327, nr. 17.

De moedervennootschap is de vennootschap die een controleverhouding uitoefent over een andere vennootschap. De andere vennootschap is de dochtervennootschap ten opzichte waarvan dus een controlebevoegdheid bestaat. Controlebevoegdheid wordt omschreven als “*de wil van de gecontroleerde vennootschap te bestemmen zodanig dat zij, op langere termijn, geen beslissingen kan nemen noch instandhouden tegen de wil van de controlerende.*”²¹ Centraal in de definitie van de begrippen moedervennootschap en dochtervennootschap staat de notie controle.

Doorheen het Wetboek van vennootschappen worden deze begrippen samen in een twintigtal artikelen gehanteerd. De notie dochtervennootschap kan met verwijzing naar de inkoopregeling in artikel 627 van het Wetboek van vennootschappen verder worden onderverdeeld in enerzijds de “*rechtstreeks gecontroleerde dochtervennootschap*”, met name “*een dochtervennootschap die rechtstreeks wordt gecontroleerd in de zin van artikel 5, § 2, 1°, 2° en 4° (W. Venn.)*”, – met name een vennootschap waarin een vennootschap rechtstreeks, alleen of krachtens een aandeelhoudersovereenkomst, de meerderheid van de stemrechten uitoefent of controleert of waarin ze het recht heeft om rechtstreeks de meerderheid van de bestuurders of zaakvoerders te benoemen of te ontslaan – en anderzijds de “*onrechtstreeks gecontroleerde dochtervennootschap*” (art. 5 *tout court* W. Venn.).

Hierna wordt een niet-exhaustief overzicht²² gegeven van deze artikelen:

- consolidatieverplichting in hoofde van een moedervennootschap (art. 110 W. Venn.) en vrijstelling van subconsolidatie wanneer een vennootschap de dochtervennootschap is van een moedervennootschap die een geconsolideerde jaarrekening opstelt (art. 113 W. Venn.);
- in rekening nemen van dochtervennootschappen bij de beoordeling van de onafhankelijkheid en de bezoldiging van de commissaris in de gecontroleerde moedervennootschap (art. 133 en 134 W. Venn.);
- verbod in hoofde van een dochtervennootschap om in te schrijven op de aandelen van de moedervennootschap (art. 217 en 304 (BVBA), 354 (CVBA), 442 en 585 (NV) W. Venn.);
- mogelijkheid voor een dochtervennootschap om converteerbare obligaties of warrants uit te geven op de door de moedervennootschap uit te geven aandelen (art. 498 en 500 W. Venn.);
- regeling van betrekkingen tussen een dochtervennootschap van de genoteerde vennootschap en een vennootschap die met die dochtervennootschap verbonden is, maar geen dochtervennootschap is van de dochtervennootschap (art. 524 W. Venn.);
- beperking van het gebruik van het toegestaan kapitaal in een NV (art. 606 W. Venn.);
- assimilatie van het personeel van de dochtervennootschap met deze van de moedervennootschap in geval van kapitaalverhoging in

een NV met opheffing van het voorkeurrecht (art. 598, 605, en 609 W. Venn.);

- inkoop en inpandgeving van eigen effecten door de moedervennootschap of middels haar (rechtstreeks) gecontroleerde dochtervennootschappen (art. 620, 621, 622, 624, 627, 628 en 630 W. Venn.);
- kruisparticipaties tussen moeder- en dochtervennootschappen (art. 631 en 632 W. Venn.); en
- verbod in hoofde van een dochtervennootschap tot instellen van een vordering tot uitsluiting van een vennoot van de moedervennootschap (art. 334 (BVBA) en 636 (NV) W. Venn.).

D. Berekeningswijze

Bij de berekening van de controlebevoegdheid moet er rekening worden gehouden met uitbreidingen en beperkingen. Er gelden hieromtrent vier vuistregels opgenomen in artikel 7 van het Wetboek van vennootschappen.

Ten eerste schrijft artikel 7, § 1, 1° van het Wetboek van vennootschappen voor dat de onrechtstreekse controlebevoegdheid via een dochtervennootschap geteld moet worden bij de rechtstreekse controlebevoegdheid. Deze uitbreiding beperkt zich evenwel niet tot het aandelenbezit, maar heeft betrekking op alle vormen van controlebevoegdheid, ongeacht of de controle in rechte dan wel in feite is.

Ten tweede is er toerekening van de voor rekening handelende tussenpersoon. Ingevolge artikel 7, § 1, 2° van het Wetboek van vennootschappen wordt de controlebevoegdheid van een persoon die optreedt krachtens een overeenkomst van lastgeving, commissie, portage, naamgeving, fiducie of een overeenkomst met gelijkaardige uitwerking voor rekening van een andere persoon, geacht uitsluitend in het bezit te zijn van laatstgenoemde.

Naast deze rechtsverhoudingen kunnen natuurlijk ook andere rechtsfiguren in aanmerking komen zoals vruchtgebruik, mede-eigendom en pandrecht.²³

Ten derde wordt er geen rekening gehouden met schorsing van stemrechten of met stemrechtbeperkingen bedoeld in het Wetboek van vennootschappen of in de wettelijke of statutaire beperkingen met een gelijkwaardige uitwerking (art. 7, § 1, 2°, tweede lid W. Venn.).

Stemrechtsschorsingen betreffen de gevallen waarin een aandeelhouder met de betrokken aandelen geen stem mag uitoefenen en komen veelvuldig²⁴ voor in het Wetboek van vennootschappen.

Stemrechtbeperkingen slaan op gevallen waarin de aandeelhouder mag stemmen, maar niet met alle aandelen die hij bezit. Ze zijn te vinden in de artikelen 541 en 544 van het Wetboek van vennootschappen en in de statutaire clausules die erop steunen.

Ten vierde gelden er bijzondere beperkingen bij het bezit van eigen aandelen en bij kruisparticipa-

21 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 25, nr. 31.

22 Cf. H. OLIVIER, « Commentaire de l'article 6 C. Soc. » in X, *Commentaire systématique Code des sociétés*, Brussel, Kluwer, 2001, 2; M. WYCKAERT, “Het controlebegrip in de vennootschapswetgeving”, *Acc. & Tax* 2000, afl. 2, 24-26.

23 Voor een bespreking, cf. E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 64, nr. 80.

24 Cf. art. 461, 545, 622, 631 en 632 W. Venn.

ties. Artikel 7, § 1, derde lid van het Wetboek van vennootschappen bepaalt dat voor de toepassing van artikel 5, § 2, 1° en 4° van het Wetboek van vennootschappen – met name de onweerlegbare vermoedens in rechte inzake het bezit van de meerderheid van de stemrechten en de stemrechtsovereenkomsten – de stemmen verbonden aan het totaal van de aandelen van een dochtervennootschap worden verminderd met de stemrechten verbonden aan het totaal van de aandelen van deze dochtervennootschap, gehouden door laatstgenoemde zelf of door haar dochtervennootschap.

Die stemrechten worden geneutraliseerd. Concreet²⁵ betekent dit dat een vennootschap, die 46 % van de stemrechten van een andere die 10 % van haar eigen aandelen bezit, controlebevoegdheid heeft. Haar controlepercentage is immers 46 % van 90 % (i.p.v. 100 %), wat neerkomt op 51 %.

Dezelfde regel is van toepassing in het in artikel 5, § 3, tweede lid bedoelde geval betreffende de aandelen die op de laatste twee algemene vergaderingen zijn vertegenwoordigd.

E. Exclusieve controle

De notie “exclusieve controle” in artikel 8 van het Wetboek van vennootschappen is te onderscheiden van gezamenlijke controle, die één van de vormen van controle in rechte is²⁶, en betreft één drager van juridische verplichtingen: de moedervennootschap die rechtstreeks controle uitoefent op haar dochtervennootschap(en) alsook haar onrechtstreekse controle op een dochtervennootschap middels een andere dochtervennootschap.

Het begrip consortium

A. Definitie

Er is sprake van een consortium wanneer een vennootschap enerzijds, en één of meer andere vennootschappen naar Belgisch of naar buitenlands recht anderzijds, die geen dochtervennootschappen zijn van elkaar, noch dochtervennootschappen zijn van één en dezelfde vennootschap, onder centrale leiding staan (art. 10, § 1 W. Venn.). Enkel vennootschappen kunnen in horizontale verhouding een consortium vormen. Een consortium tussen een vennootschap en een natuurlijke persoon is bijgevolg onmogelijk. Deze vennootschappen mogen in geen controleverhouding tot elkaar staan, doch wel onder een centrale leiding staan.

B. Vermoedens van centrale leiding (art. 10, § 2 en § 3 W. Venn.)

Vennootschappen worden onweerlegbaar vermoed onder centrale leiding te staan:

- (1) wanneer de centrale leiding van deze vennootschappen voortvloeit uit tussen deze vennootschappen gesloten overeenkomsten of uit statutaire bepalingen; of
- (2) wanneer hun bestuursorganen voor het merendeel bestaan uit dezelfde personen.

Het eerste criterium zal in de praktijk niet zo vaak voorkomen, het tweede is daarentegen meer waar-

schijnlijk en is in het Engels gekend onder de term *interlocked directorship*.²⁷

Vennootschappen worden echter weerlegbaar vermoed onder centrale leiding te staan wanneer de meerderheid van hun aandelen worden gehouden door dezelfde personen. De bepalingen van artikel 7 van het Wetboek van vennootschappen zijn van toepassing.²⁸

Het valt op dat hier sprake is van de meerderheid van de aandelen en niet van de meerderheid van de aan de aandelen verbonden stemrechten in artikel 5, § 2, 1° van het Wetboek van vennootschappen. Het tegenbewijs kan worden geleverd door aan te tonen dat er geen centrale leiding voortvloeit uit deze feitelijke situatie.

Het leveren van het tegenbewijs is onnodig voor aandelen gehouden door de overheden. Een overheid moet noodzakelijk deelnemen aan de uitoefening van het overheidsgezag en dus over een eenzijdige beslissingsbevoegdheid beschikken.²⁹

De noties verbonden en geassocieerde vennootschappen

De notie verbonden vennootschappen omvat (art. 11, 1° W. Venn.):

- a) de vennootschappen waarover zij een controlebevoegdheid uitoefent;
- b) de vennootschappen die een controlebevoegdheid over haar uitoefenen;
- c) de vennootschappen waarmee zij een consortium vormt; en
- d) de andere vennootschappen die, bij weten van haar bestuursorgaan, onder de controle staan van de vennootschappen bedoeld in a), b) en c).

De notie verbondenheid heeft steeds betrekking op een andere vennootschap en nooit op een vzw of een natuurlijke persoon, is volledig gebaseerd op de noties controle, consortium en hun berekening en komt in het Wetboek van vennootschappen een negental³⁰ keer voor, niet in het minst in artikelen waarmee de bedrijfsrevisor zeer vertrouwd is.

De begrippen geassocieerde vennootschappen, deelneming en deelnemingsverhouding (art. 12-14 W. Venn.) ten slotte stammen uit het jaarrekeningenrecht, worden niet echt gehanteerd in het Wetboek van vennootschappen, doch wel in het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen. Ze steunen in zeer beperkte mate op de definities in de artikelen 5 tot 10 van voormeld Wetboek.

25 K. VAN HULLE, “De aanpassing van de Belgische wetgeving aan de Zevende EEG-Richtlijn inzake de geconsolideerde jaarrekening: een overzicht”, *Economisch en Sociaal Tijdschrift* 1990, 210.

26 Cf. *supra*, B.2.

27 K. BYTTEBIE, “Analyse van de begrippen controle, moeder- en dochtervennootschap en de andere in de artikelen 5-13 W. Venn. gedefinieerde termen”, *TRV* 2001, 550, nr. 31.

28 Voor een bespreking zie *supra*, D.

29 K. BYTTEBIE, “Analyse van de begrippen controle, moeder- en dochtervennootschap en de andere in de artikelen 5-13 W. Venn. gedefinieerde termen”, *TRV* 2001, 550, nr. 31.

30 Art. 15, 133, 134, 170, 329, 430, 524, 526ter en 629 W. Venn.

Consolidatiekring en het begrip dochteronderneming van te verwaarlozen betekenis

Voor de toepassing van het hoofdstuk over de geconsolideerde jaarrekening verstaat artikel 109 van het Wetboek van vennootschappen onder dochteronderneming, indien zij onder controle staan van een Belgische vennootschap:

- (1) de dochtervennootschap naar Belgisch of buitenlands recht;
- (2) het Europees economisch samenwerkingsverband met zetel in België of in het buitenland; en
- (3) de instelling naar Belgisch of buitenlands recht, al dan niet openbaar, met of zonder winstoogmerk, die, al dan niet ingevolge haar statutaire opdracht, een activiteit uitoefent van commerciële, financiële of industriële aard.

Het Wetboek van vennootschappen bevatte tot de wet van 12 maart 2012 twee vrijstellingen op het beginsel dat elke moederonderneming naar Belgisch recht een geconsolideerde jaarrekening opstelt, met name de vrijstelling van een vennootschap die deel uitmaakt van een kleine groep (art. 112 W. Venn.) en de vrijstelling van subconsolidatie wanneer een vennootschap de dochtervennootschap is van een moedervennootschap die een geconsolideerde jaarrekening opstelt (art. 113 W. Venn.).

Verder voorziet het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen in gevallen waarin dochterondernemingen buiten de consolidatie mogen of moeten worden gehouden.³¹

Eén van de facultatieve uitsluitingen betreft het geval dat een dochteronderneming slechts van te verwaarlozen betekenis is en haar opnemings geen betekenis zou hebben voor de beoordeling van het geconsolideerd vermogen, de geconsolideerde financiële positie of het geconsolideerd resultaat.

Indien meer dochtervennootschappen aan deze voorwaarde voldoen, mag van deze mogelijkheid slechts gebruik worden gemaakt indien zij tezamen aan de gestelde voorwaarde voldoen (art. 107, 1° KB van 30 januari 2001).

De moedervennootschap motiveert dit als dusdanig in de toelichting van haar geconsolideerde jaarrekening (art. 107, laatste lid KB van 30 januari 2001).

Deze facultatieve uitsluiting is de omzetting van artikel 13.1. van de Zevende Richtlijn 83/349/EEG.

Uit empirisch onderzoek³² gevoerd eind 1991 bleek dat 76 % van de portefeuillemaatschappijen het argument van de te verwaarlozen betekenis hanteerde. Op een totaal van 100 % definieerde 42 % van deze maatschappijen geen enkele betekenisvolle drempel, terwijl 45 % een absolute drempel en slechts 13 % een relatieve drempel gebruikte. Ook al is een relatief³³ criterium (bv. een bepaald percentage van het netto-actief) het meest aangewezen, toch toonde de praktijk zich divers: van nogal

arbitraire drempels tot uitgewerkte berekeningen. De onderzoekers stelden in het algemeen dat, hoewel de portefeuillemaatschappijen 15 % van hun in beginsel te consolideren vennootschappen uit de consolidatie weglieten, de impact van alle uitsluitingen uit de consolidatiekring minimaal was vermits in meer dan 50 % van deze maatschappijen de aangehouden deelnemingen minder dan 1 % van de geconsolideerde totaalbalans bedroegen.

De rechtsleer heeft de mogelijke weglating uit de consolidatiekring van een dochteronderneming van te verwaarlozen betekenis sterk bekritiseerd. De te verwaarlozen betekenis wordt immers in een Belgische context beoordeeld op grond van het materialiteitsbeginsel zonder uitdrukkelijke verwijzing naar het basisbeginsel van het getrouw beeld.³⁴

Verder is het gebruik van het begrip materialiteit als actief selectiecriterium van te consolideren vennootschappen ten eerste betwistbaar om reden dat immaterialiteit onmogelijk absoluut te definiëren valt, een zeer complex begrip is en geen uitsluitel geeft over de eventuele wel betekenisvolle (intragroeps)activiteiten.³⁵

Niettegenstaande voormelde stellingnames en de uit het onderzoek blijken hoge toepassingsfrequentie en -diversiteit van deze facultatieve uitsluiting en met het oog op de administratieve vereenvoudiging promoveerde Richtlijn 2009/49/EG³⁶ van 18 juni 2009 tot wijziging van de Richtlijnen 78/660/EEG en 83/349/EEG van de Raad met betrekking tot bepaalde informatieverplichtingen van middelgrote ondernemingen en de verplichting een geconsolideerde jaarrekening op te stellen evenwel door middel van de invoering van een nieuw artikel 2bis in artikel 13 van de Zevende Richtlijn deze mogelijke uitsluiting tot een vrijstelling van de verplichting tot het opstellen van een geconsolideerde jaarrekening, die als volgt luidt:

“Onverminderd artikel 4, lid 2, en de artikelen 5 en 6 wordt een onder het nationale recht van een lidstaat vallende moederonderneming die alleen maar dochterondernemingen heeft die, gelet op het doel van artikel 16, lid 3, individueel en tezamen, slechts van te verwaarlozen betekenis zijn, vrijgesteld van de in artikel 1, lid 1, opgelegde verplichting.”

Artikel 3 van de wet van 22 maart 2012 tot wijziging van het Wetboek van vennootschappen en van de wet van 17 juli 1975 met betrekking tot de boekhouding van de ondernemingen³⁷ voegt een lid toe aan artikel 110 van het Wetboek van vennootschappen:

“Een moedervennootschap die alleen maar dochterondernemingen heeft die, gelet op de beoordeling van het geconsolideerd vermogen, de geconsolideerde financiële positie of het geconsolideerd resultaat, individueel en tezamen, slechts van te verwaarlozen betekenis zijn, wordt vrijgesteld van de verplichting voorzien in het eerste lid.”

De Minister van Economie stelde in de Commissie belast met de problemen inzake handels- en economisch recht dat de regering opteert voor een open begrip omdat dit toelaat om het evolutief te gebruiken en het begrip in elk geval nader zal wor-

31 Art. 107 en 108 KB van 30 januari 2001.

32 M. BOURGUIGNON, P.A. MICHEL en H. OLIVIER, « Les exclusions du périmètre de consolidation des états financiers », *Revue de la Banque*, afl. 5, 1993, 263-274.

33 P.-A. FORIERS, « La notion de contrôle et le périmètre de la consolidation », in CDVA (ed.), *Nouvelles orientations en droit comptable*, Luik, Ed. Collection Scientifique de la Faculté de Droit, 1994, 351, nr. 34.

34 J.-P. MAES en Y. STEMPIERWSKY, « La transposition en droit belge de la Septième directive du Conseil des Communautés Européennes relative aux comptes consolidés », *TBH* 1990, 489.

35 J. BRANSON, « Uitsluitingen uit de consolidatiekring en vrijstelling van consolidatieverplichting: een kritische analyse », *Activa* 1998, afl. 2, 18.

36 *PBL*, 26 juni 2009, afl. 164, 42.

37 *BS* 12 april 2012.

den omschreven in een advies van de Commissie voor Boekhoudkundige Normen (CBN) dat later, indien nodig, op een vrij soepele wijze kan worden verfijnd en geactualiseerd. Een dochteronderneming moet uiteraard een aantal kwalitatieve aspecten hebben vooraleer men haar kan kwalificeren als “van te verwaarlozen betekenis”³⁸.

In haar advies 2012/10 van 4 juli 2012 – “Te verwaarlozen betekenis” verwijst de CBN voor de invulling van dit begrip naar haar advies 2010/1 – “De interpretatie van de openbaarmakingsverplichting van transacties van enige betekenis met verbonden partijen buiten normale marktvoorwaarden, zoals bepaald in het koninklijk besluit van 10 augustus 2009”: “CBN-advies 2010/1 behandelt de openbaarmakingsverplichting van transacties, indien zij van enige betekenis zijn. De Commissie is van oordeel dat de wetgever hier bedoelt dat, van de betrokken transacties, enkel de materiële transacties moeten worden toegelicht. Het begrip materieel wordt gebruikt in de (in de context van jaarrekeningen) internationaal algemeen aanvaarde betekenis van dat woord, volgens dewelke informatie materieel is indien het weglaten of het onjuist weergeven daarvan een invloed zou kunnen hebben op de economische beslissingen die gebruikers op basis van de jaarrekening nemen.

De Commissie is dan ook van oordeel dat een moeder vennootschap slechts gebruik kan maken van het nieuwe artikel 110, tweede lid W. Venn. indien, door het niet opnemen in haar geconsolideerde jaarrekening van dochterondernemingen (en dus in casu slechts een enkelvoudige jaarrekening op te maken) die, gelet op de beoordeling van het geconsolideerd vermogen, de geconsolideerde financiële positie of het geconsolideerd resultaat, individueel en tezamen, slechts van te verwaarlozen betekenis zijn, de gebruikers geen andere beslissingen zouden nemen dan deze op basis van een geconsolideerde jaarrekening die wel deze dochterondernemingen bevat.

Deze regel valt, zoals tevens gesteld door de bevoegde minister tijdens de parlementaire voorbereidingen, niet te herleiden tot het bepalen van een percentage van bijvoorbeeld het geconsolideerde balanstotaal of de geconsolideerde omzet. De regel moet integendeel mede kwalitatief beoordeeld worden”.³⁹

Met het oog op de rechtszekerheid en de financiële transparantie is het evenwel nodig om het begrip “dochterondernemingen van te verwaarlozen betekenis” te definiëren aan de hand van objectieve criteria.

Na de bekendmaking van de wet van 22 maart 2012 maar reeds vóór de inwerkingtreding ervan was de Raad van het IBR op 17 april 2012 in zijn advies 2012/02 – “Gewijzigd artikel 110 van het Wetboek van vennootschappen – notie “dochterondernemingen van te verwaarlozen betekenis”⁴⁰ van oordeel dat deze notie, naar analogie met de de *minimis*-regel in de belangconflictenregeling van artikel 524, § 1 van het Wetboek van vennootschappen, kan worden geïnterpreteerd als dochterondernemingen die respectievelijk afzonderlijk of gezamenlijk minder dan één procent van het netto-actief van de moeder vennootschap vertegenwoordigen.

Artikel 524 van het Wetboek van vennootschap-

pen voorziet in een procedure die beoogt om de problematiek van de beslissingen in de context van een groep te regelen. Het geheel van beslissingen en verrichtingen, zowel verticale als zijdelingse, die intern zijn aan de groep, vallen onder het toepassingsgebied, behoudens twee uitzonderingen: de gebruikelijke beslissingen en verrichtingen onder marktvoorwaarden en beslissingen en verrichtingen die minder dan één procent van het netto-actief van de vennootschap vertegenwoordigen zoals blijkt uit de geconsolideerde jaarrekening (dit laatste is de zogenaamde *de minimis*-regel).⁴¹

In bijkomende orde zouden de betrokken dochterondernemingen volgens de Raad van het IBR door hun risico's en verbintenissen buiten balans op de moeder vennootschap geen risico mogen laten wegen dat hoger is dan één procent van het netto-actief van de moeder vennootschap

Het is te betreuren dat de CBN, ondanks de kritieken uit de rechtsleer op het gebruik van het begrip materialiteit en de grote diversiteit qua gehanteerde drempels bij de facultatieve uitsluiting van het begrip “dochterondernemingen van te verwaarlozen betekenis” thans voorzien in artikel 107, 1° van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 – *a fortiori* nu deze reglementaire facultatieve uitsluiting tot een wettelijke vrijstelling is verworden – toch vasthoudt aan een door het bestuursorgaan van de moeder vennootschap vrij en open te bepalen invulling van de kwalitatieve aspecten van dit begrip.

Beoordeling van het uniform controlebegrip in het jaarrekeningen- en vennootschapsrecht

Uit de voorafgaande analyse van de artikelen 5 tot 10 van het Wetboek van vennootschappen blijkt dat de erin opgenomen formuleringen ruim, abstract, vaag en incoherent zijn, kringredeneringen en overlappingen inhouden en niet altijd een antwoord bieden op in de praktijk vaak gehanteerde rechtsfiguren.

Dit is grotendeels te wijten aan het nagenoeg ongewijzigd transponeren naar het vennootschapsrecht van een in het jaarrekeningenrecht ontwikkeld begrippenarsenaal. Het jaarrekeningen- en het vennootschapsrecht hebben evenwel een andere finaliteit.

In het jaarrekeningenrecht wordt de getrouwe financiële informatieverstrekking nagestreefd met behulp van de enkelvoudige en geconsolideerde jaarrekening die de economische werkelijkheid beogen te weerspiegelen. De geconsolideerde jaarrekening verschaft een financieel-economisch overzicht van een samenstel van groepsvennootschappen of vennootschappen onder centrale leiding.

Die economische eenheid berust in beginsel op juridische controle ofwel op zeggenschapsverhoudingen, maar kan daarnaast ook steunen op andere feitelijke gronden zoals bevoorradingsovereenkomsten, octrooilicenties en kredietverleningsovereenkomsten.

Met het oog op de rechtszekerheid en de financiële transparantie is het evenwel nodig om het begrip “dochterondernemingen van te verwaarlozen betekenis” te definiëren aan de hand van objectieve criteria.

38 Parl. St. Kamer 2011-12, nr. 1890/003, 4-5.

39 http://www.cnc-cbn.be/files/news/link/CBN_advies_2012_10.pdf.

40 <http://www.ibr-ire.be/nl/regelgeving/rechtsleer/adviezen/Pages/Advies-2012-02.aspx>.

41 Omtrent dit artikel, E. VANDERSTAPPEN, “Belangenconflictenregeling” in ICCI (ed.), *Organisaties van openbaar belang en financiële transparantie*, Antwerpen, Maklu, 2011, 92-95.

Het is zeer wenselijk om voor de toepassing van de vennootschapsrechtelijke bepalingen het controlebegrip functioneel te beoordelen en derhalve te verfijnen en te beperken tot die gevallen van controle die steunen op formeel juridische criteria: aandeelhouderschap, stemrecht, bevoegdheden tot benoeming en ontslag van het bestuur, en stemrechtovereenkomsten.

De verplichting in hoofde van een moederonderneming tot het opstellen van een geconsolideerde jaarrekening is een louter boekhoudkundige oefening gericht op zuivere informatieverstrekking en brengt aldus geen rechtstreekse⁴² juridische gevolgen mee.

In het vennootschapsrecht dient de echtheid van het kapitaal te worden beschermd, de minimale openheid van de markt van de ondernemingen gegarandeerd en de autocontrole te worden vermeden. Het controlebegrip fungeert er als een gedragsregel, met name het voorkomen dat de bepalingen inzake verkrijging door een naamloze vennootschap van eigen aandelen of winstbewijzen en inzake het aanhouden van kruisparticipaties worden ontweken⁴³ en derhalve in het algemeen dat een moedervennootschap handelingen die haar rechtstreeks zijn verboden toch onrechtstreeks stelt middels haar dochtervennootschap. De uitbreiding van een gebods- of verbodsbepaling⁴⁴ tot een dochtervennootschap heeft in het vennootschapsrecht belangrijke gevolgen op de geldigheid van de rechtsverhoudingen, op de validiteit van de met de aandelen uitgebrachte stemmen en derhalve op de meest wezenlijke verrichtingen van een vennootschap en als gevolg hiervan op de aansprakelijkheid van de bestuurders of de organen van toezicht⁴⁵, onder wie de commissaris.⁴⁶

De hieruit voortvloeiende rechtgevolgen zijn bijzonder tastbaar.⁴⁷ Burgerrechtelijk houden deze de schorsing in van de stemrechten verbonden aan de aandelen die in strijd zijn met het verbod werden onderschreven of ingekocht (art. 442, § 1, 622, § 1 en 631, § 1 W. Venn.), de nietigheid van een ongeoorloofd geachte aandeelhoudersovereenkomst en van de stemmen die op grond van deze overeenkomst zijn uitgebracht alsook de van de ermee genomen beslissingen tenzij ze geen invloed hebben gehad op de geldigheid van de gehouden stemming (art. 551 W. Venn.). Daarnaast is er van rechtswege nietigheid van de aandelen en winstbewijzen die in strijd met artikel 620, § 1 zijn verkregen alsook die welke niet binnen de in artikel 622, § 2 gestelde termijnen zijn vervreemd (art. 625 W. Venn.). Ook de aandelen of winstbewijzen, die in strijd met artikel 627 niet binnen één jaar worden vervreemd, zijn van rechtswege nietig (art. 648 W. Venn.). Ten slotte geldt de algemene en bijzondere oprichtersaansprakelijkheid (art. 457 en 528 W. Venn.). Het overtreden van het voorschrift van de artikelen 442 en 620 e.v. wordt daarenboven strafrechtelijk gesanctioneerd (art. 648 W. Venn.).

De aanwezigheid van vage algemene hoofdcriteria in artikel 5, § 1 van het Wetboek van vennootschappen en vooral de ingrijpende rechtsgevolgen verbonden aan het erkennen van een controleverhouding voor vennootschapsrechtelijke doeleinden, inzonderheid op grond van een louter toevallige toestand waarbij een handelspartner met een zekere economische sterkte als feitelijke moedervennootschap wordt beschouwd of op basis van een louter gedogen vanwege de juridisch controlerende vennootschap, creëren een latente rechtsonzekerheid in hoofde van verbonden vennootschappen. Deze controlesituatie is immers voorwaardelijk en precair.

Bovendien is het gevaar niet denkbeeldig dat door deze controleverhouding te erkennen het feitelijke controlebegrip een handig instrument wordt voor opportunistisch gebruik of tot een ongelijke afdwingbaarheid van de wettelijke regelen leidt.⁴⁸ Het controlebegrip is zeer ruim en feitelijk gedefinieerd, wat enerzijds ruimte biedt voor een zekere flexibiliteit, maar anderzijds onvermijdelijk aanleiding geeft tot juridische onzekerheid in sommige omstandigheden.⁴⁹

Vermits eenzelfde begrip niet steeds even goed is aangepast aan de noden van elk van de domeinen van het openbaarbods- en transparantierecht, vennootschapsrecht en consolidatierecht⁵⁰ is het bijgevolg zeer wenselijk om voor de toepassing van de vennootschapsrechtelijke bepalingen soepeler geëigende⁵¹ vennootschapsrechtelijke criteria te ontwikkelen, het controlebegrip functioneel te beoordelen en derhalve te verfijnen en te beperken tot die gevallen van controle die steunen op formeel juridische⁵² criteria: aandeelhouderschap, stemrecht, bevoegdheden tot benoeming en ontslag van het bestuur, en stemrechtovereenkomsten.

Deze criteria zijn juist de criteria die het begrip “rechtstreeks gecontroleerde dochtervennootschap”⁵³ in artikel 627 van het Wetboek van vennootschappen schragen.

Men zou dit begrip derhalve tot de algemene definitie van controle voor de toepassing van de vennootschapsrechtelijke bepalingen kunnen verheffen en tegelijk de algemene hoofdcriteria schrappen. Verder dienen de kringredeneringen en de incoherenties te worden geëlimineerd.

Tegelijk zou dan ook een einde komen aan de in de praktijk moeilijk te hanteren gecumuleerde toepassing van de bepalingen inzake inkoop van aandelen van de moedervennootschap door de rechtstreeks gecontroleerde dochtervennootschappen enerzijds en de “onrechtstreeks gecontroleerde dochtervennootschappen” anderzijds.

52 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 22, nr. 28; J. WOUTERS, “Controle over een vennootschap als regelgevend criterium”, *TRV* 1993, 129, nr. 31.

53 Cf. *supra*, C.

42 Voor een bespreking van de “onvrijwillige” rechtsgevolgen van de geconsolideerde jaarrekening, K. GEENS en M. WYCKAERT, *Begin-selen van Belgisch Privaatrecht, IV Verenigingen en vennootschappen, Deel II de Vennootschap, A. Algemeen Deel*, Mechelen, Kluwer, 2011, 560.

43 G. KEUTGEN en P. LAMBRECHT, « La dimension des sociétés – emprunts au droit comptable et au droit financier » in CENTRE JEAN RENAULD (ed.), *Le nouveau Code des sociétés*, Brussel, Bruylant, 1999, 218, nr. 9.

44 Voor een overzicht, cf. *supra*, C.

45 E. WYMEERSCH, “Inleiding, algemene begrippen, kapitaalvorming” in H. BRAECKMANS en E. WYMEERSCH (eds.), *Het nieuwe vennootschapsrecht 1991*, Antwerpen, Maklu, 1992, 21, nr. 28.

46 Cf. art. 140, 170, 2°, 171, § 2 en 648, 2° W. Venn.

47 J. WOUTERS, “Controle over een vennootschap als regelgevend criterium”, *TRV* 1993, 120, nr. 16.

48 J. WOUTERS, “Controle over een vennootschap als regelgevend criterium”, *TRV* 1993, 125, nr. 26.

49 M. WYCKAERT, “Het controlebegrip in de vennootschapswetgeving”, *Acc. & Tax* 2000, afl. 2, 24.

50 M. WYCKAERT, “Zeggenschap, (gezamenlijke) controle en onderling overleg: een verhaal van schakeringen en nuances” in JAN RONSE INSTITUUT (ed.), *Openbaar bod en transparantie 2007*, Kalmthout, Biblo, 2008, 78, nr. 22 die de definitie van gezamenlijke controle als voorbeeld daarvan bespreekt; zie ook omtrent de noden van de transparantiewetgeving P.-A. FORIERS, « La notion de contrôle et le périmètre de la consolidation », in CDVA (ed.), *Nouvelles orientations en droit comptable*, Luik, Ed. Collection Scientifique de la Faculté de Droit, 1994, 312, nr. 2.

51 K. BYTTEBIER, “Art. 5-13” in X, *Comm V. en V.*, Antwerpen, Kluwer, 2002, 40.

Uit een beperkte rechtsvergelijking⁵⁴ blijkt dat de definitie van dochtervennootschap in het Engels en het Nederlands vennootschaps- en jaarrekeningenrecht functioneel anders is.

De definities van “*subsidiary*” in section 1159 (1) van de Engelse *Companies Act* 2006 en van “dochtermaatschappij” in artikel 24a van het Nederlands Burgerlijk Wetboek steunen – in tegenstelling tot de jaarrekeningbegrippen “*subsidiary undertaking*” en “groepsmaatschappij” – integraal op zuiver juridische gronden, met name een vennootschap waarin een vennootschap alleen of krachtens een overeenkomst de meerderheid van de stemrechten in bezit heeft of waarin ze het recht heeft om de meerderheid van de bestuurders of zaakvoerders te benoemen of te ontslaan (cf. art. 5, § 2, 1°, 2° en 4° W. Venn.).

Volledigheidshalve kan nog worden vermeld dat ook andere economische rechtstakken van het Belgisch recht, zoals inzonderheid het mededingingsrecht, verschillende definities van controle over een vennootschap erop nahouden.⁵⁵

Besluit

In vennootschapsgroepen staat het begrip controle centraal. Uit de vaststelling van controle vloeien evenwel rechtsgevolgen voort. Die rechtsgevolgen zijn zeer verregaand in het vennootschapsrecht. Niettemin heeft de Belgische regelgever de omschrijving van het controlebegrip uit het jaarrekeningenrecht zonder meer overgenomen in het vennootschapsrecht. Sinds de codificatie door het Wetboek van vennootschappen is deze omschrijving zelfs volledig gelijklopend.

Dit artikel analyseert de definities van controle over een vennootschap, moeder- en dochtervennootschap, consortium en dochteronderneming van te verwaarlozen betekenis op kritische wijze en beoogt aan te tonen dat het controlebegrip en aanverwante noties wezenlijk functionele begrippen zijn en er derhalve nood is aan gedifferentieerde duidelijke en objectieve definities met het oog op de rechtszekerheid en de financiële transparantie. Een uniforme controledefinitie kan immers niet onverkort doeltreffend in het jaarrekeningen- én het vennootschapsrecht worden toegepast.

Résumé

Les articles 5 à 10 du Code des sociétés comportent un arsenal de notions légales pour l'application du droit des comptes annuels et du droit des sociétés. Ces articles comprennent les notions de contrôle, de société mère et de filiale ainsi que de consortium, qui sont définies de manière identique.

La loi du 22 mars 2012 modifiant le Code des sociétés et la loi du 17 juillet 1975 relative à la comptabilité des entreprises, a introduit la notion de filiale présentant un intérêt négligeable en tant que critère d'exemption de l'obligation de consolidation dans le Code des sociétés.

La notion de contrôle est cruciale au sein des groupes de sociétés. Cependant, la définition du contrôle entraîne des effets juridiques. Ces effets ont une portée très étendue dans le droit des sociétés. Le législateur belge a toutefois repris la définition de la notion de contrôle du droit des comptes annuels telle quelle dans le droit des sociétés. Depuis la codification par le Code des sociétés, cette définition est même rigoureusement identique.

Cette contribution analyse de manière critique les définitions du contrôle par rapport à une société, une société mère et une filiale, un consortium et une filiale présentant un intérêt négligeable, et cherche à démontrer que la notion de contrôle et les notions connexes sont réellement des notions fonctionnelles et que des définitions claires et objectives différenciées sont donc nécessaires en vue de la sécurité juridique et de la transparence financière. Une seule et même définition du contrôle ne peut par ailleurs pas s'appliquer de manière efficace à la fois au droit des comptes annuels et à celui des sociétés.

Summary

Articles 5 to 10 of the Belgian Company Code contain a broad range of legal concepts for the application of accounting and company law. They contain the concepts of control over a company, parent company, subsidiary and consortium which are described in an identical way.

The Belgian Law of 22 March 2012, amending the Belgian Company Code and the Law of 17 July 1975 relating to the accounting of companies, has introduced the concept of “subsidiary of negligible importance” as a condition for exemption from the obligation to draw up consolidated accounts in the Belgian Company Code.

The concept of control is central for companies that form a group. However, the definition of control has legal implications. In company law, those legal implications are very large. Nevertheless, the Belgian legislator has merely transposed the description of the concept of control from accounting law in company law as such. Since the codification by the Belgian Company Code, this description is even completely identical.

This article critically analyses the definitions of control of a company, of a parent company and its subsidiary, of a consortium and of “a subsidiary of negligible importance” and aims to demonstrate that the concept of control and all related concepts are substantially functional concepts and therefore require differentiated clear and objective definitions in the interest of legal certainty and financial transparency. Indeed, a unique definition of control cannot be fully applied in an effective way in accounting as well as in company law.

54 Zie ook J. WOUTERS, “Contrôle over een vennootschap als regelgevend criterium”, *TRV* 1993, 129-130, nr. 32.

55 Cf. Th. DELVAUX, « Le contrôle d'une société – Sens et contre-sens d'un concept polysémique. Variations sur un même thème en droit des sociétés, droit de la concurrence et droit des marchés publics », *JT* 2007, 789-803.

Informations périodiques IASB : janvier - juin 2012/ Laatste berichtgeving IASB: januari - juni 2012

Veronique WEETS

Gérante Cethys
IFRS Training & Consulting
Professeur à la VUB et à
l'Université d'Anvers
Zaakvoerder Cethys
IFRS Training & Consulting
Docent aan de VUB en de
Universiteit Antwerpen

Thomas CARLIER

Director IFRS Advice &
Assurance Deloitte Réviseurs
d'Entreprises
Director IFRS Advice &
Assurance
Deloitte Bedrijfsrevisoren

De voorbije periode werd gekenmerkt door de publicatie van de finale jaarlijkse verbeteringen aan IFRS toepasbaar in 2013 die bepaalde verduidelijkingen aanbrengen, zoals met betrekking tot de vergelijkende informatie. Verder publiceerde het IASB ook een voorstel van standaard met betrekking tot de jaarlijkse verbeteringen toepasbaar in 2014. Daarnaast werden aanpassingen aan de nieuwe standaarden met betrekking tot consolidatie (IFRS 10, IFRS 11 en IFRS 12) gepubliceerd in verband met de overgangsbepalingen van deze standaarden. Tenslotte heeft het IFRIC Committee twee voorstellen van interpretaties gepubliceerd: de verwerking van heffingen op entiteiten die in een bepaalde markt op een bepaalde datum opereren en de verwerking van verkoopopties op minderheidsbe-
langden.

IASB

1. 13/03/2012: IASB publiceert een wijziging aan IFRS in verband met overheidsleningen

De wijziging van IFRS 1 – Eerste toepassing van International Financial Reporting Standards betreft de verwerking van overheidsleningen met een rentevoet die lager is dan de markrentevoet door een eerste toepasser van IFRS. Op de overgangsdatum naar IFRS moeten alle overheidsleningen als financiële verplichting of als eigen-vermogensinstrument worden geclassificeerd in overeenstemming met IAS 32 – Financiële instrumenten: Presentatie.

Er wordt ook een bijkomende uitzondering op het retrospectief toepassen van IFRS verleent aan eerste toepassers voor wat betreft overheidsleningen met een rentevoet die lager is dan de markt-rentevoet. Deze uitzondering loopt gelijk met de overgangsmaatregelen die van toepassing waren bij de wijziging van IAS 20 in 2008. Dit wil zeggen dat het voordeel dat wordt verkregen niet moet worden gepresenteerd als overheidssubsidie en de waardering kan gebeuren in overeenstemming met voormalige GAAP.

Deze wijziging van IFRS 1 is van toepassing voor jaarrekeningen met een verslagperiode die begint op of na 1 januari 2013. Vervroegde toepassing is toegelaten.

2. 03/05/2012: IASB publiceert een voorstel van standaard in het kader van het jaarlijks project ter verbetering van IFRS

Het IASB stelt voor om 11 standaarden te wijzigen via een voorstel van standaard in het kader van haar jaarlijks project ter verbetering van IFRS. Het jaarlijks project ter verbetering van IFRS wordt door het IASB gebruikt om noodzakelijke, maar niet dringende, wijzigingen aan te brengen aan stan-

La période sous revue a été marquée par la publication des améliorations annuelles finales aux IFRS, effectives en 2013, qui apportent certaines clarifications, notamment concernant l'information comparative. En outre, on relèvera également la publication d'un exposé-sondage traitant des améliorations annuelles effectives en 2014.

On soulignera également la publication d'un amendement aux nouvelles normes sur la consolidation (IFRS 10, IFRS 11 et IFRS 12), lié aux dispositions transitoires de ces normes.

Finalement, l'IFRIC Committee a publié deux projets d'interprétations : la comptabilisation des prélèvements (*levies*) par une autorité publique sur des entités opérant dans des marchés spécifiques et la comptabilisation des options de ventes sur des participations ne donnant pas le contrôle.

IASB

1. 13/03/2012 : Modifications apportées à IFRS 1 sur les emprunts publics

L'IASB a publié des amendements à IFRS 1 – *Première adoption des IFRS* concernant les emprunts publics. Les amendements traitent de la comptabilisation lors de la transition au référentiel IFRS d'un emprunt public sans intérêt ou à un taux d'intérêt inférieur à celui du marché.

Les amendements permettent aux nouveaux adoptants IFRS de bénéficier d'une exemption à la comptabilisation rétrospective des dispositions de la norme IAS 20 – *Comptabilisation des subventions publiques et informations à fournir sur l'aide publique* et de la norme IAS 39 – *Instruments financiers : comptabilisation et évaluation* (ou IFRS 9 – *Instruments financiers* si applicable). Ainsi, IAS 20 prévoit que l'avantage tiré d'un emprunt public sans intérêt ou à un taux d'intérêt inférieur à celui du marché doit être traité comme une subvention publique. La valeur de cet avantage est évaluée comme la différence entre la valeur comptable initiale de l'emprunt déterminée conformément à IAS 39 (ou IFRS 9) et la contrepartie reçue.

Ces amendements entrent en vigueur pour les périodes annuelles ouvertes à compter du 1er janvier 2013. Une application anticipée est autorisée.

2. 03/05/2012 : Publication des amendements proposés dans le cadre du projet annuel d'amélioration aux IFRS

L'IASB a publié un exposé-sondage dans le cadre du projet d'amélioration annuelle du référentiel IFRS pour l'année 2012. Les améliorations proposées entreraient en vigueur pour les périodes annuelles ouvertes à compter du 1er janvier 2014, sauf en ce qui concerne l'amendement à IFRS 3 qui entrerait

daarden die niet in het kader van een ander project worden besproken.

De ingangsdatum van deze voorgestelde wijzigingen zou 1 januari 2014 zijn, met uitzondering van de wijzigingen aan IFRS 3 (en de gerelateerde wijzigingen aan IFRS 9) die van toepassing zouden zijn vanaf 1 januari 2015. Vervroegde toepassing is mogelijk.

Commentaren worden verwacht tegen 5 september 2012.

De volgende aanpassingen worden voorgesteld:

en vigueur à compter du 1er janvier 2015. La date de clôture des commentaires publics était fixée au 5 septembre 2012.

Cet exposé-sondage s'inscrit dans le cadre du projet de l'IASB de publier périodiquement des propositions d'amendements mineurs et non-urgents du référentiel IFRS.

Les amendements proposés concernent les normes et sujets suivants :

IFRS	Verbetering
IFRS 2 – Op aandelen gebaseerde betalingen	Verduidelijking van de definitie van “vesting conditions”
IFRS 3 – Bedrijfscombinaties (gerelateerde wijzigingen aan IFRS 9)	Verwerking van een voorwaardelijke betaling in het kader van een bedrijfscombinatie
IFRS 8 – Operationele segmenten	Samenvoeging van operationele segmenten Aansluiting van het totaal van de te rapporteren segmentactiva met de activa van de entiteit
IFRS 13 – Waardering tegen reële waarde	Vlottende vorderingen en verplichtingen
IAS 1 – Presentatie van de jaarrekening	Classificatie vlottend/vast voor verplichtingen
IAS 7 – Het kasstroomoverzicht	Geactiveerde betaalde interesten
IAS 12 – Winstbelastingen	Opname van uitgestelde belastingvorderingen voor niet-gerealiseerde verliezen
IAS 16 – Materiële vaste activa en IAS 36 – Immateriële activa	Herwaarderingsmethode – Proportionele herziening van de geaccumuleerde afschrijvingen
IAS 24 – Informatieverschaffing over verbonden partijen	Personeel op sleutelposities
IAS 36 – Bijzondere waardevermindering van activa	Harmonisatie van informatieverschaffing over gebruikswaarde en reële waarde min verkoopskosten

Normes	Sujet
IFRS 2 – <i>Paiement fondé sur des actions</i>	Clarification de la définition des « conditions d'acquisition des droits »
IFRS 3 – <i>Regroupements d'entreprises</i> (et les amendements liés à IFRS 9 – <i>Instruments financiers</i>)	Comptabilisation de la contrepartie éventuelle dans un regroupement d'entreprises
IFRS 8 – <i>Secteurs opérationnels</i>	Regroupement de secteurs opérationnels Réconciliation entre le total des actifs sectoriels et les actifs de l'entité
IFRS 13 – <i>Evaluation de la juste valeur</i>	Créances et dettes courantes
IAS 1 – <i>Présentation des états financiers</i>	Classification des passifs courants et non courants
IAS 7 – <i>Etat des flux de trésorerie</i>	Intérêts payés ayant été activés
IAS 12 – <i>Impôts sur le résultat</i>	Comptabilisation des actifs d'impôt différé pour les pertes non réalisées
IAS 16 – <i>Immobilisations corporelles</i> et IAS 38 – <i>Immobilisations incorporelles</i>	Modèle de réévaluation – Ajustement proportionnel des amortissements cumulés
IAS 24 – <i>Information relative aux parties liées</i>	Principaux dirigeants
IAS 36 – <i>Dépréciation d'actifs</i>	Harmonisation des informations à fournir sur la valeur d'utilité et la juste valeur diminuée des coûts de cession

3. 17/05/2011: Het IASB finaliseerde de jaarlijkse verbeteringen van de 2009-2011 cyclus

Het IASB heeft wijzigingen aangebracht aan 5 standaarden (met gerelateerde wijzigingen aan andere standaarden) door de afwerking van de 2009-2011 cyclus van haar jaarlijks verbeteringsproject. De wijzigingen zijn van toepassing op jaarrekeningen over een periode die begint op of na 1 januari 2013. Vervroegde toepassing is toegelaten. Het gaat om volgende standaarden en wijzigingen:

IFRS	Verbetering
IFRS 1 – Eerste toepassing van International Financial Reporting Standards	- Toestaan van de herhaalde toepassing van IFRS 1 - Financieringskosten met betrekking tot gekwalificeerde activa waarvoor de datum van activering vóór de datum van overgang naar IFRS valt.
IAS 1 – Presentatie van de jaarrekening	- Verduidelijking van de vereisten voor vergelijkende informatie
IAS 16 – Materiële vaste activa	- Classificatie van onderhouds-apparatuur
IAS 32 – Financiële instrumenten: Presentatie	- Verduidelijking van het feit dat de fiscale effecten van eigen-vermogensinstrumenten moeten verwerkt worden in overeenstemming met IAS 12 – Winstbelastingen
IAS 34 – Tussentijdse financiële verslaggeving	- Verduidelijking van de vereiste segmentinformatie over de totale activa zodanig dat dit consistent is met de vereisten in IFRS 8 – Operationele segmenten.

4. 28/06/2012: Wijzigingen aan IFRS 10, IFRS 11 en 12 - Overgangsmaatregelen

Deze wijzigingen aan IFRS 10 – *De geconsolideerde jaarrekening*, IFRS 11 – *Gezamenlijke overeenkomsten* en IFRS 12 – *Informatieverschaffing over betrokkenheid bij andere entiteiten*, hebben tot doel om de overgang naar de nieuwe standaarden te vereenvoudigen. De informatie over de specifieke rubrieken die wordt vereist door IAS 8.20 wordt beperkt tot de meest recente vergelijkende periode. De ingangsdatum van de wijziging is gelijk aan deze van de nieuwe standaarden, namelijk 1 januari 2013.

3. 7/05/2012: Publication des améliorations annuelles 2009-2011 aux IFRS

L'IASB a publié les améliorations annuelles aux IFRS pour la période 2009-2011, regroupant des modifications apportées à cinq normes.

Les améliorations entrent en vigueur pour les périodes annuelles ouvertes à compter du 1er janvier 2013. Une application anticipée est autorisée.

Les normes suivantes ont été modifiées :

Normes	Amendements
IFRS 1 – <i>Première adoption des Normes internationales d'information financière</i>	Application répétée de la norme IFRS 1 Coûts d'emprunt liés aux actifs éligibles incorporés avant la date de transition aux IFRS
IAS 1 – <i>Présentation des états financiers</i>	Clarification des exigences en matière d'information comparative
IAS 16 – <i>Immobilisations corporelles</i>	Classification du matériel d'entretien
IAS 32 – <i>Instruments financiers: Présentation</i>	Effet fiscal des distributions aux actionnaires
IAS 34 – <i>Information financière intermédiaire</i>	Information financière intermédiaire et informations sectorielles sur le total des actifs

4. 28/06/2012: Amendements aux normes sur la consolidation concernant les dispositions transitoires

L'IASB a publié des amendements aux normes IFRS 10 – *Etats financiers consolidés*, IFRS 11 – *Partenariats* et IFRS 12 – *Informations à fournir sur les participations dans d'autres entités* concernant les dispositions transitoires de ces normes.

Les amendements publiés diminuent les exigences concernant la transition vers la norme IFRS 10 car elles étaient ressenties comme étant trop lourdes. Ainsi, l'information imposée par IAS 8 – *Méthodes comptables, estimations comptables et erreurs* des postes affectés par l'application initiale d'une nouvelle norme est limitée à la période comparative. Les amendements visent donc à alléger la transition vers ces nouvelles normes en limitant les informations comparatives à une période.

Ces amendements entrent en vigueur pour les périodes annuelles ouvertes à compter du 1er janvier 2013 (moyennant l'adoption et l'entrée en vigueur des normes concernées au niveau européen).

IFRS Interpretations Committee

1. 31/05/2012: Voorstel van interpretatie over Heffingen

Het IFRS interpretaties Comité heeft een voorstel gepubliceerd voor de verwerking van heffingen op entiteiten die in een bepaalde markt op een bepaalde datum opereren. Het gaat om heffingen die niet afhangen van de winst van de entiteit en het voorstel behandelt met name het moment waarop een verplichting moet worden opgenomen. *DI/2012/1 Levies charged by public authorities on entities that operate in a specific market*, verduidelijkt dat de activiteit die tot de betaling van de heffing leidt in overeenstemming met de regelgeving moet worden aanzien als de “tot verplichting leidende gebeurtenis (*obligating event*)”.

Commentaren worden verwacht tegen 5 september 2012.

2. 31/05/2012: Voorstel van interpretatie over geschreven verkoopopties

Dit voorstel van interpretatie gaat over de waardering van de financiële verplichting die een entiteit moet opnemen als zij een verkoopoptie geeft aan haar minderheidsbelangen. Indien de entiteit kan worden verplicht om geldmiddelen of een ander financieel actief over te dragen aan haar minderheidsaandeelhouders in ruil voor aandelen van haar dochteronderneming moet zij een financiële verplichting opnemen gewaardeerd tegen de verdisconteerde waarde van de uitoefenprijs.

DI/2012/2 Put options written on non-controlling interest verduidelijkt dat wijzigingen aan deze verplichting moeten worden opgenomen in de winst en verlies rekening in overeenstemming met IAS 39 – *Financiële instrumenten: Opname en waardering* en IFRS 9 – *Financiële instrumenten*.

Commentaren worden verwacht tegen 1 oktober 2012.

IFRS Interpretations Committee

1. 31/05/2012: interprétation proposée concernant les prélèvements sur des entités opérant dans des marchés spécifiques

L'IFRIC a publié un projet d'interprétation sur les prélèvements (*levies*) par une autorité publique sur des entités opérant dans des marchés spécifiques (*DI/2012/1 – Levies Charged by Public Authorities on Entities that Operate in a Specific Market*).

Une autorité publique (gouvernements nationaux, régionaux ou locaux et leurs entités liées) peut imposer un prélèvement sur les entités qui opèrent dans un marché spécifique (un pays ou une région spécifique, un marché spécifique dans un pays spécifique). L'IFRIC étudie comment une entité doit comptabiliser les paiements de ces prélèvements, qui ne sont pas des impôts sur le résultat, dans ses états financiers. La question centrale concerne le moment de comptabilisation d'un passif lié au paiement des prélèvements. L'interprétation proposée clarifie que le fait générateur d'obligation qui aboutit à une obligation de paiement du montant prélevé est l'activité qui engendre le paiement du prélèvement tel que défini par la législation.

La date de clôture des commentaires publics était fixée au 5 septembre 2012.

2. 31/05/2012: interprétation proposée concernant les options de vente sur des participations ne donnant pas le contrôle

L'IFRIC a publié un projet d'interprétation sur la comptabilisation d'options de vente sur des participations ne donnant pas le contrôle (*DI/2012/2 – Put Options Written on Non-controlling Interests*). L'interprétation proposée traite de la comptabilisation d'une option de vente émise par une société-mère sur les actions de sa filiale détenues par un actionnaire minoritaire (non contrôlant). Une option de vente est un contrat qui donne au porteur le droit de vendre un actif spécifique à un prix spécifié pendant une période donnée.

Si une société-mère est obligée d'acheter des actions de sa filiale contre de la trésorerie ou un autre actif financier, la société-mère doit comptabiliser un passif financier dans ses états financiers consolidés à la valeur actualisée du prix d'exercice de l'option. Il avait été demandé à l'IFRIC d'étudier l'évaluation de ce passif après sa comptabilisation initiale car plusieurs pratiques divergentes existent aujourd'hui.

Ainsi, le comité propose que toutes variations de valeur du passif soient comptabilisées par le biais du compte de résultats conformément à IAS 39 et IFRS 9. La date de clôture des commentaires publics soit fixée au 1er octobre 2012.

Samenvatting van op de ICCI website gepubliceerde adviezen van mei en juni 2012 *Résumé d'avis publiés sur le site web de l'ICCI en mai et juin 2012*

De commissaris en de algemene vergadering

1. Volgens de ICCI is er geen bezwaar dat de commissaris van een NV de notulen van de algemene vergadering ondertekent, maar dit is zeker niet verplicht.
2. Het is de taak van de voorzitter van een algemene vergadering om de vergadering te organiseren en te leiden, behoudens wanneer de commissaris op grond van artikel 532 van het Wetboek van vennootschappen de algemene vergadering zelf moet bijeenroepen. In dit laatste geval dient de commissaris hierbij de nodige voorzichtigheid aan de dag te leggen, teneinde zich niet te mengen in het bestuur.
3. Het is de commissaris niet verboden op een algemene vergadering te antwoorden op juridische vragen en vragen over de analyse van de resultaten, opnieuw mits de nodige voorzichtigheid aan de dag wordt gelegd. De commissaris heeft wel, binnen de beperkingen van artikel 540 van het Wetboek van vennootschappen, de wettelijke verplichting om te antwoorden op vragen van aandeelhouders die betrekking hebben op zijn controleverslag en op de manier waarop hij zijn werkzaamheden heeft uitgevoerd.
4. Het behoort niet tot de bevoegdheid van de commissaris om zich uit te spreken over de organisatie van de algemene vergadering; het bestuursorgaan dient zich in eerste instantie uit te spreken over wat al dan niet is toegelaten tijdens de algemene vergadering. Toch zal de commissaris overtredingen van een wettelijke bepaling aanklagen, in het bijzonder indien door het bestuursorgaan hieraan geen passend gevolg werd gegeven, op de eerst daaropvolgende algemene vergadering (art. 140 W. Venn.).

Geruisloze fusie en het revisoraal verslag over de inbreng in natura

Ingeval van een geruisloze fusie ("ontbinding na vereniging van alle aandelen in een hand", d.i. een met fusie door overname gelijkgestelde verrichting) dient noch een revisoraal verslag over de inbreng in natura, noch een controleverslag over de (onbestaande) ruilverhouding in het kader van een fusie te worden opgesteld.

Deficitaire vereffening en het controleverslag overeenkomstig artikel 181 van het Wetboek van vennootschappen

Een bedrijfsrevisor die wordt aangesteld in een bvba in deficitaire vereffening voor het opmaken van een controleverslag in toepassing van artikel 181 van het Wetboek van vennootschappen, wordt aanbevolen om in zijn controleverslag te vermelden of de schuldeisers van de bvba al dan niet hebben ingestemd met de deficitaire vereffening van de bvba. Tevens dient de bedrijfsrevisor in zijn controleverslag aan te geven of het verslag van het bestuursorgaan al dan niet de nodige aanwijzingen bevat omtrent het batig of deficitair karakter van de vereffening. Voor verdere richtlijnen aangaande deze controleopdracht wordt verwezen naar de IBR-normen inzake de controle bij het voorstel tot ontbinding van vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid van 6 december 2002.

Le commissaire et l'assemblée générale

1. Selon l'ICCI il n'y a pas d'objection à ce que le commissaire d'une SA signe le procès-verbal de l'assemblée générale, mais il n'y est pas contraint.
2. Il appartient au président d'une assemblée générale d'organiser et de diriger la réunion, sauf si le commissaire lui-même est tenu de convoquer l'assemblée générale, conformément à l'article 532 du Code des sociétés. Le commissaire doit alors faire preuve de toute la prudence requise afin de ne pas s'immiscer dans la gestion.
3. Lors d'une assemblée générale, le commissaire est autorisé à répondre à des questions juridiques et des questions sur l'analyse des résultats, à nouveau en faisant preuve de toute la prudence requise. Le commissaire est toutefois légalement tenu de répondre, dans les limites de l'article 540 du Code des sociétés, aux questions d'actionnaires relatives à son rapport de contrôle et à la manière dont il a mené ses travaux.
4. Le commissaire n'est pas compétent pour se prononcer sur l'organisation de l'assemblée générale; l'organe de gestion doit s'exprimer en premier lieu sur ce qui est autorisé ou non lors de l'assemblée générale. Cependant, le commissaire doit intervenir s'il constate qu'une disposition légale n'est pas respectée, notamment si l'organe de gestion n'y a pas réservé la suite appropriée lors de la prochaine assemblée générale (art. 140 C. Soc.).

Fusion simplifiée et rapport révisoral sur les apports en nature

Dans le cas d'une fusion simplifiée (« réunion de toutes les parts en une seule main » à savoir une opération assimilée à une fusion par absorption), il n'est pas nécessaire d'établir un rapport révisoral sur les apports en nature, ni un rapport sur un rapport d'échange (inexistent) dans le cadre d'une fusion.

Liquidation déficitaire et rapport de contrôle conformément à l'article 181 du Code des sociétés

Il est recommandé à un réviseur d'entreprises désigné dans une SPRL en liquidation déficitaire pour l'établissement d'un rapport de contrôle en application de l'article 181 du Code des sociétés, de mentionner dans son rapport de contrôle si les créanciers de la SPRL ont refusé ou accepté la liquidation déficitaire de la SPRL. Le réviseur d'entreprises doit également indiquer dans son rapport de contrôle si le rapport de l'organe de gestion contient ou non les indications nécessaires concernant le caractère déficitaire de la liquidation. Des directives plus détaillées relatives à cette mission de contrôle figurent dans les normes IRE relatives aux contrôles à opérer lors de la proposition de dissolution d'une SPRL du 6 décembre 2002.

Vereiste hoedanigheid van vennoten/aandeelhouders van een bedrijfsrevisorenkantoor

Men kan zich afvragen of er een bezwaar is tegen het feit dat de vennoot van een bedrijfsrevisorenkantoor geen natuurlijke persoon zou zijn, maar wel een burgerlijke maatschap en of de vennoten in een burgerlijke maatschap allemaal (actieve) bedrijfsrevisoren dienen te zijn. Voor het antwoord kan worden verwezen naar de definities en de interpretatie van de begrippen vennoot en aandeelhouder in het Vademecum 2009, Deel I, p. 101, e.v. Daaruit kan worden afgeleid dat er in de praktijk geen bezwaar is dat de vennoot van een bedrijfsrevisorenkantoor geen natuurlijk persoon zou zijn doch een burgerlijke maatschap, voor zover deze burgerlijke maatschap de hoedanigheid bezit van bedrijfsrevisor. De andere vennoten dienen niet allemaal actieve bedrijfsrevisoren te zijn. Het volstaat dat de meerderheid van de stemrechten in handen is van actieve bedrijfsrevisoren.

Verenigbare werkzaamheden met de titel van bedrijfsrevisor

Zoals ook blijkt uit de artikelen 48 en 49 van de wet van 22 april 1999 betreffende de boekhoudkundige en fiscale beroepen is het de bedrijfsrevisor toegestaan om de boekhouding van een onderneming te voeren. Ook het opzetten van een IT-systeem in een onderneming is toegelaten voor een bedrijfsrevisor, voor zover deze activiteit geen leveringen van goederen inhoudt, zelfs niet ten bijkomstige titel. Op de mogelijkheid om voormelde werkzaamheden uit te oefenen is er evenwel een wettelijk verbod voorzien in art. 183ter van het KB van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen, in het geval dat de bedrijfsrevisor commissaris is van de vennootschap die zal genieten van de diensten.

Vergoeding van de bedrijfsrevisor door de moeder vennootschap

Indien de vraag naar een wettelijk revisorale opdracht uitgaat van de Belgische (dochter)vennootschap en zij ook de bestemming is van deze prestaties, dient deze Belgische (dochter)vennootschap de geadresseerde te zijn van de honorariumstaat voor deze prestaties en niet een derde, zoals bijvoorbeeld de (buitenlandse) moeder vennootschap. Dit neemt uiteraard niet weg dat een overeenkomst tussen het bedrijfsrevisorenkantoor en de Belgische (dochter)vennootschap in aanwezigheid van de (buitenlandse) moeder vennootschap kan worden opgesteld, waarbij deze laatste zich borg stelt voor de betaling van de erelonen.

Duur van het mandaat van de commissaris

De term "jaar" in artikel 135, eerste lid van het Wetboek van vennootschappen dient begrepen te worden als "boekjaar", zijnde de periode waarop de jaarrekening die de commissaris controleert en waarover hij verslag uitbrengt, betrekking heeft (Cass. 5 juni 2008). De commissaris die telkens benoemd wordt voor een periode van drie "boekjaren" is geroepen om over de drie opeenvolgende jaar-rekeningen verslag uit te brengen. Een eventuele hernieuwing van het commissarismandaat is pas aan de orde nadat de commissaris over de drie opeenvolgende jaarrekeningen verslag heeft uitgebracht.

Qualité requise des associés/actionnaires d'un cabinet de révision

On peut se demander si rien ne s'oppose à ce que l'associé d'un cabinet de révision ne soit pas une personne physique mais une société de droit civil et si les associés d'une société de droit civil doivent tous être des réviseurs d'entreprises (actifs). En réponse à cette question, il peut être renvoyé aux définitions et interprétations des notions d'associé et d'actionnaire telles que reprises dans le Vademecum 2009, Tome I, p. 101 et suivantes. On peut en déduire qu'en pratique il n'y a pas d'objection à ce que l'associé d'un cabinet de révision ne soit pas une personne physique mais une société de droit civil pour autant que cette société de droit civil ait la qualité de réviseur d'entreprises. Les autres associés ne doivent pas tous être des réviseurs d'entreprises actifs. Il suffit que la majorité des droits de vote soit détenue par des réviseurs d'entreprises actifs.

Activités compatibles avec la qualité de réviseur d'entreprises

Ainsi qu'il ressort des articles 48 et 49 de la loi du 22 avril 1999 relative aux professions comptables et fiscales, un réviseur d'entreprises peut tenir la comptabilité d'une entreprise. Un réviseur d'entreprises peut également développer un système informatique au sein d'une entreprise pour autant que cette activité n'implique pas de livraison de biens, même pas à titre accessoire. L'article 183ter de l'arrêté royal du 30 janvier portant exécution du Code des sociétés prévoit toutefois une interdiction légale d'exercer les activités précitées lorsque le réviseur d'entreprises est le commissaire de la société qui bénéficiera des prestations.

Rémunération du réviseur d'entreprises par la société mère

Si la demande de réaliser une mission révisorale légale émane de la société (filiale) belge et qu'elle est également le destinataire de ces prestations, cette société (filiale) belge doit être le destinataire des notes d'honoraires pour ces prestations et non un tiers, soit la société mère (étrangère). Cela n'empêche certes pas qu'une convention puisse être établie entre le cabinet de révision et la société (filiale) belge en présence de la société mère (étrangère), par laquelle cette dernière se porte garant pour le paiement des honoraires.

Durée du mandat de commissaire

Le terme « an » repris à l'article 135, alinéa 1er du Code des sociétés doit être entendu comme « exercice », étant la période couverte par les comptes annuels contrôlés par le commissaire et sur lesquels il fait rapport (Cass. 5 juin 2008). Le commissaire, qui est à chaque fois nommé pour une période de trois « exercices », est appelé à faire rapport sur les comptes annuels pour trois exercices consécutifs. Le mandat de commissaire peut uniquement être renouvelé si le commissaire a fait rapport sur les comptes annuels pour trois exercices consécutifs.

Artikel 184, § 5 van het Wetboek van vennootschappen en de notie passiva zoals bedoeld in artikel 181 van het Wetboek van vennootschappen

Voorzieningen voor de kosten van ontbinding en vereffening (erelonen en dergelijke) dienen beschouwd te worden als passiva in het kader van het nieuw art. 184, § 5, 2° van het Wetboek van Vennootschappen. Aan de voorwaarde van afwezigheid van passiva kan tegemoet worden gekomen door de notaris, accountant en bedrijfsrevisor reeds vóór de invereffeningstelling te vergoeden (en desgevallend de teveel betaalde sommen tijdens de vereffening te recupereren), teneinde desbetreffende passiva te kunnen wegwerken. Aangezien deze problematiek eveneens de notarissen aanbelangt zal zij worden voorgelegd aan de Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat.

Article 184, § 5 du Code des sociétés et notion de « passifs » visée à l'article 181 du Code des sociétés

Les provisions pour frais de dissolution et liquidation (honoraires et frais similaires) doivent être considérées comme des passifs dans le cadre du nouvel article 184, § 5, 2° du Code des sociétés. La condition d'absence de passif peut être remplie en rémunérant le notaire, l'expert-comptable et le réviseur d'entreprises avant la mise en liquidation (et, le cas échéant, en récupérant les montants payés en trop, pendant la liquidation), afin de pouvoir résorber les passifs en question. Etant donné que cette problématique concerne également les notaires, elle sera soumise à la Fédération royale du Notariat belge.

IBR-Berichten

Werkzaamheden van de Raad

Vergaderingen van 1, 14 en 15 juni 2012

“Barnier” audithervorming – De Raad is tot een unaniem standpunt gekomen omtrent de wetgevingsvoorstellen van de Europese Commissie. De Voorzitter, de Ondervoorzitter en de Secretaris-generaal zullen zorgen voor de meest geschikte externe verspreiding ervan.

Nieuwe deontologische code – De Raad heeft het ontwerp van deontologische code herzien in het licht van de openbare raadpleging die hij hierrond georganiseerd had. De door de Raad goedgekeurde tekst werd voorgelegd aan de Hoge Raad voor de Economische Beroepen en aan de Minister bevoegd voor Economie, met het oog op de aaneming ervan als een norm of een koninklijk besluit.

Jaarlijkse strategische vergadering – Op 14 en 15 juni heeft de Raad een strategische vergadering gehouden te Hargimont, met de deelname van Prof. I. De POORTER, confraters P. HEMSCHOOTE en F. CALUWAERTS en meerdere kaderleden van het Instituut. De stand van de uitvoering van de strategische prioriteiten van de Raad werd geëvalueerd. Er werden verschillende workshops georganiseerd rond de verhoging van de kwaliteit van de revisorale werkzaamheden, de aantrekkelijkheid van het beroep en de toekomstige bijkomende Belgische norm naast de ISA's. De Voorzitter van het Rekenhof, I. DESOMER, heeft een uiteenzetting gegeven over de samenwerking tussen het Hof en het revisoraat, die hij wenst te versterken, met name ten aanzien van de nieuwe uitdagingen op het vlak van de controle van de overheidsrekeningen.

Frans-Belgisch Comité – De Raad heeft op 1 juni een belangrijke delegatie verwelkomd van de *Compagnie nationale des commissaires aux comptes français*, onder de leiding van zijn erevoorzitter V. BAILLOT. Beide instituten hebben voornamelijk de aan de gang zijnde Europese wetgevingswerkzaamheden besproken: herziening van de boekhoudrichtlijnen, hervorming van de audit, overheidsopdrachten.

Invoering in België van de ISAE en de ISRS – De Raad heeft besloten om een ontwerp van norm inzake de toepassing in België van de ISAE (*International Standards on Assurance Engagements*) en de ISRS (*International Standards on Related Services*) ter openbare raadpleging voor te leggen tot 15 oktober 2012. Een informatiesessie hieromtrent (en over het ontwerp van bijkomende Belgische norm naast de ISA's) zal doorgaan op 24 september, tijdens de middag.

Omzendbrieven, adviezen en mededelingen van de Raad – De Raad heeft een omzendbrief goedgekeurd inzake de *International Accounting Practice Note 1000 – “Special considerations in auditing financial instruments”*, een mededeling omtrent het praktisch instrument van de Commissie *Corporate Governance* voor de benoeming en de herbenoeming van de commissaris van genoteerde vennootschappen, alsook een mededeling omtrent de vertaling in het

Info IRE

Travaux du Conseil

Réunions des 1er, 14 et 15 juin 2012

Réforme « Barnier » de l'audit – Le Conseil s'est mis d'accord sur une position commune face aux propositions législatives de la Commission européenne. Le Président, le Vice-Président et le Secrétaire Général veilleront à sa diffusion externe la plus appropriée.

Nouveau code de déontologie – Le Conseil a revu le projet de code de déontologie à la lumière de la consultation publique qu'il avait organisée à ce sujet. Le texte approuvé par le Conseil a été transmis au Conseil supérieur des professions économiques et au Ministre des affaires économiques, en vue de le faire adopter par norme ou par arrêté royal.

Séminaire stratégique annuel – Les 14 et 15 juin, le Conseil s'est réuni en séminaire stratégique à Hargimont, avec la participation de la Prof. I. De POORTER, des confrères P. HEMSCHOOTE et F. CALUWAERTS, et de plusieurs cadres de l'Institut. L'état de mise en œuvre des priorités stratégiques du Conseil a été évalué. Des ateliers ont été organisés sur le renforcement de la qualité des travaux révisoraux, l'attractivité de la profession, et la future norme belge complémentaire aux ISAs. Le Président de la Cour des comptes, I. DESOMER, a présenté un exposé sur la collaboration de la Cour et du révisorat, qu'il souhaite renforcer, notamment au vu des nouveaux défis en matière de comptes publics.

Comité franco-belge – Le Conseil a accueilli le 1er juin une importante délégation de la *Compagnie nationale des commissaires aux comptes français*, conduite par son président honoraire V. BAILLOT. Les deux instituts se sont essentiellement concertés sur les travaux législatifs européens en cours : refonte des directives comptables, réforme de l'audit, marchés publics.

Introduction en Belgique des normes ISAE et ISRS – Le Conseil a décidé de soumettre à consultation publique, jusqu'au 15 octobre 2012, un projet de norme introduisant en Belgique les normes ISAE (*International Standards on Assurance Engagements*) et ISRS (*International Standards on Related Services*). Une session d'information sera organisée à ce sujet (ainsi qu'à propos du projet de norme complémentaire belge aux ISAs) le 24 septembre à l'heure du midi.

Circulaires, avis et communications du Conseil – Le Conseil a approuvé une circulaire relative à l'*International Accounting Practice Note 1000 – “Special considerations in auditing financial instruments”*, une communication relative à l'instrument pratique de la Commission *corporate governance* en matière de nomination et de renouvellement du commissaire des sociétés cotées, et une communication relative à la traduction en néerlandais et en français de l'ISRS 4400. En ce qui

Nederlands en in het Frans van ISRS 4400. Wat de wetwijzigingen van de vereffeningprocedure van vennootschappen betreft (en in het bijzonder de mogelijkheid om in één akte een vennootschap te ontbinden en te vereffenen), heeft de Raad zich in dit stadium beperkt tot het uitsturen van een mededeling en het verwijzen naar een later advies voor de interpretatie die moet worden gegeven aan de onduidelijke punten van de nieuwe bepalingen. Er zal in dit verband ook overleg worden gepleegd met de Federatie van de notarissen.

Abnormaal lage erelonen – De Raad heeft van gedachten gewisseld omtrent het voorstel geformuleerd door confraters tijdens de regionale ontmoetingen 2011, met als doel een sectoriële component op te nemen in het model dat gehanteerd wordt voor de analyse van de erelonen. Tevens wordt overwogen acties te nemen rond de bijzondere opdrachten. De Raad erkent het belang van deze voorstellen, maar vraagt aan de Commissie van Toezicht om voorrang te geven aan de aanwending van het reeds ontwikkeld analyse-instrument.

Niet-vermelding van de erelonen van de commissaris in de toelichting bij de jaarrekening – De Raad heeft meerdere confraters terechtgewezen van wie de erelonen systematisch niet waren vermeld in de toelichting bij de jaarrekening die zij zonder voorbehoud hadden gecertificeerd.

Vergadering van 6 juli 2012

Ontwerp van bijkomende Belgische norm bij de ISA's – De Raad heeft het ontwerp van norm goedgekeurd dat ter publieke raadpleging zal worden voorgelegd tot 15 oktober 2012. Op 24 september 2012 (tijdens het middaguur) zal een informatiesessie voor de confraters plaatsvinden. Het ontwerp wordt gekenmerkt door een bijzonder pro-actieve en constructieve benadering van de rol van de Belgische commissaris ten opzichte van de gecontroleerde entiteiten.

Nieuwe boekhoudrichtlijn – De Raad steunt het gemeenschappelijk standpunt van de Raad van de Europese Unie met betrekking tot de drempels maar maakt zich zorgen over de ontwikkeling van de werkzaamheden binnen het Europees Parlement.

Kwaliteitscontrole met betrekking tot de controles uitgevoerd overeenkomstig de ISA's – Gelet op het feit dat de ISA's sinds 2011 van toepassing zijn op de controle van kredietinstellingen en verzekeringsondernemingen, heeft de Raad leidraden goedgekeurd voor de kwaliteitscontroles die in dit verband in 2012 moeten worden uitgevoerd.

Conclusies van het jaarlijks strategisch seminarie - invoering van ISQC 1 in België – De Raad heeft conclusies getrokken uit zijn jaarlijks strategisch seminarie dat werd gehouden op 14 en 15 juni 2012. De belangrijkste conclusie is de principiële beslissing om ISQC 1 in België in te voeren door middel van een bruikbaar actieplan om de kantoren te helpen bij de voorbereiding hierop. Naar aanleiding van het strategisch seminarie worden ook een aantal andere maatregelen voorgesteld, meer bepaald inzake de afschaffing van de vermelding van het absoluut bedrag van de erelonen in de toelichting bij de jaarrekening, de bijwerking van het begeleidingsplan inzake de ISA's, de aantrekkelijkheid van het beroep en de kwaliteitscontrole.

Omzendbrieven, adviezen en mededelingen van de Raad – De Raad heeft een omzendbrief goedgekeurd aangaande de revisorale opdrachten met toepassing van het Vlaams Rekendecreet (waaronder

concerne les modifications législatives de la procédure de liquidation de sociétés (et notamment la possibilité de dissoudre et clôturer en un seul acte), le Conseil s'est contenté à ce stade d'adopter une communication, en renvoyant à un avis ultérieur l'interprétation à donner aux points ambigus des nouvelles dispositions. Une concertation avec la fédération des notaires sera organisée.

Honoraires anormalement bas – Le Conseil a débattu de la suggestion formulée par des confrères lors des rencontres régionales 2011, visant à intégrer une composante sectorielle dans le logiciel d'analyse des honoraires, ainsi qu'à développer également une action au sujet des missions spéciales. Tout en reconnaissant l'intérêt des suggestions, le Conseil demande à la commission de surveillance de donner la priorité à la mise en œuvre de l'outil d'analyse déjà développé.

Non-mention des honoraires du commissaire en annexe aux comptes annuels – Le Conseil a rappelé à l'ordre plusieurs confrères dont, systématiquement, les honoraires n'étaient pas mentionnés en annexe des comptes annuels qu'ils avaient certifiés sans réserve.

Réunion du 6 juillet 2012

Projet de norme belge complémentaire aux ISAs – Le Conseil a approuvé le projet de norme, pour soumission à consultation publique jusqu'au 15 octobre 2012. Une session d'information des confrères aura lieu le 24 septembre (sur le temps de midi). Le projet se caractérise par une approche très pro-active et constructive du rôle du commissaire belge par rapport aux entités auditées.

Nouvelle directive comptable – Le Conseil soutient la position commune atteinte au sein du Conseil de l'Union européenne en ce qui concerne les seuils, mais s'inquiète de l'évolution des travaux au Parlement européen.

Contrôle de qualité des audits ISA – Les ISAs étant d'application pour l'audit des établissements de crédit et des entreprises d'assurances depuis 2011, le Conseil a approuvé des guides pour les contrôles de qualité à mener en 2012 dans ce contexte particulier.

Conclusions du séminaire stratégique annuel - introduction en Belgique de l'ISQC1 – Le Conseil a tiré les conclusions de son séminaire stratégique annuel, tenu les 14 et 15 juin. La principale est la décision de principe d'introduire en Belgique l'ISQC 1, moyennant un plan d'action adéquat pour aider les cabinets à s'y préparer. D'autres actions sont également prévues à la suite du séminaire stratégique, notamment en matière de suppression de la publication du montant absolu des honoraires en annexe aux comptes annuels, de mise à jour du plan d'accompagnement aux ISAs, d'attractivité de la profession, et de contrôle de qualité.

Circulaires, avis et communications du Conseil – Le Conseil a approuvé une circulaire sur les missions révisorales en application du «Rekendecreet» flamand (impliquant une déclaration immédiate dé-

de verplichting tot uitgebreide onmiddellijke melding van deze opdrachten), alsook een omzendbrief betreffende het verkrijgen van de fiscale en sociale certificaten naar aanleiding van een inbreng in natura of een quasi-inbreng, en een mededeling betreffende artikel 206 van het Sociaal Strafwetboek. Daarnaast heeft de Raad ook een ontwerp van gedragsregels voor de economische beroepsbeoefenaars betreffende ronseling goedgekeurd.

Wetsvoorstellen van de Raad – De Raad heeft een aantal voorstellen goedgekeurd inzake de aanvulling van artikel 138 van het Wetboek van vennootschappen (om ook de ondernemingsraad in te lichten) en artikel 1391 van het Gerechtelijk Wetboek (om toegang te geven tot het centraal bestand van berichten van beslag in hoofde van de bedrijfsrevisoren), alsook een voorstel tot wijziging van het voorstel van nieuwe richtlijn over overheidsopdrachten (om dit niet verplicht te stellen voor de commissarismandaten).

Revisorale opdrachten bij de openbare instellingen van sociale zekerheid – De Raad heeft kennis genomen van een inventaris opgesteld door de Commissie van Toezicht. Hij heeft beslist om een werkgroep op te richten met het oog op het verduidelijken van het kader en de uitvoeringsmethoden van de betrokken opdrachten.

Evaluatie van de algemene vergadering 2012 – De Raad is tevreden met de blijvende daling van de stemmen tegen zijn beleid: in 2012 heeft 4 % van de confraters negatief gestemd over zijn kwijting (in vergelijking met 21 % in 2010 en 13 % in 2011).

Injunctie voor onvoldoende financiële onafhankelijkheid – De Raad heeft een confrater, waarvan de erelonen zowel laag waren in absoluut bedrag als buitengewoon geconcentreerd op één enkele opdracht, gelast om deze situatie te veranderen.

Tegenstelbaar karakter van de voorstellen van conclusies van de Commissie van Toezicht – Wanneer de Commissie overweegt om aan een dossier een ander gevolg te geven dan het louter klasseren hiervan, zal zij aan de betrokken confrater een samenvattende brief sturen om hem toe te laten zijn opmerkingen te formuleren.

Congolese stagiairs – De minister van Ontwikkelingssamenwerking heeft beurzen toegekend voor het opvangen van vier Congolese stagiairs in Brussel gedurende twee jaar en dit vanaf september 2012. De confraters die belangstelling hebben om dergelijke stagiairs in de toekomst op te vangen, worden verzocht zich te melden bij het secretariaat van de Stagedienst.

Deze berichten vormen niet de notulen van de beslissingen van de Raad. Enkel de notulen, zoals die worden goedgekeurd door de Raad, gelden als dusdanig.

taillée de ces missions), une circulaire sur l'obtention des certificats fiscaux et sociaux lors d'un apport en nature ou d'un quasi-apport, et une communication sur l'article 206 du Code pénal social. Un projet de lignes de conduite des titulaires d'une profession économique en matière de démarchage a également été approuvé par le Conseil.

Propositions législatives du Conseil – Le Conseil a approuvé des suggestions visant à compléter l'article 138 du Code des sociétés (pour informer aussi le conseil d'entreprise) et l'article 1391 du Code judiciaire (pour donner accès au fichier central des avis de saisie dans le chef des réviseurs d'entreprises), ainsi qu'une proposition d'amendement à la proposition de nouvelle directive en matière de marchés publics (pour ne pas y soumettre les mandats de commissaire).

Missions révisorales auprès des institutions publiques de sécurité sociale – Le Conseil a pris connaissance d'un état des lieux dressé par la commission de surveillance. Il a décidé de constituer un groupe de travail en vue de clarifier le cadre et les méthodes d'exécution des missions concernées.

Evaluation de l'assemblée générale 2012 – Le Conseil se réjouit de la diminution constante des votes négatifs à l'égard de sa politique: 4 % de votes négatifs sur sa décharge en 2012 (contre 21 % en 2010 et 13 % en 2011).

Injonction pour indépendance financière insuffisante – Le Conseil a enjoint un confrère, dont les honoraires étaient à la fois faibles en montant absolu et excessivement concentrés sur une seule mission, de modifier cette situation.

Caractère contradictoire des propositions de conclusions de la commission de surveillance – Lorsque la commission envisage de donner à un dossier une suite autre qu'un classement, elle enverra au confrère concerné un courrier récapitulatif lui permettant de faire valoir ses observations.

Stagiaires congolais – Le ministre de la coopération au développement a débloqué quatre bourses, qui permettront d'accueillir autant de stagiaires congolais pendant deux ans à Bruxelles à partir de septembre. Les confrères intéressés à accueillir dans le futur de tels stagiaires sont invités à se manifester auprès du secrétariat des stages.

Ces communiqués ne valent pas procès-verbal des décisions du conseil. Seul le procès-verbal, lorsqu'il sera approuvé par le Conseil, fait foi.

Kwaliteit van de revisorale werkzaamheden en abnormaal lage erelonen

De kwaliteit van de revisorale werkzaamheden en de bedreiging gevormd door de abnormaal lage erelonen, vormen één van de prioritaire actiegebieden van de Raad van het Instituut. De confraters Voorzitter Michel DE WOLF, en de Adjunct-Secretaris-generaal belast met de leiding over de dienst “Toezicht en Kwaliteitscontrole”, Isabelle MEUNIER, maken de balans op van de initiatieven die in dit verband tot nu toe werden genomen.

Qualité des travaux révisoraux et honoraires anormalement bas

La qualité des travaux révisoraux et les menaces que font peser sur elle des honoraires anormalement bas, constituent l'un des axes d'action prioritaires du Conseil de l'Institut. Les confrères Président, Michel DE WOLF, et Secrétaire Générale Adjointe en charge de la direction de la surveillance et du contrôle de qualité, Isabelle MEUNIER, font le point des initiatives prises à ce sujet jusqu'ici.

Michel DE WOLF: Isabelle MEUNIER, u bent de Adjunct-Secretaris-generaal van het IBR en u houdt zich ook bezig met toezicht en kwaliteitscontrole. Eén van de grootste prioriteiten van de Raad maar ook van de bedrijfsrevisoren zijn de lage erelonen. Kunt u een samenvatting geven van de beslissingen die door de Raad genomen werden betreffende de lage erelonen?

Isabelle MEUNIER: Het is inderdaad al sinds meerdere jaren één van de belangrijkste bezorgdheden van de Raad om toch iets te doen aan wat we mogen noemen de strijd tegen de lage erelonen. In het afgelopen jaar zijn in dat verband twee belangrijke projecten uitgewerkt die de bedoeling hebben om ofwel op vrij korte tijdspanne te kunnen reageren naar de vaststelling van lage erelonen maar ook op langere termijn te kunnen werken aan het tegenwerken, het vermijden of stopzetten van de neerwaartse trend van de erelonen. Er werden daarbij twee belangrijke projecten uitgewerkt.

Het eerste project heeft te maken met de verplichte opmaak van een urenbudget voor elk nieuw mandaat dat aanvaard wordt na 1 oktober 2011. Heden wordt aan de bedrijfsrevisor of de commissaris gevraagd om een gedetailleerd budget op te maken van de tijd die hij nodig acht om een mandaat uit te voeren. Vaak stelden we vast dat er een onvoldoende aantal uren besteed wordt aan de uitvoering van een opdracht, mogelijk te wijten aan een onjuiste en/of onvolledige inschatting van het urenbudget. Zodoende heeft de Werkgroep “Abnormaal lage erelonen” zich hierover gebogen en heeft een model uitgewerkt om, via een stappenplan de bedrijfsrevisor stapsgewijs in herinnering te brengen welke de verschillende aspecten zijn waarmee hij bij de uitvoering van zijn opdracht moet rekening houden. Ik geef een klein voorbeeld dat dit kan verduidelijken. Eén van de vragen die wordt gesteld is te bevestigen of de gecontroleerde vennootschap beursgenoteerd is, of een ondernemingsraad heeft. Indien bevestigend wordt geantwoord, dan is de bedrijfsrevisor eigenlijk verplicht om aandacht te schenken aan de materies die te maken hebben met de verplichtingen in het kader van beursgenoteerde vennootschappen of in het kader van een ondernemingsraad. Het model zal een indicatie geven dat uren dienen te worden gebudgetteerd inzake de controle van voormelde materies. Dit zijn slechts enkele aspecten die verwerkt werden in het model. Het model of de tool werd ter beschikking gesteld op de website van het ICCI, evenwel is het gebruik van deze specifieke tool niet verplicht. De vrijheid bestaat om iets equivalent op poten te zetten. Dit is het eerste project.

Het tweede project heeft te maken met wat we noemen de online mandaatmelding. Ook dit project heeft als doel de neerwaartse trend van de erelonen tegen te werken. Vandaag is het zo dat de informatie die beschikbaar is binnen het Instituut met betrekking tot de uitgevoerde opdrachten (inclusief de erelonen) verwerkt zit in wat we noemen “de tabel A” van de jaarlijkse mededeling. Gezien de tijdspanne die verloopt tussen het ontvangen van deze jaarlijkse mededeling (binnen de 6 maand na afsluiting van het boekjaar van het revisorenkantoor of tegen 30 juni van elk jaar voor de natuurlijke personen) en desgevallend het nemen van bepaalde acties met betrekking tot het al dan niet te laag niveau van erelonen, werd geopteerd om een project uit te werken waar de Raad, en met delegatiebevoegdheid aan de Commissie van Toezicht, de mogelijkheid zou hebben om sneller te kunnen reageren op de vaststelling van lage erelonen. De online mandaatmelding die hiervan het resultaat is, is eigenlijk een beetje teruggaan naar wat er principieel in het verleden reeds bestond, met name: de melding door de commissaris van de aanvaarding van een mandaat binnen de maand na aanvaarding. Deze melding zou evenwel niet meer op papier verlopen, maar via onze extranetmodule waarbij een zeer beperkt aantal gegevens dienen te worden meegedeeld: de naam van de vennootschap, het ereloon, het aantal gebudgetteerde uren en de datum van afsluiting van het boekjaar. Dit alles met het oog op de uitwerking van een proces waarvan de administratieve impact bij de revisoren beperkt kan blijven. Op basis van deze gegevens zal de Commissie van Toezicht dan oordelen in welke mate er te lage erelonen vastgesteld zijn.

Beide projecten werden zeer recent opgestart en de toekomst zal nu moeten uitwijzen of het systeem werkt en in hoeverre op korte of op lange termijn aanpassingen noodzakelijk zullen zijn.

Michel De Wolf: Zal het Instituut een reactie hebben als ik een melding van een nieuw mandaat doorvoer, bijvoorbeeld een grote Belgische bank, en ik meld dat ik een budget voorzie van 50 uren per jaar voor de controle van deze grote Belgische bank?

Isabelle MEUNIER: De opvolging van de mandaatmeldingen zal sowieso op maandelijks basis gebeuren door de Commissie van Toezicht. Op basis van de doorgevoerde meldingen tussen twee commissie vergaderingen, zal er elke maand een lijst worden opgemaakt.

Michel De Wolf: Van alle meldingen?

Isabelle MEUNIER: Enkel van alle meldingen van de afgelopen maand (dus tussen twee commissievergaderingen) die volgens een aantal criteria – die ik misschien straks eventueel zal kunnen toelichten – als te laag kunnen worden bestempeld, zij het in een eerste fase op basis van het ereloon. Vandaag is de online mandaatmelding en de weerhouden mandaten “lage erelonen” immers enkel gebaseerd op het bedrag van de erelonen in afwezigheid van het aantal uren per mandaat. De inschatting omtrent de uitvoering van een mandaat waarbij een te laag aantal uren wordt vooropgesteld, zal dus pas mogelijk zijn nadat onze database volledig zal voorzien in het aantal uren per opdracht. Dus minstens 3 jaar.

Michel De Wolf: Dus ik heb een melding gemaakt met 50 uren en een ereloon van 2.000 euro voor een grote Belgische bank.

Isabelle MEUNIER: Deze melding, indien zij aan de criteria beantwoordt, zal op de lijst komen die voorgelegd wordt aan de Commissie van Toezicht. De Commissie van Toezicht voorziet hierbij momenteel twee soorten acties te ondernemen, met name een “knipperlichtactie” en een “onderzoeksactie”. De meldingen zullen telkens terechtkomen in de database van de gehele populatie van uitgevoerde mandaten (dus inclusief alle meldingen die reeds werden doorgevoerd). Volgens de vooropgestelde criteria zullen daaruit de mandaten weerhouden worden die tot de laagste 10 % van de markt behoren. Voor de mandaten die in de categorie vallen tussen 5 % en 10 % zal een zogenaamde “alarmactie” worden opgezet, voor de categorie van mandaten die tot de laagste 5 % behoren zal een zogenaamde “onderzoeksactie” worden opgezet.

Michel De Wolf: Tien procent: wat betekent dat, 10 %? Waar zal mijn mandaatmelding van 50 uren tegen 2.000 euro terechtkomen? En wat zal er vervolgens gebeuren?

Isabelle MEUNIER: Zeker komt uw mandaatmelding voor in deze categorie. Indien het weerhouden mandaat kwoteert in de categorie van de 5 % tot 10 % laagste gevallen, dan zal de Commissie van Toezicht automatisch een brief versturen naar de betrokken confrater om hem te melden dat voormeld mandaat werd weerhouden in deze categorie en dat de Commissie van Toezicht zich het recht voorbehoudt om desgevallend een onderzoek in te stellen naar de uitoefening van de opdracht. “Knipperlichtactie”!

Michel De Wolf: Dus deze brief zal door het Instituut worden verstuurd ongeveer vijf weken na mijn melding?

Isabelle MEUNIER: Rekening houdende met het feit dat de melding dient te gebeuren binnen de maand na de aanvaarding zou deze brief in overleg met de voorzitter of plaatsvervangend voorzitter van de Commissie vrij snel en automatisch kunnen vertrekken. De Commissie beoogt immers om de selectiecriteria maandelijks op de database van de mandaten los te laten om op die manier snel te kunnen reageren. Desgevallend zullen er geen 5 weken nodig zijn om een brief te versturen.

Michel De Wolf: Zal de brief melden dat de erelonen abnormaal laag zijn?

Isabelle MEUNIER: Deze brief zal melden dat de erelonen van het mandaat, op basis van de criteria die de Commissie heeft vooropgesteld, zich binnen de categorie van de laagste 5 %-10 % van de markt bevinden. Op deze brief zal de confrater geen antwoord dienen te formuleren. Het doel van de brief is de aandacht te vestigen op het feit dat erelonen voldoende moeten zijn om de opdracht te kunnen uitvoeren in overeenstemming met de algemene controlenormen van het IBR. Deze brief zal tenslotte melden dat de Commissie zich het recht voorbehoudt om de kwaliteit van de uitgevoerde werkzaamheden in een latere fase na te kijken (knipperlichtactie).

Voor de mandaten die zich in de laagste categorie bevinden (laagste 5 % van de markt) zal de Commissie van Toezicht automatisch een informatiedossier openen. Ter verduidelijking, voor de vorige categorie van weerhouden mandaten (tussen 5 % en 10 %) wordt er geen enkel dossier geopend. Het blijft een knipperlicht. Volgend op de opening van een informatiedossier zal een brief worden verstuurd met melding dat het weerhouden mandaat tot de categorie van de laagste 5 % van de markt behoort en zal een eerste informatie

worden gevraagd aan de confrater met betrekking tot de manier waarop hij beoogt de opdracht uit te voeren, eventueel via de opvraging van het werkprogramma, het budget, enz. Desgevallend, na eerste analyse van de antwoorden door een lid van de Commissie van Toezicht (verslaggever), zal beoordeeld worden welke verdere acties dienen te worden ondernomen.

Michel De Wolf: Indien de Commissie besluit dat de erelonen ongelooflijk laag zijn, wat zal er dan gebeuren?

Isabelle MEUNIER: Zoals gezegd zal de verslaggever na ontvangst van het eerste antwoord oordelen over de volledigheid van de verkregen informatie. Indien geoordeeld wordt dat de verstrekte antwoorden onvoldoende verduidelijking geven en/of indien de verslaggever van oordeel is dat op basis van de verkregen informatie de opdracht niet kan worden uitgevoerd overeenkomstig de algemene controlenormen, dan kan de Commissie van Toezicht het informatiedossier sluiten en overgaan tot de opening van een toezichtdossier. Deze stap betekent dat de Commissie van oordeel is dat er mogelijks kwaliteitsproblemen zouden kunnen worden vastgesteld.

Michel De Wolf: Indien het antwoord op een eerste vraag tot informatie erin bestaat te melden dat ik het budget van 50 uren zal besteden aan het verkrijgen en nalezen van de bevestigingsbrief, het organiseren en bijwonen van enkele vergaderingen met het management en de ondernemingsraad en dat het beperkt aantal uren gemotiveerd wordt door het feit dat de rekeningen zeer duidelijk zijn en geen bijkomende werkzaamheden moeten worden uitgevoerd; wat dan?

Isabelle MEUNIER: De Commissie van Toezicht zal dan oordelen om een toezichtdossier te openen omdat er potentieel kwaliteitsproblemen kunnen worden vastgesteld. Daarna zijn er twee mogelijkheden: ofwel wacht de Commissie tot de opdracht uitgevoerd is om dan de uitgevoerde controlewerkzaamheden te onderzoeken (werd er voldoende kwaliteit besteed aan de uitvoering van de opdracht?) – ofwel kan de Commissie oordelen dat de verkregen informatie zo flagrant verkeerd is dat zij vooraf reeds weet dat het aantal opgegeven uren en de manier waarop deze zullen worden besteed, totaal onvoldoende lijken om de opdracht op een degelijke manier uit te voeren. De Commissie van Toezicht kan dan aan de Raad van het IBR voorstellen om via een injunctie de verplichting op te leggen een einde te stellen aan het mandaat, of ingeval geopteerd wordt voor de verderzetting van het mandaat, om het aantal uren te verhogen teneinde kwalitatief werk te kunnen afleveren. De verhoging van het aantal uren zou strikt genomen overeenkomen met een verhoging van de erelonen. De niet opvolging van de opgelegde injunctie kan desgevallend aanleiding geven tot een tuchtverwijzing. Hoe dan ook, het onderzoek van de Commissie inzake de kwaliteit van de uitgevoerde controlewerkzaamheden, zal op basis van de vastgestelde tekortkomingen (met of zonder injunctie), volgens de aard en de belangrijkheid ervan, worden beoordeeld en desgevallend ook aanleiding kunnen geven tot een tuchtverwijzing.

Michel De Wolf: Welke zijn de criteria die weerhouden werden om te beoordelen of een mandaat in de categorie van de laagste 5 % of 10 % van de markt behoort?

Isabelle MEUNIER: De erelonen die gemeld worden via de mandaatmeldingen zullen enkel vergeleken worden met marktgegevens (in eerste instantie volgens drie parameters: totaal actief/ereloon, omzet/ereloon en ereloon/aantal personeelsleden. De coëfficiënten bekomen uit elk van de drie voormelde parameters zullen in de gehele populatie van mandaten terechtkomen en zullen vervolgens per parameter en voor elk mandaat naar grootteorde worden gerangschikt. Aldus verkrijgen we een lijst waarin een populatie van bv. 21.000 mandaten zal gerangschikt zijn van 1 tot 21.000 voor elke parameter. De som van deze rangschikking bekomen voor de drie parameters zal opnieuw naar grootteorde worden gerangschikt. De mandaten die het laagst in de rangschikking zitten, komen potentieel in aanmerking voor verdere toetsing door de Commissie van Toezicht.

Een cijfervoorbeeld zal dit alles verduidelijken.

Het huidig databestand met ontvangen mandaatmeldingen (A tot J) kan bijvoorbeeld als volgt worden gerangschikt. De gekleurde gegevens werden door de bedrijfsrevisoren gemeld, de andere gegevens worden verkregen door het ondernemingsnummer voorlopig te koppelen aan de gegevens verkregen van de NBB.

Mandaat	Ereloon (A)	Balans KEUR (B)	Omzet KEUR (C)	Werk- nemers (D)	C/A	Rank 1	C/A	Rank 2	A/D	Rank 3	Rank 1+2+3
A	1.310	165.872	30.279	267	126619,5	1	23114,01	3	4,90	3	7
B	71.361	1.724.891	771.521	27.549	24171,34	5	10811,52	9	2,59	1	15
C	13.096	290.688	244.645	1.937	22196,67	7	18680,91	4	6,76	4	15
D	4.118	50.813	158.730	559	12339,35	10	38545,47	1	7,36	5	16
E	155.000	13.867.364	2.541.068	6.696	89466,86	2	16393,99	6	23,15	8	16
F	47.540	728.853	1.615.083	2.801	15331,37	8	33973,14	2	16,98	7	17
G	3.260	47.507	48.998	761	14572,8	9	15030,17	7	4,29	2	18
H	75.376	5.682.610	1.331.494	2.462	75390,18	3	17664,7	5	30,62	10	18
I	69.850	1.588.817	960.582	7.952	22746,13	6	13752,07	8	8,78	6	20
J	3.250	98.845	33.061	110	30413,92	4	10172,72	10	29,52	9	23

Bedrijfsrevisor X doet een nieuwe mandaatmelding K met een ereloon van 4.500 euro.

Na deze melding zal voormelde tabel als volgt worden aangepast:

Mandaat	Ereloon (A)	Balans KEUR (B)	Omzet KEUR (C)	Werk- nemers (D)	B/A	Rank 1	C/A	Rank 2	A/D	Rank 3	Rank 1+2+3
A	1.310	165.872	30.279	267	126619,5	1	23114,01	3	4,90	3	7
B	71.361	1.724.891	771.521	27.549	24171,34	5	10811,52	10	2,59	1	16
C	13.096	290.688	244.645	1.937	22196,67	8	18680,91	5	6,76	4	17
D	4.118	50.813	158.730	559	12339,35	11	38545,47	1	7,36	5	17
E	155.000	13.867.364	2.541.068	6.696	89466,86	2	16393,99	7	23,15	8	17
F	47.540	728.853	1.615.083	2.801	15331,37	9	33973,14	2	16,98	7	18
K	4.500	102.634	96.448	180	22807,54	6	21432,78	4	24,96	9	19
G	3.260	47.507	48.998	761	14572,8	10	15030,17	8	4,29	2	20
H	75.376	5.682.610	1.331.494	2.462	75390,18	3	17664,7	6	30,62	11	20
I	69.850	1.588.817	960.582	7.952	22746,13	7	13752,07	9	8,78	6	22
J	3.250	98.845	33.061	110	30413,92	4	10172,72	10	29,52	10	25

Mandaat A heeft de laagste ranking.

Michel De Wolf: Tijdens de regionale ontmoetingen hebben enkele confraters ook aangegeven dat een daling van de erelonen ten opzichte van de erelonen van de vorige commissaris eveneens een goed criterium zou zijn.

Isabelle MEUNIER: Dat is juist en daar werkt de Commissie van Toezicht nu ook mee. Ter gelegenheid van de vorige campagne die de Commissie van Toezicht voerde omtrent lage erelonen (2008) werd een database opgebouwd inzake de in de toelichtingen van de jaarrekeningen opgenomen erelonen, alsook deze die meegedeeld werden via de jaarlijkse mededelingen. Intussen heeft de Commissie een nieuwe campagne opgestart waarbij een vergelijking wordt gemaakt tussen de erelonen die toen gemeld werden en deze zoals ze vandaag worden opgenomen in de jaarrekeningen die in 2010 neergelegd werden bij de Nationale Bank. In het kader van deze systematische analyse werden recent een 300-tal brieven verstuurd waarbij de

Commissie van Toezicht specifiek de aandacht gevestigd heeft op alle erelonen die een daling hebben gekend ten opzichte van de vorige erelonen van minstens 20 % en minstens 5.000 euro. Ook in deze analyse vraagt de Commissie van Toezicht momenteel geen uitleg of verantwoording, maar behoudt zich het recht voor om in een latere fase eventueel een onderzoek te voeren.

Michel De Wolf : Ne peut-on pas, dans la profession de réviseur d'entreprises, se faire de la concurrence sur les prix ?

Isabelle MEUNIER : La concurrence est toujours une bonne chose dans toute profession, mais on constate aujourd'hui que la concurrence, telle qu'elle existe chez les réviseurs d'entreprises, a un impact néfaste. La concurrence doit être maintenue mais en ayant le souci, ou du moins la volonté, de délivrer un travail avant tout qualitatif.

Michel De Wolf : Est-ce que les services de l'Institut sont attentifs au principe dégagé par la Cour de Cassation comme quoi, en matière de services également, travailler sous le prix de revient n'est pas un comportement acceptable ?

Isabelle MEUNIER : Il est vrai que le débat sur le prix de revient – est-il permis de travailler sous celui-ci – revient de plus en plus souvent sur la table. De manière générale, tout le monde est d'accord sur le principe que travailler en-dessous du prix de revient n'est pas acceptable. La grande question est de savoir comment déterminer le prix de revient. Là il y a encore une certaine difficulté de trouver un point commun qui serait raisonnable et accepté par tous.

Michel De Wolf : Travailler en-dessous du coût de revient est en effet inacceptable à l'égard des confrères. La loi du 6 avril 2010 de protection des consommateurs n'interdit que la vente à perte de *biens*. Par contre, entre professionnels, travailler sous le coût de revient est considéré par la Cour de Cassation comme un comportement déloyal qui n'est en principe pas acceptable, ce qui, suite à l'arrêt de la Cour constitutionnelle à propos de l'application de la loi sur les pratiques de marché, est applicable aussi aux professions libérales. Mais la question, c'est évidemment de savoir ce qu'est le coût de revient. Et ce n'est pas nécessairement le coût de revient moyen, car cela peut être le coût marginal.

Michel De Wolf : Pourquoi n'impose-t-on pas des barèmes ?

Isabelle MEUNIER : Principalement, deux arguments ont été retenus pour ne pas appliquer de barèmes. Un premier argument, c'est de dire que si nous appliquons un barème, dans la pratique, ce barème pourrait devenir rapidement le taux maximum, et nous ne voulons naturellement pas aller dans cette direction. Deuxièmement, l'application de barèmes, selon la jurisprudence actuelle, irait à l'encontre du droit de la concurrence.

Michel De Wolf : Certains proposent d'obliger les cabinets individuellement à publier leurs barèmes. Les obliger à dire par exemple: « Nous travaillons avec des réviseurs et des assistants. Un réviseur associé travaille entre 100 et 200 euros de l'heure. Un assistant junior, entre 50 et 60 euros, etc. ».

Isabelle MEUNIER : Personnellement, je ne pense pas que cela solutionnera le problème. En effet, un associé ou un manager, un senior ou un assistant : chacun a ses propres connaissances et qualités au sein d'une équipe d'audit, et tout dépendrait du nombre d'heures qui seraient prestées par telle personne dans l'exécution de la mission. Donc subsister toujours le « moyen », de pouvoir jouer avec le nombre d'heures prestées par chaque membre de l'équipe. Deuxièmement, le taux qui sera publié par chaque cabinet – vu que les structures sont tellement différentes au sein de notre profession, nous avons de très grands cabinets, des cabinets moyens, des petits cabinets, et des personnes qui travaillent seules – serait tellement divergent.

Michel De Wolf : De richtlijn 2006/43 zegt ook dat één van de belangrijkste doelstellingen van de kwaliteitscontrole het toezicht op de erelonen is. U hebt veel gesproken over het werk van de Commissie van Toezicht, u hebt echter niets gezegd over de kwaliteitscontrole. Wordt deze problematiek ook aangekaart bij de kwaliteitscontrole, zij het door de inspecteurs en/of door de Commissie kwaliteitscontrole?

Isabelle MEUNIER : Ik veroorloof mij om even terug te komen op de online mandaatmeldingen of de campagne die gevoerd wordt met betrekking tot de analyse van eventuele daling van de erelonen over de periode 2007-2010. In de gevallen waar de Commissie van Toezicht misschien niet onmiddellijk een actie zal nemen of desgevallend in een latere fase een onderzoek wenst te voeren, zal er een nauwer overleg zijn tussen beide Commissies van Toezicht en Kwaliteitscontrole. De informatie die immers verkregen wordt naar aanleiding van de online mandaatmeldingen of via de systematische analyses kunnen eventueel worden gecontroleerd

in de mate dat de betrokken confrater bijvoorbeeld binnen het jaar of binnen de twee komende jaren wordt onderworpen aan een kwaliteitscontrole. Het is natuurlijk niet de bedoeling om het werk dubbel uit te voeren, en de confrater overvloedig te belasten met dezelfde aard van controles (toezicht en kwaliteitscontrole). De informatie kan immers uitgewisseld worden tussen beide commissies om in te spelen op deze problematiek met als doel de kwalitatieve uitvoering van de controleopdrachten na te streven. Dat is dus een eerste stap. In een tweede stap zou de uitwisseling van informatie tussen beide commissies verlopen via het doorgeven van deze informatie aan de inspecteur die de kwaliteitscontrole dient uit te voeren. Een laatste puntje is dat de huidige leidraden kwaliteitscontrole ook voorzien in twee vragen. Een eerste vraag die de inspecteur stelt, is om te beoordelen of het ereloon voldoende lijkt, op basis van de werkzaamheden die werden uitgevoerd, de uren die daaraan werden gespendeerd en de kwaliteit die daaruit naar voor gekomen is. Dit is natuurlijk een pure professionele kritische beoordeling die gevraagd wordt aan de inspecteur. Een tweede vraag werd tevens voorzien, ten gevolge van de recent ingevoerde verplichting om bij elke nieuwe opdracht/benoeming voortaan een gedetailleerd urenbudget te voorzien. Aan de inspecteur zal gevraagd worden om dit budget op te vragen en na te gaan of voldoende aandacht werd besteed aan de inschatting van de uit te voeren controlewerkzaamheden. Deze inschatting zal de bedrijfsrevisoren er alleszins toe aanzetten beter na te denken over de tijd nodig om een opdracht uit te voeren en de daaraan gekoppelde erelonen.

Michel De Wolf : Je crois qu'il faut aussi ajouter que le Conseil a pris quelques initiatives sur le plan politique externe à propos de ces questions d'honoraires anormalement bas. L'ICCI a publié un modèle de cahier des charges qui est spécialement destiné au secteur public, avec comme grand point que le prix n'est pas le seul critère. Le prix est un critère, mais à côté d'autres, tels que la qualité de l'équipe (p.ex.: mettons-nous du personnel bien qualifié ou moins bien qualifié au sein de l'équipe ?), le nombre d'heures que l'on consacre au mandat, la méthodologie, etc. Ce cahier des charges est en pratique aujourd'hui utilisé très largement. Il a le soutien de presque toutes les autorités de tutelle en Belgique. C'est donc une initiative externe que l'on a prise et où nous avons pu convaincre les pouvoirs publics – les pouvoirs adjudicateurs – de favoriser quelque chose qui n'est pas de la concurrence uniquement sur les prix.

Deuxièmement, nous avons fait partager de plus en plus notre position sur le fait que la directive (et la loi belge) s'égare en obligeant à publier le montant absolu des honoraires du commissaire. Cette publication généralisée absolue des honoraires donne lieu à une exacerbation de la concurrence sur le prix or plus le prix est bas, plus la qualité est faible : il y a de plus en plus une corrélation entre les deux, avec quelques nuances. Sur cette question-là, nous avons convaincu de plus en plus largement, en Belgique et en Europe, que l'on remplace la publication de ce montant absolu des honoraires par le pourcentage d'honoraires audit et non audit. Le but de la directive était de voir si le commissaire considère que l'audit est important ou bien si c'est juste un produit d'appel pour fournir par ailleurs des paquets de conseils fiscaux, etc.

Et puis la troisième initiative externe que nous avons prise, concerne les sociétés cotées et le gouvernement d'entreprise. Le commissaire est un élément important du gouvernement d'entreprise, et nous avons convaincu la commission *corporate governance* qu'il fallait s'intéresser à la question du renouvellement du commissaire : « *Est-ce qu'il faut, quand un commissaire a donné satisfaction, relancer un appel d'offres, dont on sait qu'il provoquera une tendance à diminuer les honoraires et donc la qualité de l'audit ?* ». Et l'autre question : « *Si on fait un appel d'offres, quels sont les critères ?* ». Nos propositions sont notamment de dire qu'il faut que les comités d'audit – puisque ces sociétés ont en principe des comités d'audit – annoncent à l'avance leurs critères et s'en justifient, qu'ensuite ils fassent sur cette base le choix du commissaire. Comme critères on peut songer à la connaissance du secteur, la capacité à travailler dans toutes les langues de Belgique. Mais peu importe quels sont exactement les critères, explicitons les critères et ne cachons le cas échéant pas une décision qui serait fondée essentiellement sur le fait qu'on prend le moins cher.

Ce sont donc des initiatives importantes qui ont été prises par le Conseil sur le plan politique externe.

Isabelle MEUNIER : Tout cela a certainement eu des effets, en ce qui concerne la sensibilisation. Car nous devons aller au-delà de la surveillance et de la répression. Il n'est naturellement jamais amusant de recevoir une lettre venant de la Commission de Surveillance.

Michel De Wolf : Sauf une lettre de classement.

Isabelle MEUNIER : Tout à fait. Je prends l'exemple typique des dernières lettres qui ont été lancées par rapport à notre campagne pour comparer les honoraires qui avaient baissé de plus de 20 % et de plus de 5.000 euros. Même s'il était dit explicitement dans les lettres qu'aucune réponse n'était attendue à ce stade, nous avons reçu des masses de réponses des confrères, du style : « *Oui mais, vous devez prendre en compte que la société a perdu une branche d'activités entre-temps, il y a eu une liquidation, une fusion, une scission, etc.* ». Mais indépendamment de cela, les confrères parlent entre eux, et c'est cela l'impact de la sensibilisation, c'est de

dire : « faites attention, parce que l'IRE, le Conseil, la Commission de Surveillance sont assez attentifs par rapport aux baisses d'honoraires ». D'autre part, le Conseil a délivré un nombre important d'injonctions pour mettre fin à des mandats, aux honoraires et aux prestations insuffisantes, ou du moins si les confrères n'y mettent pas fin, d'augmenter les honoraires et le nombre d'heures consacrées. Dans ces cas précis il a clairement été indiqué aux confrères que la Commission vérifiera les efforts qui auront été faits en vue d'améliorer la qualité du travail. A ce niveau-là aussi, les confrères concernés écrivent à l'Institut pour expliquer les mesures qu'ils ont prises entre-temps en vue de donner une suite favorable aux injonctions qui leur ont été imposées. Je pense donc que ça va dans la bonne direction. Ce qui est par contre encore assez nouveau, ce sont les déclarations immédiates de mandat. C'est encore un peu tôt pour pouvoir dire quel en sera l'impact. Mais beaucoup de confrères nous appellent déjà pour comprendre ce qui se passe, si les données sont bien introduites, etc. La prise de conscience, c'est le premier pas.

Un autre exemple : nous recevons en Commission de surveillance de manière régulière des informations transmises par des confrères concernant l'acceptation par un confrère d'une mission à un prix X et demandant à la Commission d'analyser la situation en expliquant qu'eux-mêmes, comme prédécesseur, ou postulant à l'appel d'offre, demandaient des honoraires beaucoup plus élevés. Même cette vague des « dénonciations » a diminué.

Michel De Wolf : En tant que Président de l'Institut je voudrais confirmer qu'on a en tout cas ralenti le phénomène destructeur de baisse des honoraires et donc de la qualité, et je m'appuie pour cela sur deux constatations. D'une part dans les courriers que je reçois comme Président au sujet des honoraires, je confirme ce que vient de dire la Secrétaire générale adjointe : ils sont plus rares et plus ciblés maintenant. Il y a des choses interpellantes qui continuent à se passer mais elles sont – je ne vais pas dire exactement dans quel secteur parce que c'est délicat – beaucoup plus limitées. Les confrères ont pris conscience que la concurrence exacerbée sur les prix n'était bonne pour personne, tout comme le fait de jouer un jeu où chacun se prend son petit avantage individuel en piquant un mandat à l'autre alors même qu'il ne faut quand-même pas oublier qu'une des grosses difficultés dans notre profession est que nous ne sommes pas en surcapacité. Nous avons par exemple – c'était un thème du conseil stratégique de cette année – un problème de recrutement (de personnel, de collaborateurs, de futurs associés de haut niveau). Nous avons aussi un problème de fidélisation ; nous avons des problèmes de surcharge de travail. On sait bien que beaucoup de réviseurs travaillent 50 ou 60 heures par semaine pendant de nombreux mois de l'année. Quand on est dans ce contexte-là, faire une concurrence sur les prix est particulièrement stupide. J'ai un associé dans mon bureau qui répète tous les ans, quand on parle de ce genre de sujets : « Si nous doublons nos honoraires et que nous perdons la moitié de nos clients, nous sommes encore gagnants, parce qu'on a le même revenu et on travaille deux fois moins. » Comme tu le disais, Isabelle, la sensibilisation est essentielle : il y a une prise de conscience que le petit coup bas qu'on fait à l'égard d'un confrère dans un dossier est globalement destructeur.

Par ailleurs, un autre élément de témoignage que je vois fort, c'est la comparaison par rapport aux pays étrangers. Nous savons que nous avons des honoraires plus bas que les pays environnants. On est plus bas que les Français, que les Luxembourgeois, que les Allemands, que les Anglais, que les Néerlandais. En Belgique on en a pris conscience, sur fond que nous sommes une profession dont la crédibilité est très forte. Chacun connaît mon point de vue là-dessus : nous sommes parmi les meilleurs du monde, ici en Belgique, parce que nous avons la spécialisation dans l'audit. Un réviseur d'entreprises doit consacrer son activité *principale* à l'audit. Ceci fait qu'on a beaucoup moins de confrères pour qui c'est une petite activité marginale pour combler des périodes creuses. Je crois que grâce à cela, nous avons développé un souci de la qualité avec la prise de conscience corrélative de la problématique des honoraires anormalement bas. En tout cas, avec ce que nous avons fait à ce sujet en Belgique à différents niveaux – et en faisant une des premières priorités stratégiques de ce Conseil qui a été élu il y a deux ans –, nous avons obtenu des premiers résultats. Meilleurs qu'à l'étranger.

Mededelingen, omzendbrieven en adviezen gericht aan de bedrijfsrevisoren

In mei, juni en juli 2012 werden aan de bedrijfsrevisoren, in voorkomend geval per e-mail, hiernavolgende **mededelingen, omzendbrieven en adviezen** gericht die ook op de website van het Instituut kunnen worden geconsulteerd onder het hoofdstuk "Documentatie" en eveneens kunnen worden gedownload:

Mededelingen

Mededeling 2012/08: Val-I-Pac: aankondiging wijziging van de controleprocedure en vrijstelling van controle voor het jaar 2011.

Mededeling 2012/09: Openbare raadpleging over het ontwerp van norm inzake de toepassing in België van de ISAE en ISRS normen (termijn: 15 oktober 2012).

Mededeling 2012/10: *International Standard on Related Services (ISRS) 4400* - vertaling in het Nederlands en in het Frans.

Mededeling 2012/11: Wijzigingen aan de vereffeningsprocedure van het Wetboek van vennootschappen.

Mededeling 2012/12: Openbare raadpleging over het ontwerp van bijkomende norm bij de in België van toepassing zijnde ISA's met betrekking tot het commissarisverslag (termijn: 15 oktober 2012).

Mededeling 2012/13: Commissie *Corporate Governance* - Praktische vuistregel voor de procedure van de benoeming en eventuele herbenoeming van de commissaris.

Mededeling 2012/14: Mededeling van de CFI met betrekking tot de landen met strategische tekortkomingen op het gebied van de bestrijding van het witwassen van geld en de financiering van terrorisme, zoals vastgesteld door de FAG en de te nemen maatregelen voor deze landen.

Omzendbrieven

Omzendbrief 2012/06: IAASB - International Auditing Practice Note 1000 "*Special Considerations in Auditing Financial Instruments*".

Omzendbrief 2012/07: Het verkrijgen binnen de wettelijke termijnen van de fiscale en sociale certificaten naar aanleiding van een controledracht over een inbreng in natura of een quasi-inbreng.

Omzendbrief 2012/08: Vlaams Rekendecreet - uitbreiding van de taken van de bedrijfsrevisoren.

Adviezen

Nihil.

Communications, circulaires et avis adressées aux réviseurs d'entreprises

Les **communications, circulaires et avis** suivants, qui peuvent également être consultés et téléchargés sous la rubrique « Documentation » du site internet de l'Institut, ont été adressés aux réviseurs d'entreprises durant les mois de mai, juin et juillet 2012, le cas échéant par courriel :

Communications

Communication 2012/08 : Val-I-Pac : modification de la procédure de contrôle et dispense du contrôle pour l'année 2011.

Communication 2012/09 : Consultation publique sur le projet de norme relative à l'application des normes ISAE et ISRS en Belgique (délai : 15 octobre 2012).

Communication 2012/10 : *International Standard on Related Services (ISRS) 4400* - traduction en français et en néerlandais.

Communication 2012/11 : Modifications du Code des sociétés en ce qui concerne la procédure de liquidation.

Communication 2012/12 : Consultation publique sur le projet de norme complémentaire aux normes ISA applicables en Belgique concernant le rapport du commissaire (délai : 15 octobre 2012).

Communication 2012/13 : Commission *Corporate Governance* – Règle pratique pour la procédure de nomination et de l'éventuelle réélection du commissaire.

Communication 2012/14 : Communication de la CTIF relative aux pays avec des insuffisances stratégiques en matière de lutte contre le blanchiment de capitaux et le financement du terrorisme telles qu'identifiées par le GAFI et les mesures à prendre à l'égard de ces pays.

Circulaires

Circulaire 2012/06 : IAASB - International Auditing Practice Note 1000 « *Special Considerations in Auditing Financial Instruments* ».

Circulaire 2012/07 : Obtention dans les délais légaux des certificats fiscaux et sociaux à l'occasion d'une mission de contrôle d'un apport en nature ou d'un quasi-apport.

Circulaire 2012/08 : Décret flamand - extension des missions des réviseurs d'entreprises.

Avis

Nihil.

Wijzigingen in het register mei - juni - juli 2012

Bedrijfsrevisoren natuurlijke personen

Overlijden erebedrijfsrevisor:

SILLS Michael M.R. (A00962)

Overlijden bedrijfsrevisor:

PIRLOT Philippe (A01697).

Inschrijving in het register op voorlegging van het uittreksel van het proces-verbaal van de eedaflegging – art. 5 van de wet van 22 juli 1953 en art. 2 van het erkenningsreglement:

BRAYE Gauthier (A02369), DESSEYN Annelies (A02377), HEYLEN Yannick (A02371), HOUL Chehrazad (A02380), KNAEPEN Philippe (A02378), LOMBAERTS Ellen (A02372), MAETENS Joeri (A02381), MOUTON Mieke (A02373), MUYLAERT Kurt (A02374), PALMANS Bart (A02375), SCHMETZ Christian (A02370), TEIRLINCK Jeroen (A02376), TINDEMANS Ellen (A02379)

Ontslagnemingen – art. 17 van het erkenningsreglement:

BURGELMAN Alexandra (A00465), CHABERT Danny (A01128), DE LANDSHEER Jan Frank (A00512), DODEMONT Jean (A00692), GUEVAR Bertrand (A00643), JOOS Ronny (A01915), POTEL Guillaume (A01850), VAN ELSACKER Luk (A01808), VAN STEENVOORT Marc (A01159), VERCAUTEREN Jan (A01307)

Titel van erebedrijfsrevisor – art. 11, § 2 van de wet van 22 juli 1953 en art. 4, § 1 huishoudelijk reglement:

BURGELMAN Alexandra (A00465), DE LANDSHEER Jan Frank (A00512), GUEVAR Bertrand (A00643)

Bedrijfsrevisoren die zich tijdelijk verhinderd verklaarden om revisorale opdrachten uit te voeren overeenkomstig art. 13, § 2 van de wet van 22 juli 1953:

ALMER Michaël (A02085), GASTHUYS Dieter (A02304), LASCHET Sonia (A02264), RENDERS Dennis (A02290), SANTENS Annelies (A02342), VAN DALE Vicky (A02175), VAN DE PERRE Stef (A02351)

Bedrijfsrevisoren die verklaarden niet langer verhinderd te zijn om revisorale opdrachten uit te voeren:

DELANOYE Didier (A02154), VESSIE Bénédicte (A01744)

Modifications apportées au registre mai - juin - juillet 2012

Réviseurs d'entreprises personnes physiques

Décès réviseur honoraire :

SILLS Michael M.R. (A00962).

Décès réviseur d'entreprises :

PIRLOT Philippe (A01697).

Inscription au registre sur présentation de l'extrait du procès-verbal de la prestation de serment – art. 5 de la loi du 22 juillet 1953 et art. 2 du règlement d'agrément :

BRAYE Gauthier (A02369), DESSEYN Annelies (A02377), HEYLEN Yannick (A02371), HOUL Chehrazad (A02380), KNAEPEN Philippe (A02378), LOMBAERTS Ellen (A02372), MAETENS Joeri (A02381), MOUTON Mieke (A02373), MUYLAERT Kurt (A02374), PALMANS Bart (A02375), SCHMETZ Christian (A02370), TEIRLINCK Jeroen (A02376), TINDEMANS Ellen (A02379).

Démissions – art. 17 du règlement d'agrément :

BURGELMAN Alexandra (A00465), CHABERT Danny (A01128), DE LANDSHEER Jan Frank (A00512), DODEMONT Jean (A00692), GUEVAR Bertrand (A00643), JOOS Ronny (A01915), POTEL Guillaume (A01850), VAN ELSACKER Luk (A01808), VAN STEENVOORT Marc (A01159), VERCAUTEREN Jan (A01307).

Titre honorifique – art. 11, § 2 de la loi du 22 juillet 1953 et art. 4, § 1er du règlement d'ordre intérieur :

BURGELMAN Alexandra (A00465), DE LANDSHEER Jan Frank (A00512), GUEVAR Bertrand (A00643).

Réviseurs d'entreprises qui ont déclaré être momentanément empêchés d'exercer des missions de révision conformément à l'art. 13, § 2 de la loi du 22 juillet 1953 :

ALMER Michaël (A02085), GASTHUYS Dieter (A02304), LASCHET Sonia (A02264), RENDERS Dennis (A02290), SANTENS Annelies (A02342), VAN DALE Vicky (A02175), VAN DE PERRE Stef (A02351).

Réviseurs d'entreprises qui ont déclaré ne plus être empêchés d'exercer des missions de révision :

DELANOYE Didier (A02154), VESSIE Bénédicte (A01744).

Bedrijfsrevisoren die geen revisorale opdrachten wensen uit te voeren of kunnen uitvoeren omwille van andere wettelijke redenen overeenkomstig art. 13, § 2 van de wet van 22 juli 1953:

SCHOLLIERS Kathy (A02283), VESSIE Bénédicte (A01744)

Bedrijfsrevisorenkantoren

Inschrijvingen – art. 6 van de wet van 22 juli 1953 en art. 3 van het erkenningsreglement:

B00821 - BVBA BOES JOSEPH-MICHEL BEDRIJFSREVISOR

Ontslagnemingen – art. 17 van het erkenningsreglement:

B00149 - SPRL B. GUEVAR & C°

B00257 - BVBA Patrick Camu

B00346 - BVBA EDDY LOOTS, bedrijfsrevisor

B00525 - SPRL Philippe Longestaey, Réviseur d'entreprises-bedrijfsrevisor

B00599 - BVBA M. Van Steenvoort.

IBR-Evenementen

31 mei 2012 – Ontmoeting met de tuchtinstanties

De jaarlijkse ontmoeting met de tuchtmagistraten vond plaats op 31 mei 2012 op het IBR. Aan deze ontmoeting hebben in het bijzonder meerdere leden van de Raad van het IBR deelgenomen.

Professor B. TILLEMAN heeft een overzicht gegeven van de tuchtrecht-spraak medio 2011 – medio 2012. In antwoord op een vraag van de Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, heeft de Erevoorzitter van het Hof van Cassatie, I. VEROUGSTRATE, bevestigd dat niettegenstaande de vervolgte partijen kunnen afzien van de openbaarheid van de debatten, de vonnissen in openbare zitting worden uitgesproken.

Réviseurs d'entreprises qui ne souhaitent pas ou ne peuvent pas exercer des missions révisorales pour d'autres raisons que celles visées à l'art. 13, § 2 de la loi du 22 juillet 1953 :

SCHOLLIERS Kathy (A02283), VESSIE Bénédicte (A01744)

Cabinets de révision

Inscriptions – art. 6 de la loi du 22 juillet 1953 et art. 3 du règlement d'agrément :

B00821 - BVBA BOES JOSEPH-MICHEL BEDRIJFSREVISOR

Démissions – art. 17 du règlement d'agrément :

B00149 - SPRL B. GUEVAR & C°

B00257 - BVBA Patrick Camu

B00346 - BVBA EDDY LOOTS, bedrijfsrevisor

B00525 - SPRL Philippe Longestaey, Réviseur d'entreprises-bedrijfsrevisor

B00599 - BVBA M. Van Steenvoort.

Événements IRE

31 mai 2012 – Rencontre avec les instances disciplinaires

La rencontre annuelle avec les magistrats disciplinaires s'est tenue le 31 mai 2012 à l'IRE, plusieurs membres du Conseil de l'IRE étaient notamment présents.

Le Professeur B. TILLEMAN a présenté la chronique de jurisprudence disciplinaire mi 2011 – mi 2012. En réponse à une question du secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, le Président honoraire de la Cour de cassation, I. VEROUGSTRATE, a confirmé que nonobstant le fait que les parties poursuivies peuvent renoncer à la publicité des débats, le prononcé a lieu en audience publique.

I. VEROUGSTRATE, A. SPIRITUS-DASSESE et M. DE WOLF

12 juli 2012 – Persconferentie: Nieuw commissarisverslag, nieuwe revisorale opdrachten: de stakeholders worden aangemoedigd om hun mening te uiten

De grondige hervorming van het commissarisverslag en de eventuele gevolgen ervan voor de 24.000 betrokken vennootschappen en verenigingen hebben veel belangstelling gewekt bij de journalisten die massaal aanwezig waren op de persconferentie van 12 juli.

I. VANBEVEREN, M. DE WOLF en E. VANDERSTAPPEN

12 juillet 2012 – Conférence de presse : Nouveau rapport du commissaire, nouvelles missions révisorales : les parties prenantes invitées à s'exprimer

La réforme en profondeur du rapport du commissaire et ses éventuelles conséquences pour les 24.000 sociétés et associations concernées ont suscité un vif intérêt auprès des journalistes venus en nombre à la conférence de presse du 12 juillet.

OVERZICHT VAN VERSCHENEN ARTIKELS

Nieuws in het kort

België

De Commissie voor Boekhoudkundige Normen publiceerde volgende adviezen:

Advies 2012/6 van 21 maart 2012: “De boekhoudkundige verwerking van de *tax shelter* in hoofde van de productievennootschap”.

Advies 2012/7 van 17 april 2012: “De boekhoudkundige verwerking van de *tax shelter* in hoofde van de investeerder”. Dit advies vervangt advies 2010/7.

Advies 2012/8 van 6 juni 2012: “De boekhoudkundige verwerking van de inbreng in eigendom in een Belgische burgerlijke maatschap die niet de rechtsvorm heeft aangenomen van een handelsvennootschap”.

Advies 2012/9 van 6 juni 2012: “De boekhoudkundige verwerking van de verwerving van een vast actief voor een variabele prijs die afhankelijk is van een toekomstige en onzekere gebeurtenis die een rechtstreeks verband houdt met het nut dat het verworven actief heeft voor de vennootschap”. Dit advies vervangt adviezen 126/9 en 126/10.

Advies 2012/10 van 4 juli 2012: “Te verwaarlozen betekenis”.

Actualités en bref

Belgique

La Commission des normes comptables a publié les avis suivants :

Avis 2012/6 du 21 mars 2012 : « Le traitement comptable du *tax shelter* dans le chef de la société de production ».

Avis 2012/7 du 17 avril 2012 : « Le traitement comptable du *tax shelter* dans le chef de l'investisseur ». Cet avis remplace l'avis 2010/7.

Avis 2012/8 du 6 juin 2012 : « Le traitement comptable d'un apport en propriété dans une société civile de droit commun belge n'ayant pas adopté la forme juridique d'une société commerciale ».

Avis 2012/9 du 6 juin 2012 : « Le traitement comptable de l'acquisition d'une immobilisation à un prix variable en fonction d'un événement futur et incertain ayant un lien direct avec l'avantage que présente l'actif acquis pour la société ». Cet avis remplace les avis 126/9 et 126/10.

Avis 2012/10 du 4 juillet 2012 : « Intérêt négligeable ».

Vereenvoudiging van de procedure voor de vereffening van vennootschappen

In het Belgisch Staatsblad van 7 mei 2012 werd de wet van 19 maart 2012 gepubliceerd tot wijziging van het Wetboek van vennootschappen inzake de vereffeningprocedure. Vennootschappen zullen sinds 17 mei 2012, de datum van inwerkingtreding van de wet, dezelfde dag en in één akte officieel ontbonden en vereffend kunnen worden zonder dat er een vereffenaar dient te worden aangesteld. In de praktijk was dit al zo.

De wet knoopt er wel een aantal voorwaarden aan vast. Zo is een snelle vereffening zonder vereffenaar slechts mogelijk op voorwaarde: 1) dat er geen "passiva" zijn (de "passiva" moeten dus worden weggewerkt vóór de invereffeningstelling), en 2) dat alle aandeelhouders of vennoten op de algemene vergadering aanwezig zijn (of geldig vertegenwoordigd zijn) en ze eenparig voor de ontbinding en vereffening in één akte stemmen. Daarnaast stemt een wet van 22 april 2012 ook het Gerechtelijk Wetboek af op deze nieuwe vereffeningprocedure.

KB 29 april 2012 – Benoeming van de voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter van de Nederlandstalige Kamer van de Tuchtcommissie van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren

Op voorstel van de Minister van Justitie werden de nieuwe voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter van de Nederlandstalige Kamer van de Tuchtcommissie van het IBR benoemd, met name mevrouw G. KIPS en de heer T. VAN HOUTTE. Deze benoemingen verschenen in het Belgisch Staatsblad van 24 mei 2012. De Raad van het IBR verheugt zich hierover en feliciteert de benoemde magistraten.

23 mei 2012 – Commissie Corporate Governance

De Voorzitter van het IBR, M. DE WOLF, heeft deelgenomen aan de vergadering van de Commissie *Corporate Governance*. Het voorstel van een "praktisch instrument" voor de benoeming en herbenoeming van de commissaris van genoteerde vennootschappen, uitgewerkt in overleg met het IBR, werd goedgekeurd.

Dit is het resultaat van een maatregel die vele maanden geleden werd getroffen door de Voorzitter en de Ondervoorzitter, bijgestaan door de Secretaris-generaal van het IBR en I. VANBEVEREN, IBR-Adviseur in het kader van de Normen voor de beroepsuitoefening.

De Commissie overweegt overigens om in 2013 een herziene code inzake deugdelijk bestuur te publiceren. Meerdere leden van de Commissie, onder wie de Voorzitter van het IBR, hebben echter aangestipt dat er vooraf een opportuniteits- en effectenstudie zou moeten worden verricht. Dit zal opgenomen worden in de eerste fase van het project.

1 juni 2012 – Praktische vuistregel van de Commissie Corporate Governance voor de procedure van de benoeming en eventuele herbenoeming van de commissaris

De Commissie *Corporate Governance* heeft een « praktische vuistregel » gepubliceerd voor de procedure van de benoeming en eventuele herbenoeming van de commissaris van genoteerde vennootschappen, die is opgesteld in overleg met het IBR. Deze praktische vuistregel is uitgewerkt om tegemoet te komen aan de Europese

Procédure simplifiée de liquidation des sociétés

Au Moniteur belge du 7 mai 2012 la loi du 19 mars 2012 modifiant le Code des sociétés concernant la procédure de liquidation a été publiée. Depuis le 17 mai 2012, date d'entrée en vigueur de cette loi, les sociétés pourront officiellement être dissoutes et liquidées le même jour et dans un seul acte sans devoir désigner de liquidateur. La pratique était déjà en ce sens.

La loi impose cependant plusieurs conditions. Une liquidation rapide sans liquidateur n'est ainsi possible qu'à la condition : 1) qu'il n'y ait pas de « passif » (le « passif » doit donc être éliminé avant la mise en liquidation) et 2) que tous les actionnaires ou associés soient présents (ou valablement représentés) à l'assemblée générale et optent à l'unanimité pour la dissolution et la liquidation dans un seul acte. Une loi du 22 avril 2012 adapte également le Code judiciaire pour tenir compte de cette modification.

AR 29 avril 2012 – Désignation des président effectif et président suppléant de la chambre néerlandophone de la Commission de discipline de l'Institut des Réviseurs d'Entreprises

Sur proposition du Ministre de la Justice, les nouveaux président effectif et président suppléant de la chambre néerlandophone de la Commission de discipline de l'IRE, Madame G. KIPS et Monsieur T. VAN HOUTTE, ont été désignés. Ces nominations ont été publiées dans le Moniteur belge du 24 mai 2012. Le Conseil de l'IRE s'en réjouit et félicite les magistrats désignés.

23 mai 2012 – Commission Corporate Governance

Le Président de l'IRE, M. DE WOLF a participé à la réunion de la Commission *Corporate Governance*. La proposition, concertée avec l'IRE, « d'instrument pratique » en matière de nomination et de renouvellement du commissaire des sociétés cotées a été approuvée.

Il s'agit de l'aboutissement d'une démarche entamée par le Président et le Vice-Président assistés du Secrétaire général de l'IRE et I. VANBEVEREN, Conseiller IRE pour les normes d'exercice professionnel, il y a de nombreux mois.

La Commission envisage par ailleurs la publication en 2013 d'un Code de gouvernement d'entreprise révisé. Toutefois, plusieurs membres de la Commission, dont le Président de l'IRE, ont souligné qu'une étude d'opportunité et d'impact préalable devrait être effectuée. Ceci sera intégré dans la première phase du projet.

1er juin 2012 – Règle pratique de la Commission Corporate Governance pour la procédure de nomination et de l'éventuelle réélection du commissaire

La Commission *Corporate Governance* a publié une « règle pratique » pour la procédure de nomination et l'éventuelle réélection du commissaire des sociétés cotées, qui a été établie en concertation avec l'IRE. Cette règle pratique est développée pour répondre aux évolutions européennes concernant la profession d'audit traduisant un

evoluties in verband met het auditberoep, die aantonen dat er vraag is naar het versterken van de kwaliteit en van de transparantie van de audit door de onafhankelijke commissaris. Enerzijds onderstreept dit document dat de oproep tot het indienen van offertes best gegrondd wordt op vooraf vastgestelde selectiecriteria en anderzijds voorziet de vuistregel in een driejaarlijkse beoordeling door het auditcomité van het werk van de commissaris met het oog op diens herbenoeming. In geval van positieve beoordeling door het auditcomité, kan de raad van bestuur vervolgens, in het bijzonder bij openbare aanbevelingen, aan de aandeelhouders en, in voorkomend geval, aan de ondernemingsraad de herbenoeming van de externe auditor voorleggen, zonder daarbij een ingewikkelde procedure op te zetten.

1 juni 2012 – Goedkeuring door de Vlaamse regering van het ontwerpbesluit Controle en Single Audit in uitvoering van het Rekendecreet van 8 juli 2011 – nieuwe opdrachten voor de bedrijfsrevisor

Op voorstel van minister-president K. PEETERS en minister P. MUYTERS heeft de Vlaamse Regering haar principiële goedkeuring gehecht aan een besluit over de controle en single audit. Het gaat om een uitvoeringsbesluit bij het Rekendecreet, dat de voorwaarden bepaalt voor de revisorale controle en de certificering, en dat de samenwerking regelt tussen de centrale en decentrale auditdiensten en de instanties die toezicht, controle of audit uitvoeren. Over dit ontwerp van besluit wordt het advies ingewonnen van de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) en daarna van de Raad van State.

4 juni 2012 – Ontmoeting met de heren E. KIRSCH en H. NAUDTS

De voorzitter van het IBR, M. DE WOLF, en de Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, werden ontvangen door de Directeur van de strategische cel Financiën van het kabinet van Minister S. VANACKERE, de heer E. KIRSCH, en door de Adjunct-Kabinetsdirecteur, de heer H. NAUDTS, op 4 juni 2012 om het Memorandum van het IBR aan de Regering voor te stellen.

4 juni 2012 – Ontmoeting met de heer F. DIOMEDA (EFAA)

De Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, heeft op 4 juni de CEO van de EFAA (*European Federation of Accountants and Auditors*), de heer F. DIOMEDA ontvangen op het IBR. In aanwezigheid van S. VAN BELLINGHEN, algemeen afgevaardigde Europese aangelegenheden IBR, I. VAN BEVEREN, Adviseur IBR, en A. CAUWE, attachée IBR, werd de toepassing van de ethische regels van de IESBA binnen de SMP's besproken. De Secretaris-generaal heeft meegedeeld dat het IBR van plan is om een openbare raadpleging te organiseren rond het normatief kader van de controle- en *compilation*opdrachten, de samenwerking FEE – EFAA en de rol van de instituten en federaties in het kader van de samenwerking met de ontwikkelingslanden.

5 juni 2012 – IFA – studiedag Fraudebestrijding

De Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, heeft op 5 juni 2012 deelgenomen aan de jaarlijkse conferentie van het *Institute of Forensic Auditors* (IFA), gehouden te Brussel. Te dezer gelegenheid heeft hij de aandacht gevestigd op de ontwikkelingen op het vlak van de contro-

souhait de renforcer la qualité et la transparence de l'audit effectué par le commissaire indépendant. D'une part, ce document souligne que l'appel d'offres devrait s'appuyer sur des critères de sélection préétablis, et, d'autre part, la règle pratique prévoit en une évaluation trisannuelle des travaux du commissaire par le comité d'audit dans l'optique de la proposition de sa réélection. Si l'évaluation du comité d'audit est positive, le conseil d'administration peut ensuite, plus en particulier dans les cas des appels d'offre, soumettre la réélection de l'auditeur externe aux actionnaires, et le cas échéant au conseil d'entreprise, sans la mise en place d'une procédure complexe.

1er juin 2012 – Approbation par le Gouvernement flamand du projet d'arrêté « Contrôle et Single Audit » en exécution du décret des comptes du 8 juillet 2011 – Nouvelles missions pour le réviseur d'entreprises

Sur proposition du ministre-président K. PEETERS et du ministre P. MUYTERS, le Gouvernement flamand a marqué son accord de principe sur un arrêté sur le contrôle et le *single audit* (contrôle unique). Il s'agit d'un arrêté d'exécution du décret des comptes qui définit les conditions auxquelles le contrôle révisoral et la certification doivent être effectués, et qui règle la collaboration entre les services d'audit centralisés et décentralisés et les instances qui sont chargées de la surveillance, du contrôle ou de l'audit. Les avis du Conseil socio-économique de la Flandre (SERV) puis du Conseil d'Etat à l'égard de ce projet d'arrêté seront recueillis.

4 juin 2012 – Rencontre avec MM. E. KIRSCH & H. NAUDTS

Le Président de l'IRE, M. DE WOLF, et le Secrétaire général de l'IRE, David SZAFRAN, ont été reçus par le Directeur de la Cellule stratégique des Finances du Cabinet du ministre S. VANACKERE, Monsieur E. KIRSCH, et par le Directeur de cabinet adjoint, Monsieur H. NAUDTS, le 4 juin 2012 pour présenter le Memorandum de l'IRE au Gouvernement.

4 juin 2012 – Rencontre avec M. F. DIOMEDA (EFAA)

Le Secrétaire général, D. SZAFRAN, a reçu le 4 juin à l'IRE le CEO de l'EFAA (*European Federation of Accountants and Auditors*), Monsieur F. DIOMEDA. En présence de S. VAN BELLINGHEN, déléguée générale affaires européennes IRE, I. VAN BEVEREN, Conseiller IRE, et A. CAUWE, Attachée IRE, l'application des règles d'éthique de l'IESBA au sein des SMP a été évoquée. Le Secrétaire général a évoqué la prochaine publication par l'IRE d'une consultation publique sur le cadre normatif des missions d'attestation et de compilation, la coopération FEE – EFAA ainsi que le rôle des instituts et fédérations dans la coopération avec les pays en développement.

5 juin 2012 – IFA – journée d'études anti-fraude

Le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, a participé à la conférence annuelle de l'*Institute of Forensic Auditors* (IFA) à Bruxelles le 5 juin 2012. A cette occasion, il a rappelé les évolutions dans les méthodes d'audit apportées par les ISA à partir de 2012-2014 (approche par les

lemethodes, die vanaf 2012-2014 overeenkomstig de ISA's dienen te worden toegepast (risicobenadering, ISA 240, enz.), en dit met betrekking tot de noodzaak voor de bedrijfsrevisoren om samen te kunnen werken met andere deskundigen (meer bepaald de forensische auditoren).

5 juni 2012 – Ontmoeting met de heer B. LUTGEN (cdH)

De Voorzitter van het IBR, M. DE WOLF, en de Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, hebben op 5 juni 2012 een ontmoeting gehad met de heer B. LUTGEN, cdH-Voorzitter, omtrent het Memorandum aan de Regering.

De kwestie van de eventuele toepassing van de btw op de erelonen van advocaten werd ook aangekaart.

7 juni 2012 – Academische zitting BIBF

De Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, heeft op 7 juni 2012 het IBR vertegenwoordigd op de academische zitting van het BIBF. Tijdens deze zitting werd het BIBF-Jaarverslag voorgesteld, werden de BIBF-prijzen uitgereikt en heeft de Directeur-generaal van de Dienst voor Administratieve Vereenvoudiging (DAV) een voorstel-ling gegeven van de werkzaamheden op het gebied van elektronisch factureren.

8 juni 2012 – Ontmoeting met mevrouw V. TAI (DVB)

Op 8 juni 2012 heeft de Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, een ontmoeting gehad met de Voorzitster van de Dienst Voorafgaande Beslissingen in fiscale zaken. Te dezer gelegenheid heeft hij de volgende aangelegenheden aangekaart:

- loskoppeling tussen de definitie voor belastingdoeleinden (art. 2 WIB) en de definitie van het vennootschapsrecht voor KMO's (art. 15 W. Venn.);
- voorstel van nieuwe boekhoudrichtlijn;
- advies van de CBN inzake *revenue recognition*.

12 juni 2012 – Belgisch Financieel Forum – credit crunch

Op 12 juni 2012 heeft de Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, deelgenomen aan het Belgisch Financieel Forum 2012 gewijd aan de *credit crunch*.

De kredietverstrekking aan niet-financiële ondernemingen en huishoudens is eigenlijk vrij stabiel gebleven en is meer toegenomen dan het Europees gemiddelde. De kapitaalkosten vormen niet de belangrijkste beslissende factor voor kredietnemers maar wel de economische financieringsnoodzaak. Dankzij het optreden van de ECB kon een liquiditeitscrisis worden vermeden.

De Secretaris-generaal heeft in dit verband de nadruk gelegd op de toegevoegde waarde van de externe audit, in het bijzonder in het kader van de alarmbelprocedure in geval van een discontinuïteitsrisico.

12 juni 2012 – Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat (KFBN)

De Secretaris-Penningmeester van het IBR, E. MATHAY, en de Secretaris-generaal van het IBR, D. SZAFRAN, hebben het IBR vertegenwoordigd tijdens de receptie die op 12 juni 2012 werd georgani-

risques ; ISA 240 ; etc.) en relation avec la nécessité pour les réviseurs de pouvoir travailler avec d'autres experts (notamment les auditeurs de fraude).

5 juin 2012 – Rencontre avec M. B. LUTGEN (CDH)

Le Président de l'IRE, M. DE WOLF, et le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, ont rencontré Monsieur B. LUTGEN, président du CDH, le 5 juin 2012 et lui ont présenté le mémorandum au Gouvernement.

La question de l'application éventuelle de la TVA aux honoraires d'avocat a également été évoquée.

7 juin 2012 – Séance académique IPCF

Le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, a représenté l'IRE à la séance académique de l'IPCF le 7 juin 2012, durant laquelle le rapport annuel IPCF a été présenté, les prix IPCF ont été remis et le Directeur général de l'Agence pour la Simplification Administrative (ASA) a présenté les travaux en matière de facturation électronique.

8 juin 2012 – Rencontre avec Mme V. TAI (SDA)

Le 8 juin 2012, le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, a rencontré la Présidente du Service des décisions anticipées en matière fiscale et a évoqué les questions suivantes :

- déconnexion entre la définition fiscale (art. 2 C.I.R.) et la définition en droit des sociétés des PME (art 15 C. Soc.) ;
- proposition de nouvelle directive comptable européenne ;
- avis de la CNC en matière de « *revenue recognition* ».

12 juin 2012 – Forum Financier Belge – credit crunch

Le 12 juin 2012, le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, a participé au Forum Financier Belge 2012 consacré au « *credit crunch* ».

Le crédit aux entreprises non financières et aux ménages est en réalité resté relativement stable et a augmenté plus que la moyenne européenne. Le coût du capital n'est pas l'élément décisif principal des emprunteurs, mais bien la nécessité économique de financement. L'intervention de la BCE a permis d'éviter une crise de liquidité.

Le Secrétaire général est intervenu pour souligner la valeur ajoutée de l'auditeur externe dans ce contexte, en particulier au travers des procédures d'alerte en cas de risque de discontinuité.

12 juin 2012 – Fédération Royale du Notariat Belge (FRNB)

Le Secrétaire-trésorier de l'IRE, E. MATHAY, et le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, ont représenté l'IRE le 12 juin 2012 à la réception organisée à l'occasion de la fin de présidence de la FRNB par Maître

seerd ter gelegenheid van het einde van het voorzitterschap van de KFBN van Meester B. VAN OPSTAL, in aanwezigheid van de Minister van Justitie A. TURTELBOOM. Meester Lorette ROUSSEAU volgt hem op.

Europa

Europese Commissie keurt gewijzigde IAS 1 en IAS 19 goed

De Europese Commissie heeft het gebruik van de door de IASB gewijzigde internationale boekhoudnormen IAS 1 (Presentatie van de jaarrekening - Presentatie van posten van niet-gerealiseerde resultaten) en IAS 19 (Personeelsbeloningen) goedgekeurd voor gebruik in de EU (Bron: EU-verordening nr. 475/2012 van 5 juni 2012, Publicatieblad van de Europese Unie, L 146, 6 juni 2012).

7 en 9 juni 2012 – Conferentie van de niet-gouvernementele organisaties geaccrediteerd bij de Francophonie – Parijs

De Voorzitter van het IBR, M. DE WOLF, heeft de FIDEF vertegenwoordigd op de Conferentie die om de twee jaar alle bij de FIDEF geaccrediteerde niet-gouvernementele organisaties bijeenbrengt. Op initiatief van de Voorzitter heeft de Conferentie besloten om de Top van de staatshoofden en regeringsleiders van de Francophonie die in de herfst bijeen zal komen in Kinshasa, aan te bevelen dat de Lidstaten van de Francophonie op termijn (tien jaar) een einde maken aan de financiering van de internationale organisaties met universeel lidmaatschap die niet in de zes talen van de Verenigde Naties werken.

18 en 19 juni 2012 – International Risk Management Conference 2012

De Secretaris-generaal, D. SZAFRAN, heeft op 18 en 19 juni 2012 deelgenomen aan de *International Risk Management Conference* gehouden te Rome. Onder de deelnemers waren er academici, waaronder een Nobelprijswinnaar, maar ook vertegenwoordigingen van de regelgevende instanties.

De Secretaris-generaal heeft gewezen op de nieuwe verwachtingen met betrekking tot de rol van de auditor inzake enerzijds interne beheersing en risicobeheer (verklaring in het jaarverslag van het beheersorgaan en bevestiging door de externe auditor van genoteerde vennootschappen) en, anderzijds, de signaalfunctie (meer bepaald voor prudentiële regelgevers).

21 juni 2012 – Forum van het Département des Marchés Financiers (DMF) van de CNCC (Frankrijk)

De Secretaris-generaal, D. SZAFRAN, en I. VANBEVEREN, IBR-Adviseur, hebben op 21 juni 2012 in Parijs deelgenomen aan de conferentie van het DMF van de *Compagnie Nationale des Commissaires aux Comptes* (CNCC), die in het bijzonder gewijd was aan het pakket voor de organisaties van openbaar belang (*pack EIP*).

De CNCC en het DMF hebben een voorstelling gegeven van het pakket voor de organisaties van openbaar belang, bestemd voor de kantoren die een audit uitvoeren bij de op een gereguleerde markt genoteerde vennootschappen (met uitzondering van de banken,

B. VAN OPSTAL, en présence de la Ministre de la Justice A. TURTELBOOM. Maître Lorette ROUSSEAU lui succède.

Europe

La Commission européenne adopte les modifications des normes IAS 1 et IAS 19

La Commission européenne a approuvé l'utilisation au sein de l'Union européenne des normes comptables internationales IAS 1 (Présentation des états financiers – Présentation d'autres éléments du résultat global) et IAS 19 (Avantages du personnel) modifiées par l'IASB. (Source : règlement UE n° 47/2012 du 5 juin 2012, Journal officiel de l'Union européenne, L 146, 6 juin 2012).

7 et 9 juin 2012 – Conférence des organisations non gouvernementales accréditées auprès de la Francophonie – Paris

Le Président de l'IRE, M. DE WOLF, a représenté la FIDEF à la Conférence qui réunit tous les deux ans l'ensemble des organisations non gouvernementales accréditées auprès de la FIDEF. Sur initiative du Président, la Conférence a décidé de recommander au Sommet des chefs d'Etat et de Gouvernement de la Francophonie qui se réunira à l'automne à Kinshasa, qu'à terme (dix ans), les Etats membres de la Francophonie ne soutiennent plus financièrement les organisations mondiales à vocation universelle qui ne travaillent pas dans les six langues des Nations Unies.

18 et 19 juin 2012 – International Risk Management Conference 2012

Le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, a participé à la conférence « *International Risk Management Conference* » à Rome les 18 et 19 juin 2012. Parmi les participants il y avait des académiques, dont un prix Nobel, ainsi que des représentations des régulateurs.

Le Secrétaire général a soulevé les nouvelles attentes concernant le rôle de l'auditeur en matière de contrôle interne et de gestion des risques (déclaration dans le rapport annuel de l'organe de gestion et attestation par l'auditeur externe de sociétés cotées) et de fonction de signal (notamment pour les régulateurs prudentiels).

21 juin 2012 – Forum Département des Marchés Financiers (DMF) de la CNCC

Le Secrétaire général de l'IRE, D. SZAFRAN, et I. VANBEVEREN, Conseiller IRE, ont participé à la conférence de la DMF de la Compagnie Nationale des Commissaires aux Comptes (CNCC) le 21 juin à Paris consacrée en particulier au « *pack EIP* ».

La CNCC et la DMF y ont présenté le *pack EIP*, destiné aux cabinets qui auditent des sociétés cotées sur un marché réglementé (à l'exclusion des banques, assurances et mutualités). Une extension est envisagée pour le marché libre et les banques et assurances.

verzekeringsmaatschappijen en ziekenfondsen). Er wordt overwogen om dit pakket uit te breiden tot de vrije markt en de banken en verzekeringsmaatschappijen.

22 juni 2012 – Grensoverschrijdende ontmoeting – Chisinau

De Voorzitter van het IBR, M. DE WOLF, en de heer P. VAN GEYT hebben deelgenomen aan de traditionele jaarlijkse ontmoeting van de instituten van Midden- en Oost-Europa, die dit jaar plaatsvond in Moldavië. De Voorzitter heeft een uiteenzetting gegeven over de principes van het publiek toezicht, meer bepaald in het licht van de behoeften van algemeen belang en de vrijwaring van de belangen van de beroepsbeoefenaars. De heer P. VAN GEYT heeft een uiteenzetting gegeven over de structuur van het Belgisch systeem van publiek toezicht.

22 juin 2012 – Rencontre transfrontalière – Chisinau

Le Président de l'IRE, M. DE WOLF, et Monsieur P. VAN GEYT ont participé à la traditionnelle rencontre annuelle des instituts d'Europe centrale et orientale, tenue cette année en Moldavie. Le Président a présenté un exposé sur les principes de la supervision publique, notamment au regard des besoins d'intérêt général et de sauvegarde des intérêts des professionnels. Monsieur P. VAN GEYT a présenté un exposé sur l'architecture belge de la supervision publique.

Internationaal

Samenwerkingsakkoord tussen Amerikaanse en Duitse toezichthouders

De Amerikaanse toezichthouder PCAOB (*Public Company Accounting Oversight Board*) en zijn Duitse evenknie APAK (*Abschlussprüferaufsichtskommission*) hebben in april laatstleden een overeenkomst afgesloten over een gezamenlijk toezicht op auditkantoren. Eerder al maakte de PCAOB soortgelijke afspraken met het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland, Noorwegen en Nederland. De eerste gezamenlijke inspecties gingen al in april van start (Bron: *Press release APAK*, 13 april 2012).

5 mei 2012 – 37ste conferentie IOSCO – Beijing

De Voorzitter en de Secretaris-generaal van het IBR hebben op 16 en 17 mei 2012 deelgenomen aan de jaarlijkse conferentie van de IOSCO te Beijing.

De conferentie heeft het groeiend belang van de opkomende markten aangetoond, waarvan velen een maximale groei beogen met minimale reguleringsbeperkingen. Op het gebied van informatieverstrekking aan de (opkomende) markten verwacht men dat dit steeds sneller gebeurt, met een grotere aandacht voor de risico's en de niet-historische boekhoudkundige gegevens. De rol van de externe auditor in het systeem wordt niet meer als essentieel beschouwd,

International

Les régulateurs américains et allemands concluent un accord de coopération

L'autorité de contrôle américaine PCAOB (*Public Company Accounting Oversight Board*) et son homologue allemand APAK (*Abschlussprüferaufsichtskommission*) ont conclu en avril dernier un accord sur la supervision conjointe des cabinets d'audit. Le PCAOB avait déjà conclu des accords similaires avec le Royaume-Uni, la Suisse, la Norvège et les Pays-Bas. Les premiers contrôles conjoints ont déjà eu lieu en avril (Source: *Press release APAK*, 13 avril 2012).

5 mai 2012 – 37ème conférence IOSCO – Beijing

Le Président et le Secrétaire général de l'IRE ont participé les 16 et 17 mai 2012 à la Conférence annuelle de l'IOSCO à Beijing.

La conférence a montré l'importance croissante des marchés émergents, dont beaucoup visent la croissance maximale sous une contrainte minimale en matière de régulation. En matière d'information des marchés (émergents ou non), la tendance est à attendre une information rapide, plus tournée vers les risques, et dépassant les seules données comptables historiques. Confirmant la tendance déjà perçue en 2011, les auditeurs externes ne sont pas considérés comme des acteurs clés du système, surtout s'ils s'arc-boutent à en-

vooral als hij hardnekkig de traditionele auditorsrol blijft vervullen. Dit bevestigt de trend die in 2011 reeds werd waargenomen. Hij dient minstens de alarmbel te luiden wanneer de omstandigheden zulks vereisen.

25 en 26 mei 2012 – 14de congres van de FIDEF – Boekarest

Voorzitter, M. DE WOLF, en de Confraters T. DUPONT, A. KILESSE en D. VAN CUTSEM hebben deelgenomen aan het 14de congres van de FIDEF in Boekarest.

Er werden workshops georganiseerd, met name rond de wetenschappelijke samenwerking tussen de universiteiten en de beroepsordes en rond de initiële en voortgezette vorming.

27 mei 2012 – Raad van bestuur van de FIDEF – Boekarest

Voorzitter M. DE WOLF heeft de raad van bestuur van de FIDEF bijgewoond, met als één van de grote thema's het onderscheid tussen de titel van bedrijfsrevisor of accountant en de uitoefening van het beroep.

CEO van de IFAC: Fayezul CHOUDHURY

De heer Fayezul CHOUDHURY, Ondervoorzitter van de Wereldbank, werd aangewezen als nieuwe CEO (algemeen directeur) van de IFAC, ter vervanging van de heer Ian BALL aan het eind van diens mandaat begin 2013.

IESBA-Voorzitter: Jörgen HOLMQUIST

De heer Jörgen HOLMQUIST, gewezen Directeur-generaal Interne Markt en Diensten van de Europese Commissie en gewezen ambtenaar in Zweden, werd door de IFAC aangewezen als Voorzitter van de IESBA (ethische commissie van de IFAC).

Meer actualiteit vindt u op onze website www.ibr-ire.be onder de rubriek "Het Instituut - Actualiteit".

fermer leur rôle dans son costume traditionnel. La fonction d'alerte est un minimum attendu d'eux lorsque les circonstances l'exigent.

25 et 26 mai 2012 – 14èmes Assises de la FIDEF – Bucarest

Le Président, M. DE WOLF, ainsi que les Confrères T. DUPONT, A. KILESSE et D. VAN CUTSEM ont participé aux 14èmes Assises de la FIDEF à Bucarest.

Des ateliers, notamment sur le thème de la coopération scientifique entre les universités et les ordres professionnels, sur la formation initiale et sur la formation continue étaient organisés.

27 mai 2012 – Conseil d'administration de la FIDEF – Bucarest

Le Président M DE WOLF s'est rendu au conseil d'administration de la FIDEF, dont l'un des grands sujets abordés fut la distinction entre le titre de réviseur ou d'expert-comptable et l'exercice de la profession.

CEO de l'IFAC : Fayezul CHOUDHURY

Monsieur Fayezul CHOUDHURY, ancien Vice-Président de la Banque mondiale, a été désigné en qualité de CEO de l'IFAC, remplaçant Monsieur Ian BALL à la fin de son mandat début 2013.

IESBA Chair : Jörgen HOLMQUIST

Monsieur Jörgen HOLMQUIST, ancien directeur général Marché intérieur à la Commission européenne et ancien fonctionnaire en Suède, a été désigné par l'IFAC, en qualité de Président du Comité d'éthique IESBA.

Notre site web www.ibr-ire.be reprend plus d'actualités sous la rubrique « L'Institut - Actualités ».

